

FEMINISTIČKA 94

FEMINISTIČKA TEORIJA

Od margine ka centru

bell hooks

Prevela Milica Minić

Naslov originala:
bell hooks
Feminist Theory
From Margin to Center
South End Press, 1984

Sadržaj

Predgovor...5

1. CRNKINJE: OBLIKOVANJE FEMINISTIČKE TEORIJE...6
2. FEMINIZAM: POKRET ZA OKONČANJE SEKSISTIČKE OPRESIJE...17
3. ZNAČAJ FEMINISTIČKOG POKRETA...28
4. SESTRINSTVO: POLITIČKA SOLIDARNOST MEĐU ŽENAMA...34
5. MUŠKARCI: SABORCI...51
6. DRUGAČIJI POGLED NA MOĆ...62
7. PREISPITIVANJE PRIRODE RADA...70
8. OBRAZOVANJE ŽENA: FEMINISTIČKA AGENDA...78
9. FEMINISTIČKI POKRET ZA OKONČANJE NASILJA...84
10. REVOLUCIONARNO RODITELJSTVO...94
11. OKONČANJE SEKSUALNE POTLAČENOSTI ŽENA...104
12. FEMINISTIČKA REVOLUCIJA: RAZVITAK KROZ BORBU...112

*Za nas sestre – Anđelu, Gvendu, Valeriju
Terezu, Saru*

*Za sve što smo delile
Za sve ono kroz šta smo zajedno prošle
Za trajnu bliskost*

Zahvalnice

Mali broj žena je imao sreće da živi i radi među ženama i muškarcima koje/i su aktivne/i u feminističkom pokretu. Mnoge od nas žive u okruženju u kom moramo da se uključimo u feminističku borbu sasvim same, tek povremeno sa podrškom i afirmacijom. Knjigu *Zar ja nisam žena: crkinje i feminizam*^{*}, radila sam u izolaciji. Nadala sam se da će me objavljivanje ovog rada približiti feminističkim aktivistkinjama, a posebno crkinjama. Ironično, neke od najpriznatijih crkinja aktivnih u ženskom pokretu su surovo odbacile i knjigu i mene. Iako sam očekivala ozbiljnu i rigoroznu kritiku, nisam bila pripremljena za netrpeljivost i prezir koje su pokazale žene koje ni tada nisam, a ni sada ne smatram neprijateljicama. Uprkos takvoj reakciji, zajednička nam je trajna posvećenost feminističkoj borbi. Za mene ona ne znači da sve moramo sagledavati feminizam iz iste perspektive. To znači da imamo osnovu za komunikaciju, a da bi naš politički angažman trebalo da nas dovede do razgovora i zajedničke borbe. Na žalost, često je lakše ignorisati, prenebregnuti, odbiti ili čak povređivati, nego se sukobiti na konstruktivan način.

Lako bi me ophrvale razočaranje i rezignacija da na knjigu nije bilo neobično pozitivnih reakcija crkinja koje su osećale da ih je ona naterala ili da ponovo promisle ili da se po prvi put zamisle nad uticajem seksizma na naše živote i nad značajem feminističkog pokreta. Zahvaljujući njima i mnogim drugim ženama i muškarcima ova knjiga nije pisana u izolaciji. Posebno sam zahvalna za brigu i pažnju koje su mi ukazale mlađe sestre, Valerija i Gvenda, moja prijateljica i *kamarad* Beverli, moj saputnik Nejt i izdavačka kuća *South End Press*. Takva podrška podstiče moju posvećenost feminističkoj politici i verovanje da se vrednost feminističke pisane reči ne uspostavlja samo po tome kako je prihvaćena u aktivističkim krugovima, već i po tome koliko u feminizam uvodi muškarce i žene koji su izvan njega.

---

* bell hooks: *'Ain't I A Woman: Black Women and Feminism'*.

Predgovor

Biti na margini znači biti deo celine ali izvan glavnog tela. Železničke šine su nas, crne Amerikance u malom gradu u Kentakiju, svakodnevno podsećale na sopstvenu marginalnost. Sa druge strane šina nalazile su se popločane ulice, radnje u koje nismo mogli da uđemo, restorani u kojima nismo mogli da obedujemo i ljudi koje nismo smeli da gledamo direktno u oči. Sa druge strane šina se nalazio svet u kome smo mogli da radimo kao služavke, domari, prostitutke sve dok smo bili u nečijoj službi. U taj svet smo mogli da uđemo, ali ne i da živimo u njemu. Uvek smo morali da se vratimo na marginu, pređemo šine i vratimo se u kolibe i napuštene kuće na ivici grada.

Postojali su zakoni koji su jamčili naš povratak. Ne vratiti se, značilo je rizikovati da budeš kažnjen. Način našeg života – na ivici – uslovio je jedan poseban način posmatranja stvarnosti. Gledali smo i spolja ka unutra i iznutra ka spolja. Usredređivali smo se i na centar i na marginu. Razumeli smo i jedno i drugo. Ovaj modus viđenja podsećao nas je na postojanje celog univerzuma, glavnog tela sastavljenog i od margine i od centra. Naš opstanak zavisio je od stalnog javnog osveščivanja tog razdvajanja margine i centra, kao i stalnog ličnog prihvatanja činjenice da smo mi neophodan, vitalni deo celine.

Taj osećaj celovitosti, ucrtan u našu svest ustrojstvom našeg svakodnevnog života, dao nam je jedno suprotstavljeno viđenje sveta – onakvo kakvo naši opresori nisu imali; ono nas je održalo, pomoglo u našoj borbi da prevaziđemo očaj i siromaštvo i osnažilo naš osećaj sopstva i solidarnosti.

Moj stav u toku pisanja *Feminističke teorije od margine ka centru* odlikuje spremnost da istražim sve mogućnosti. Veliki deo feminističke teorije razvile su privilegovane žene koje žive unutar centra i čije viđenje stvarnosti retko uključuje znanje i svest o životima žena i muškaraca koji žive na margini. Kao posledica toga, feministička teorija gubi celovitost, nedostaje joj obuhvatna analiza koja uključuje ceo niz ljudskih iskustava. Iako su feminističke teoretičarke svesne potrebe da se razviju ideje i analize koje uključuju različita iskustva i služe da unifikuju pre nego da polarizuju, takve teorije su složene i formiraju se polako. One koje su u najvećoj meri vizionarske doći će od osoba koje poznaju i marginu i centar.

Nedostatak materijala koji su pisale crne autorke i o crnim ženama motivisao me je da počnem da istražujem i pišem knjigu *Zar ja nisam žena: crkinje i feminizam*. Odsustvo feminističke teorije koja se bavi i marginom i centrom navelo me je na pisanje knjige koja je pred vama. U stranicama koje slede, istražujem ograničenja različitih aspekata feminističke teorije i prakse i predlažem nove pravce. Pokušala sam da izbegnem ponavljanje ideja koje su poznate i o kojima se raspravlja, a da se umesto toga koncentrišem na istraživanje drugih pitanja ili novih perspektiva. Zato su neka poglavlja duga, a neka kraća, ali ni jedna ni druga nisu zamišljena kao obuhvatna analiza. Moj rad vodi ubeđenje da feminizam mora da postane u masi baziran politički pokret da bi mogao da ima revolucionaran, transformatorski uticaj na društvo.

1.

CRNKINJE: OBLIKOVANJE FEMINISTIČKE TEORIJE

Feminizam u Americi nije potekao od žena koje su najugroženije seksističkom opresijom; od onih koje su svakodnevno ugrožene – psihički, fizički i duhovno – od žena koje su nemoćne da promene svoj položaj. One su tiha većina. Odlika njihove viktimizacije jeste da svoj usud prihvataju naizgled bez pitanja, bez organizovanog protesta, bez kolektivne ljutnje i besa. “Mistika ženstvenosti” * Beti Fridan još uvek važi za knjigu koja je otvorila put savremenom feminističkom pokretu, a napisana je kao da ove žene ne postoje. Čuvena fraza Fridanove “problem bez imena” često citirana da opiše žensku situaciju u društvu odnosi se u stvari na teškoće odabrane grupe fakultetski obrazovanih, udatih belih žena koje pripadaju srednjoj i višoj klasi – domaćica kojima je dosadilo slobodno vreme, dom, deca, kupovina – i koje žele više od života. Fridanova zaključuje rečima “Više ne možemo da ignorišemo glas u ženama koji kaže ‘želim nešto više nego što su muž, deca i kuća’”. To “više” ona definiše kao karijeru. Ona ne postavlja pitanje ko će biti doveden da brine o deci i održava kuću ako žene u većem broju, poput nje, napuste kućne poslove i dobiju jednak pristup profesijama kao beli muškarci. Ona nije govorila o potrebama žena koje nemaju muškarce, nemaju decu, nemaju kuću. Ignorisała je postojanje siromašnih belih žena i svih žena koje nisu bele. Nije rekla onima koji čitaju njenu knjigu da li je veće ispunjenje biti služavka, bebisiterka, radnica u fabrici, službenica ili prostitutka, nego domaćica koja pripada srednjoj klasi.

Ona je poistovetila svoje teškoće, i teškoće belih žena sličnih njoj, sa opštom situacijom svih žena u Americi. Učinivši to, odvrtila je pažnju sa sopstvenog klasizma, rasizma i seksističkog ophođenja prema velikom broju Amerikanki. Iz konteksta je jasno da kada Beti Fridan govori o žrtvama seksizma misli na fakultetski obrazovane žene, belkinje, koje su zbog seksističkog ustrojstva primorane da ostanu kod kuće. Ona tvrdi:

Veoma je bitno spoznati na koji način sama uloga domaćice izaziva u ženi osećaj praznine, nepostojanja, ništavila. Postoje izvesni aspekti ove uloge koji gotovo da onemogućavaju odrasloj, inteligentnoj ženi da održi osećaj ljudskog identiteta, i čvrsto jezgro sebe ili svoga ‘Ja’ bez kojeg nijedno ljudsko biće, muškarac ili žena, ne može zaista da opstane. Uverena sam da za sposobne žene, danas u Americi, postoji opasnost vezana za samu ulogu domaćice.

Specifične brige i dileme belih domaćica srednje klase su bile stvarni problem i zasluživale su pažnju i rešenje – ali nisu bile goruće političko pitanje velikog broja

---

* Betty Friedan: *The Feminine Mystique*

drugih žena. Značajan broj žena brinuo je o ekonomskom opstanku, etničkoj i rasnoj diskriminaciji itd. Kada je Fridanova napisala delo 'Mistika ženskenosti', više od jedne trećine žena nalazilo se na tržištu rada. Iako je mnogo žena čeznulo za ulogom domaćice, samo su one sa slobodnim vremenom i novcem mogle da svoj identitet oblikuju po modelu ove knjige. To su bile žene kojima su, po rečima autorke, 'najnapredniji mislioci našeg vremena savetovali da svoj život provedu kao Nora, snagom viktorijanskih predrasuda osuđene na život u kući za lutke'.^{***}

Čini se da se Fridanova od najranijih radova ne pita da li je borba belih, fakultetski obrazovanih domaćica adekvatna referentna tačka u odnosu na koju je moguće meriti uticaj seksizma i seksističke opresije na živote žena u američkom društvu. Ona takođe nimalo ne izlazi van svog životnog iskustva radi sticanja šire perspektive o životima žena u Americi. Ovo ne kažem da bih diskreditovala njen rad. On je i dalje koristan kao promišljanje uticaja seksističke diskriminacije na određenu grupu žena. Sa druge strane, njen rad može da se posmatra i kao studija narcizma, neosetljivosti, sentimentalnosti i samoživosti koja svoj vrhunac ispoljava u poglavlju 'Progresivna dehumanizacija', kada Fridanova pravi poređenje psiholoških efekata izolacije na bele domaćice i uticaja samice na ličnost zatvorenika u nacističkim koncentracionim logorima.^{***}

Fridanova je oblikovala savremenu feminističku teoriju. Jednodimenzionalna perspektiva ženske realnosti izneta u njenom delu tako je postala odrednica savremenog feminističkog pokreta. Bele žene koje danas dominiraju feminističkim diskursom, kao i Fridanova pre njih, retko se pitaju da li njihova perspektiva u odnosu na žensku realnost odgovara proživljenim iskustvima žena kao kolektiviteta. Takođe, nisu svesne do koje mere njihova perspektiva odražava rasne i klasne pristrasnosti, mada je ta svest porasla tokom proteklih godina. Pisana reč belih feministkinja odiše rasizmom, osnažuje supremaciju belaca i negira mogućnost političkog povezivanja žena van etničkih i rasnih linija razdvajanja. Zbog toga što su feministkinje u prošlosti odbile da usredsrede pažnju i otpor na rasnu hijerarhiju, veza između rase i klase je potisnuta. Ipak, klasnu strukturu američkog društva oblikovala je rasna politika belačke supremacije i samo analizom rasizma i njegove funkcije u kapitalističkom društvu možemo doći do temeljnog razumevanja klasnih odnosa. Klasna borba je neraskidivo povezana sa borbom protiv rasizma. Rita Mej Braun u jednom od svojih ranih eseja 'Poslednja kap'^{****}, ohrabrujući žene da istraže pune implikacije klase, objašnjava:

Klasa je mnogo više od Marksove definicije odnosa prema sredstvima proizvodnje. Klasa uključuje vaše ponašanje, vaše osnovne pretpostavke o životu. Vaše iskustvo (uslovljeno pripadanjem određenoj klasi) opravdava ove pretpostavke, način na koji vas uče da se ponašate, šta očekujete od sebe i od drugih, vaš koncept budućnosti, način na koji probleme razumete i rešavate, način na koji mislite, osećate, delate. Žene koje pripadaju srednjoj klasi odbijaju da prepoznaju ove obrasce ponašanja, iako mogu da budu

---

* Misli se na Ibzenovu dramu *Lutkina kuća*, poznatu i kao *Nora*, prim. prev.

** Iako je *Ženska mističnost* kritikovana i čak napadana sa raznih frontova, još jednom podsećam na ovo delo, jer određene predrasude o društvenom statusu žena koje se prvi put pojavljuju ovde, i dalje oblikuju smisao i pravac feminističkog pokreta. Prim. aut.

*** Fridan, p. 32

**** Rita Mae Brown: *The Last Straw* u *Class and Feminism*, str. 15

potpuno spremne da prihvate pojam klase u marksističkim terminima – što je zgodan trik koji im pomaže da izbegnu bavljenje klasnim ponašanjem i ličnom promenom. Upravo ove obrasce ponašanja treba da prepoznamo, razumemo i promenimo.

Belkinje koje dominiraju feminističkim diskursom i koje najvećim delom stvaraju i artikulišu feminističku teoriju imaju vrlo malo ili nimalo svesti o belačkoj prevlasti kao rasnoj politici, o psihološkom uticaju klase, o sopstvenom političkom statusu unutar rasističke, seksističke, kapitalističke države.

Nedostatak ovakve svesti će, na primer, navesti Liu Fric da napiše u raspravi o savremenom ženskom pokretu 'Sanjari i preprodavci'^{*}, objavljenoj 1979. sledeće:

Ženska patnja izazvana seksističkom tiranijom povezuje sve žene i prevazilazi partikularnosti različitih oblika tiranije. *Patnja se ne može meriti i porediti kvantitativno*. Da li je nametnuta dokonost i praznina života "bogate" žene – koja će je odvesti u ludilo i/ili samoubistvo, veća ili manja od patnje siromašne žene koja jedva preživljava na socijalnoj pomoći ali ne gubi prisustvo duha? Ova razlika se ne može izmeriti, ali ukoliko bi ove dve žene mogle da komuniciraju bez ograda patrijarhalne klase, mogle bi da nađu zajedništvo u činjenici da su obe potlačene, obe očajne.

Izjava Fricove je još jedan primer naivnog razmišljanja sa jedne, kao i svesne mistifikacije društvenih podela između žena, sa druge strane – upravo ono što karakteriše mnoge feminističke radove. Iako je očigledno da mnoge žene trpe seksističku tiraniju, premalo je indicija da ovakva situacija stvara 'zajedničku vezu između svih žena'. Mnogo je dokaza koji upućuju na to da rasni i klasni identitet proizvode razlike u kvalitetu života, društvenom statusu i načinu života koje imaju primat nad jednoznačnim iskustvima žena – a ove razlike se retko prevazilaze. Trebalo bi ispitati motive materijalno privilegovanih, obrazovanih, belih žena kojima je na raspolaganju mnoštvo opcija za karijeru i način života, čim tvrde da se "patnja ne može meriti". Fricova nije prva bela feministkinja koja tvrdi tako nešto. Ovakvu izjavu nikada nisam čula od siromašne žene, ma koje rase bila. Iako ima mnogo tačaka kojima bih se pozabavila u kritici savremenog ženskog pokreta "Oslobađanje feminizma" Bendžamina Barbera, sa jednom primedbom se slažem:

Patnja ne mora nužno biti utvrđeno i univerzalno iskustvo koje se da meriti aršinima, ona je povezana sa situacijama, potrebama i željama. Moramo, međutim, utvrditi određene istorijske i političke parametre koji će odrediti upotrebu termina tako da možemo da uspostavimo političke prioritete i posvetimo pažnju različitim oblicima i stepenima patnje.

Centralna dogma moderne feminističke misli jeste da su "sve žene potlačene". Ova tvrdnja implicuje da žene dele istu sudbinu i da faktori kao što su klasa, rasa, religija, seksualno opredeljenje itd. ne stvaraju srodna iskustva koja određuju do koje je mere seksizam sila opresije u životima žena. Seksizam je institucionalizovan kao sistem dominacije ali nikada nije apsolutno determinisao sudbinu svih žena u društvu. Biti potlačen podrazumeva *odsustvo izbora*. To je primarna dodirna tačka

---

^{*} Leah Fritz: *Dreamers and Dealers*, str. 51

između tlačitelja i potlačenog. Mnoge žene u našem društvu *imaju* izbore (ma koliko oni neadekvatni bili), tako da reči poput "eksploatacija" i "diskriminacija" adekvatnije opisuju situaciju žena kao kolektiviteta u Americi. Mnoge žene se ne pridružuju organizovanom otporu upravo iz razloga što za njih seksizam nije značio apsolutni nedostatak izbora. Mogu biti svesne da su diskriminirane na osnovu pola ali to ne izjednačavaju sa opresijom. U kapitalizmu, partijarhat je strukturiran tako što ograničava žene u nekim područjima dok su druge sfere dozvoljene bez ograničenja. Odsustvo ekstremnih ograničenja mnoge žene navodi na to da ignorišu područja u kojima su eksploatirane ili diskriminirane, a može ih navesti i na pomisao da žene uopšte nisu potlačene.

U Americi postoje potlačene žene, i o tome je svrsishodno i potrebno razgovarati. Francuska feministkinja Kristin Delfi u svom eseju "Za materijalistički feminizam"* insistira da je korišćenje termina opresija značajno jer feminističku borbu smešta u radikalni politički okvir:

Ponovno rađanje feminizma koincidira sa upotrebom termina "opresija". Vladajuća ideologija tj. opšte mišljenje i svakodnevni govor ne barataju izrazom "opresija" već "ženska situacija". Ono nas upućuje na naturalističko objašnjenje: na prirodne uslovljenosti, spoljašnju realnost koja je van dohvata i nepodložna ljudskoj intervenciji. Izraz "opresija" sa druge strane upućuje na izbor, objašnjenje, situaciju koja je politička. "Opresija" i "društvena opresija" jesu shodno tome sinonimi, drugim rečima, društvena opresija je zapravo pleonazam: odrednica o političkom poretku tj. društvu je sastavni deo koncepta opresije.

Feminističko naglašavanje "zajedničke opresije" u Americi je bilo manje strategija za politizaciju a više prisvajanje radikalnog političkog rečnika od strane konzervativnih i liberalnih žena; time je prikryveno do koje mere su oblikovale pokret tako da se bavi razmatranjem i promovisanjem njihovih klasnih interesa.

Iako je potreba za jedinstvom i uživanjem, koja je ležala u osnovi ideje o zajedničkoj potlačenosti, bila usmerena da se izgradi solidarnost, slogani kao što je "potlačene, organizujte se!" postali su izgovor za mnoge privilegovane žene da zanemare razlike između svog i društvenog statusa velikog broja žena. Belkinje, pripadnice srednje klase, definisale su svoje interese kao primarni fokus feminističkog pokreta i uspostavile retoriku zajedništva koja je njihovu situaciju poistovetila sa "opresijom" zahvaljujući privilegiji pripadanja određenoj rasi i klasi, kao i odsustvu brojnih ograničenja koja su prisutna u životima žena radničke klase. Ko je imao pravo da traži izmenu u baratanju pojmovima? Koja druga grupa žena u Americi je imala isti pristup univerzitetima, izdavačkim kućama, masovnim medijima i novcu? Da su crkinje, pripadnice srednje klase, osnovale pokret u kom bi sebe označile kao 'potlačene' niko ih ne bi shvatio ozbiljno. Da su pokrenule javne forume i držale govore o svojoj "potlačenosti", kritikovali bi ih i napadali sa svih strana. To se nije dogodilo belim buržoaskim feministkinjama koje su se obraćale široj publici, sličnoj sebi, koja je i sama nastojala da izmeni svoju sudbinu. Izolacija od drugih žena koje ne pripadaju istoj rasi i klasi prouzrokovala je odsustvo komparativnog principa koji bi testirao pretpostavku o zajedničkoj potlačenosti.

---

* Christine Delphy: "For a Materialist Feminism", str. 211. Opširnija rasprava se može naći u zbirci eseja *Close to Home, prim. aut.*

U samim počecima, radikalne pripadnice ženskog pokreta su zahtevale prekid takve izolacije i uspostavljanje prostora za kontakt. Antologije kao što su: 'Oslobođenje danas', 'Oslobođenje žena: model za budućnost', 'Klasa i feminizam', 'Radikalni feminizam' i 'Sestrinstvo je moćno' objavljene početkom sedamdesetih obiluju tekstovima usmerenim ka širem krugu žena, publici koja ne pripada isključivo beloj srednjoj klasi, nije nužno univerzitetски obrazovana niti u zreloom dobu (mnogi tekstovi su pisani za tinejdžerke). Suki Stambler je artikulisala ovu vrstu radikalnog duha u uvodu koji je napisala za 'Oslobođenje žena: model za budućnost':

Aktivistkinje su oduvek bile nezadovoljne potrebom medija da proizvode slavne ličnosti i zvezde. Ovo se protivi našim osnovnim načelima. Ne možemo da se poistovećujemo sa ženama u našim redovima koje nas zasenjuju ugledom i slavom. Mi se ne borimo za dobrobit samo jedne žene ili jedne grupe žena. Mi se bavimo pitanjima koja se tiču svih žena.

Ovakva vrsta razmišljanja, kakvo su delile mnoge feministkinje u početku, nije ostalo prisutno do danas. Što je više žena sticalo prestiž, slavu ili novac zahvaljujući feminističkim tekstovima ili ravnopravnosti na radnom mestu, dakle dobit koju im je omogućio pokret, individualni oportunizam je sve više podrivao napore kolektivne borbe. Žene koje se nisu protivile patrijarhatu, kapitalizmu, klasizmu ili rasizmu sebe su nazivale 'feministkinjama'. Njihova očekivanja su bila različita. Privilegovane žene su želele društvenu ravnopravnost sa muškarcima iste klase, neke žene su želele istu platu za rad iste vrednosti, druge su želele alternativni životni stil. Vladajući kapitalistički patrijarhat je lako kooptirao mnoga od ovih legitimnih očekivanja. Francuska feministkinja Antoinette Fouque** govori:

Akcije koje je predlagao ženski pokret bile su spektakularne i provokativne. Međutim, provokacija samo iznosi na videlo određen broj društvenih kontradikcija. Ona ne otkriva radikalne suprotnosti unutar jednog društva. Feministkinje tvrde da se ne bore za jednakost sa muškarcima, međutim, njihovi postupci govore drugo. Feministkinje su buržoaska avangarda koja zadržava dominantne vrednosti u preokrenutom obliku. Sama ova inverzija ne omogućava prohodnost ka drugačijoj vrsti strukture. Reformizam odgovara svakome! Buržoaski poredak, kapitalizam i falocentrizam integrisaće onoliko feministkinja koliko bude potrebno. S obzirom na to da se ove žene pretvaraju u muškarce, u ishodu ćemo imati samo malo više muškaraca. Razlika između polova nije u tome da li neko ima ili nema penis, već da li je neko sastavni deo falocentrične maskuline ekonomije.

Feministkinje u Americi su svesne ovih protivrečnosti. Kerol Erlich ističe u svom eseju 'Nesrećni brak marksizma i feminizma: može li se spasiti?''***, da 'feminizam sve više zauzima ignorantan, bezbedan i ne-revolucionaran pristup' dok 'feministički radikalizam ustupa mesto buržoaskom feminizmu', naglašavajući da 'ne smemo da dozvolimo da se to nastavi':

---

* Sookie Strambler: *Women's Liberation: Blueprint For The Future*, str. 9

** Antoinette Fouque: *Warnings*, u *New French Feminists*, str 117-118

*** Carol Ehrlich: *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Can It Be Saved?*, str. 130

Žene treba da znaju (a su sve više sprečene da saznaju) da feministička platforma ne promovise ideje o tome kako se obući da biste uspeli na poslu, kako da postanete izvršna direktorka kompanije, kako da dobijete na izborima; ne bavi se time kako da negujete brak u kome ste oboje zaposleni, odmor provodite na skijanju, provodite dosta vremena sa mužem i dvoje divne dece jer imate kućnu pomoćnicu koja vam sve ovo omogućava, dok istovremeno sama nema ni vremena ni novca za sve to. Nije reč o tome da otvorite Žensku banku ili provedete vikend na skupom seminaru koji će vas zagarantovano naučiti kako da postanete asertivni (ali ne i agresivni), a svakako se *ne radi* o tome da postanete detektivka, agentkinja CIA-e ili generalka u vojsci.

Ukoliko su ove iskrivljene slike feminizma realnije od onih koje mi nudimo, greška je delimično i naša. Očito nismo radile dovoljno naporno na stvaranju jasnih i suvislih alternativnih analiza koje imaju smisla u odnosu na životna iskustva i na organizovanju aktivnih i otvorenih grupa za rad.

Feminizam u Americi je do sada bio buržoaska ideologija, tako da ne čudi što je feministička borba tako lako preobražena u službi konzervativnih i liberalnih feministkinja. Zila Ejzenštajn se bavi liberalnim korenima severnoameričkog feminizma u delu "Radikalna budućnost liberalnog feminizma"*, i u uvodu objašnjava:

Jedan od osnovnih doprinosa koje ćete naći u ovoj studiji jeste ispitivanje uloge liberalnog individualizma u konstruisanju feminističke teorije. Današnje feministkinje ili ne diskutuju o teoriji individualnosti, ili nesmotreno usvajaju kompetitivnu, atomističku ideologiju liberalnog individualizma. U feminističkoj teoriji kojom se bavimo postoji dosta konfuzije oko ovog pitanja. Sve dok se ne uspostavi svesno razgraničenje između teorije individualnosti koja prepoznaje značaj pojedinke u društvenom okruženju i ideologije individualizma koja podrazumeva odnose kompeticije, neće biti konačne procene o tome kako bi feministička teorija oslobođenja trebalo da izgleda.

Ideologija "kompetitivnog, atomističkog liberalnog individualizma" prožima feminističku misao do te mere da je ugrozila potencijalni radikalizam feminističke borbe. Feministička teorija je, onako kako je do sada stvarana, značajno potpomogla promociju buržoaskih klasnih interesa od strane žena koje su uzurpirale pokret. (Primer za to je ideologija "zajedničke potlačenosti".) Svaki pokušaj da se spreči prisvajanje feminističke borbe mora da započne uvođenjem drugačije feminističke perspektive – nove teorije, koja neće počivati na temeljima liberalnog individualizma.

Praksa isključivanja, prisutna kod žena koje dominiraju feminističkim diskursom, praktično je sprečila pojavu novih i različitih teorija. Feminizam ima svoju partijsku liniju a žene koje su imale potrebu za drugačijom vrstom strategije i osnovama na kojima će se ona graditi, često su bile isključivane i ućutkivane. Kritika ili pružanje alternativa već uspostavljenim feminističkim idejama se ne ohrabruje, imajući u vidu, na primer, nedavne kontroverze oko proširivanja feminističkog diskursa o seksualnosti. Jedini način da grupe žena koje osećaju da su isključene iz feminističkog diskursa i prakse nađu prostor za sebe jeste upravo osveščivanje faktora koji ih izopštavaju, putem kritike. Mnoge belkinje su u ženskom pokretu našle rešenje ličnih dilema koje ih je oslobodilo. S obzirom na to da su imale neposredne

---

* Zillah Eisenstein: *The Radical Future of Liberal Feminism*, str. 5

koristi od pokreta, manje su spremne da ga kritikuju ili se upuste u rigorozno preispitivanje njegove strukture nego žene koje smatraju da pokret nije imao revolucionarnog uticaja na njihov, niti na živote velikog broja drugih žena u našem društvu. Žene koje nisu belkinje, a koje smatraju da su afirmisane u postojećoj strukturi feminističkog pokreta (čak i kada formiraju autonomne grupe) smatraju, čini se, da su njihove definicije partijske linije, bilo u pogledu 'crnog feminizma', bilo drugih pitanja – jedini legitiman diskurs. Umesto da ohrabruju raznolikost glasova, kritičkog dijaloga i kontoverze, one, poput nekih belkinja, nastoje da prikriju neslaganja. Kao priznate aktivistkinje i spisateljice ponašaju se arbitrarno u odnosu na to da li treba čuti i glasove drugih žena. Suzan Griffin upozorava na sveopštu tendenciju dogmatizacije u svom eseju "Priroda ideologije":

...kada se teorija transformiše u ideologiju počinje da uništava biće i samospoznaju. Iznedrena iz osećanja, pretenduje da lebdi iznad i oko osećanja. Iznad oseća. Organizuje iskustvo u odnosu na sebe, bez dodira sa samim iskustvom. Samim tim što jeste, pretpostavlja da zna. Prizvati ime ove ideologije znači dodeliti istinitost. Niko joj ne može reći ništa novo. Iskustvo prestaje da je iznenađuje, informiše, transformiše. Smeta joj svaki detalj koji se ne uklapa u njen pogled na svet. Začeta kao vapaj protiv uskraćivanja istine, sada sama uskraćuje svaku istinu koja odudara od njene matrice. Začeta kao ponovno uspostavljanje slike realnosti, sada nastoji da ljude disciplinuje, da oblikuje prirodna bića prema svom liku. Sve što ne uspe da objasni označi kao neprijatelja. Začetu kao teoriju oslobođenja, ugrožavaju je nove teorije oslobođenja – ona gradi tamnicu za um.

Mi se opiremo hegemoniji unutar feminističke misli naglašavajući da je to teorija u nastanku, da je kritika neophodna, da je potrebno dovoditi u pitanje, iznova ispitivati i istražiti nove mogućnosti. Izvor moje uporne kritike je moj status članice potlačene grupe, iskustvo izloženosti seksističkoj eksploataciji i diskriminaciji, kao i osećaj da prevalentna feministička analiza nije oblikovala moju feminističku svest. Mnogo žena misli kao ja. Ima belih žena koje nisu pomišljale da se odupru muškoj dominaciji do trenutka kada ih je feministički pokret osvestio da mogu i da bi trebalo da to urade. Moju svest o feminističkoj borbi je stimulisalo društveno okruženje. Odrastajući u južnjačkom, crnačkom, radničkom domaćinstvu gde je dominirala figura oca doživljavala sam (kao i moja majka, moje sestre i brat) različite stepene partijarhalne tiranije i to me je razbesnelo, to je razbesnelo sve nas. Bes me je naveo da dovedem u pitanje politiku muške dominacije i omogućio da se oduprem seksističkoj socijalizaciji. Čest je slučaj da se bele feministkinje ponašaju kao da crkinje nisu znale šta je seksistička opresija dok one nisu artikulisale feminističko osećanje. Smatraju da opskrbuju crkinje *pravim* analizama i *pravim* programom za oslobođenje. Ne shvataju, ne mogu čak ni da zamisle da crkinje, kao i druge grupe žena koje se svakodnevno nalaze u opresivnim situacijama, često svest o patrijarhalnoj politici stiču iz sopstvenog iskustva, baš kao što razvijaju strategije otpora (iako ne nužno u dugotrajnom i organizovanom obliku).

Crkinje su beli feministički fokus na mušku tiraniju protumačile kao "novo" otkrovenje, sa osećajem da on nema većeg uticaja na njihov život. Činjenica da je belkinjama srednje i više klase potrebna teorija da ih obavesti o tome da su

---

* Susan Griffin: *The Way of All Ideology*, u *Signs*, prolećni broj 1982. str 648

"opresirane" za njih je bila samo još jedan pokazatelj privilegovanih uslova za život. Zaključujemo, dakle, da istinski potlačeni imaju svest o sopstvenoj potlačenosti iako možda ne pružaju organizovani otpor ili nisu u stanju da prirodu svoje opresije artikulišu u pisanoj formi. Ove crkinje nisu videle ništa oslobađajuće u partijski podobnoj analizi ženske opresije. Činjenica da se nisu organizovale u velikom broju oko pitanja "feminizma" (mnoge od nas termin ne poznaju ili ne koriste) i da nismo imale pristup mašineriji moći koja bi nam dozvolila da svoje analize i teorije o rodu podelimo sa američkom publikom ne poništava činjenicu o prisustvu opresije u našim životima, niti nas stavlja u položaj zavisnosti u odnosu na one bele i ne-bele feministkinje koje dopiru do šire publike.

Već do svoje trinaeste godine sam stekla razumevanje patrijarhalne politike koje je stvorilo u meni očekivanja od feminističkog pokreta kakva nisu imale mlade belkinje srednje klase. Kada sam krenula na prve časove ženskih studija Univerziteta u Stanfordu tokom ranih sedamdesetih, belkinje su uživale u radosti zajedništva – za njih je to bio značajan, jedinstven događaj. Ja nisam čak ni poznavala život u kome žene nisu zajedno, ne pomažu jedna drugoj, ne štite jedna drugu i ne gaje istinsku ljubav jedne prema drugima. Nisam poznavala ni belkinje koje ne znaju do koje mere rasa i klasa imaju uticaja na njihovu svest i društveni status (belkinje sa juga često imaju realnije poglede na rasizam i klasizam nego belkinje u drugim krajevima Amerike). Nisam gajila simpatije prema svojim belim vršnjakinjama koje su smatrale da od njih ne mogu da očekujem da znaju niti da razumeju životna iskustva crkinja. Iako sam odrasla u rasno podeljenoj sredini znala sam kakvi su životi belkinja, premda nijedna nije živela u mom susedstvu, nije išla sa nama u školu niti služila u našem domaćinstvu.

Kada sam se uključila u feminističke grupe shvatila sam da se belkinje odnose snishodljivo prema meni i ostalim učesnicama koje nisu bele. Ta snishodljivost usmerena prema crkinjama bila je jedan od načina da nam se stavi do znanja da je pokret "njihov" – da smo tu jer su one to dozvolile, čak su podstakle – jer smo, naposljetku, potrebne da damo legitimitet procesu. Nisu nas videle kao sebi ravne. Nisu se prema nama ophodile kao prema sebi ravnima. Iako su očekivale da im prenesemo crnačka iskustva iz prve ruke, smatrale su da je na njima da odluče da li su ta iskustva autentična. Često se dešavalo da univerzitetski obrazovane crkinje (pa čak i one koje su dolazile iz siromašnih i radničkih slojeva) budu proglašene za imitatorke. Naše prisustvo u pokretu i njegovim aktivnostima nije se računalo, jer su belkinje bile ubeđene da se "pravi" crnački duh ogleda u žargonu siromašnih crnaca, odsustvu obrazovanja, uličarskoj visprenosti i nizu drugih stereotipa. Ukoliko bismo se usudile da kritikujemo pokret ili preuzmemo odgovornost za preoblikovanje feminističkih ideja i uvođenje novih, naši glasovi su utišavani, ućutkivani, odbacivani. Mogle smo se čuti samo onda kada su naša mišljenja ponavljala dominantni diskurs.

Retko se piše o pokušajima belih feministkinja da ućutkaju crkinje. Crkinje su često bile izložene rasističkoj netrpeljivosti u konferencijskim salama, učionicama ili na okupljanjima u udobnim dnevnim sobama. Od samog nastanka pokreta za oslobođenje žena crkinje su počele da se pridružuju grupama. Mnoge se posle prvog sastanka nisu više vraćale. Anita Kornvol tačno navodi u svom eseju: "Tri po ceni jedne: razmišljanja crne gej feministkinje", "...na žalost, izgleda da je strah od

---

* Anita Cornwall: *Three for the Price of One: Notes from a Gay Black Feminist*, u *Lavander Culture*, str 471.

suočavanja sa rasizmom bio jedan od glavnih razloga što je veliki broj crkinja odbio da se pridruži pokretu." Pažnja koja se odnedavno posvećuje pitanju rasizma izrodila je novi diskurs ali nije imala previše uticaja na promenu ponašanja belih feministkinja prema crkinjama. Belkinje koje su zauzete objavljivanjem tekstova i knjiga o "odučavanju od rasizma" često zadržavaju paternalistički i snishodljiv stav prema crkinjama. To ne čudi s obzirom na to da je njihov diskurs usmeren ka beloj publici a fokus samo na promeni stavova umesto na sagledavanju rasizma u istorijskom i političkom kontekstu. Mi smo "objekti" njihovog privilegovanog diskursa koji se bavi rasom. Kao "objekti" ostajemo neravnopravne i inferiorne. Iako ih rasizam možda istinski zabrinjava, njihova metodologija sugeriše da se nisu oslobodile paternalizma svojstvenog beloj ideologiji nadmoći. Neke od ovih žena se postavljaju kao "autoriteti" koji treba da posreduju između belkinja koje su rasistkinje (one, naravno, sebe doživljavaju kao osveščene u pogledu sopstvenog rasizma) i besnih crkinja za koje se veruje da ne mogu da racionalno rasuđuju. Naravno, sistem rasizma, klasizma i obrazovnog elitizma mora da ostane netaknut kako bi one zadržale pozicije autoriteta.

Kada sam 1981. krenula na postdiplomski kurs feminističke teorije dat mi je spisak literature koji je obuhvatao radove belih žena i muškaraca i jednog crnca ali bez ijednog teksta čije bi autorke ili tema bile Crkinje, Indijanke, Azijatkinje ili žene hispano porekla. Kada sam kritikovala takav previd, na mene su belkinje usmerile takav bes i netrpeljivost da mi je bilo teško da nastavim da pohađam ovaj kurs. Posle moje primedbe da je svrha tog kolektivnog besa bila da se stvori atmosfera u kojoj bi mi bilo psihološki neizdrživo da diskutujem na časovima ili čak da ne prisustvujem, rekle su mi da one nisu besne. *Ja sam bila ta koja je besna.* Nekoliko nedelja nakon završetka kursa, dobila sam otvoreno pismo jedne od belih studentkinja u kome je priznala svoj bes i izrazila žaljenje što me je napadala. Napisala je:

Nisam te poznavala. Za mene si ti bila crkinja. Vremenom sam primetila da uvek ja odgovaram na ono što kažeš. Obično sam tvrdila nešto suprotno. Ne samo u raspravama na temu rasizma. Mislim da je moja skrivena logika bila ta, da ukoliko dokažem da grešiš u pogledu jedne stvari, možda u svemu grešiš.

A u drugom pasusu:

Rekla sam na jednom času kako smatram da su neki ljudi manje osujećeni Platonovom slikom sveta, nego drugi. Rekla sam da smo mi, posle petnaest godina školovanja (zahvaljujući ljubaznosti vladajuće klase), verovatno više oštećeni nego oni čija startna pozicija nije bila tako blizu "srcu čudovišta". Moja drugarica iz razreda, nekad bliska prijateljica, sestra i koleginica od tada više nije govorila sa mnom. Mislim da joj je činjenica što ne možemo da budemo adekvatne glasnogovornice svih žena usadila strah za doživljaj sopstvene vrednosti i njenu doktorsku tezu.

U mnogim situacijama kada su bele feministkinje agresivno napadale pojedine crkinje, imale su doživljaj da su one napadnute, da su žrtve. Tokom zategnute diskusije sa jednom belom studentkinjom u rasno mešovitoj grupi koju sam organizovala, rekla je da je čula kako sam "obrisala pod" ljudima sa kursa feminističke teorije i da se plaši da ne "obrišem pod" njome. Podsetila sam je da sam

samo pojedinka koja se obraća većoj grupi besnih, agresivnih ljudi i da je teško reći da dominiram situacijom. Ona koja je napustila čas sva u suzama sam bila ja, a ne neko od njih kojima sam navodno "obrisala pod".

Rasistički stereotipi o snažnim, nadljudskim crnkinjama jesu operativni mitovi u glavama mnogih belkinja, i oni im daju opravdanje da potpuno ignorišu obim viktimizacije crnkinja u našem društvu i potencijalnu ulogu belih žena u održavanju i perpetuiranju te viktimizacije. U autobiografskom delu *Pentimento*, Lilian Helman piše: "Tokom života, od od samog rođenja, morala sam da slušam crnkinje, za kojima sam čeznula i koje sam mrzela, sujevno se plašeći kad retko kad ne izvršim ono što mi je naređeno." Crnkinje koje Helmanova opisuje radile su u njenom domaćinstvu kao kućne pomoćnice i nikad nisu imale status ravnopravnih osoba. Čak i kao dete, ona je bila u dominantnoj poziciji dok su one pitale, savetovale ili je usmeravale – to su bila prava koja im je dodelila ona sama ili neka druga figura belackog autoriteta. Helmanova smešta moć u ruke ovih crnkinja umesto da osvesti sopstvenu moć nad njima, a time zamagljuje istinsku prirodu njihovog odnosa. Projektovanjem mitske moći i snage na crnkinje, belkinje promovišu lažnu sliku o sebi kao nemoćnim, pasivnim žrtvama i skreću pažnju sa sopstvene agresivnosti, moći (ma koliko ona bila ograničena u belacki nadmoćnoj državi u kojoj dominiraju muškarci) i spremnosti da kontrolišu i dominiraju. Ovi nepriznati aspekti društvenog statusa mnogih belkinja sprečavaju ih da prevaziđu rasizam i sužavaju mogućnosti za razumevanje opšteg društvenog statusa žena u Americi.

Privilegovane feministkinje uglavnom nisu mogle da razgovaraju ni da se obraćaju različitim zajednicama žena jer ili nisu u potpunosti razumele međusobnu uslovljenost polne, rasne i klasne opresije ili su odbijale da se njome ozbiljno bave. Feministička analiza ženske situacije teži ka tome da se usredsredi isključivo na rod (gender) i ne uspeva da stvori čvrst temelj za konstruisanje feminističke teorije. Te analize odražavaju dominantnu tendenciju zapadnih patrijarhalnih umova da mistifikuju žensku realnost tvrdeći da je rod jedina determinanta ženske sudbine. Svakako da je bilo lakše ženama koje nisu iskusile rasnu ili klasnu opresiju da se usredsrede isključivo na rod. Iako feministkinje socijalistkinje obraćaju pažnju na klasu i rod, zanemaruju rasu, ili ističu da je rasa važna a potom nastavljaju sa analizom koja rasu ne uzima u obzir.

Crnkinje su, kao grupa, u neuobičajenoj poziciji u ovom društvu, jer ne samo da smo na dnu profesionalne lestvice, već je i naš opšti društveni status niži od statusa bilo koje druge grupacije. U takvoj poziciji, prve smo na udaru svake vrste seksističke, rasne i klasne opresije. Istovremeno smo grupa ljudi koja u toku svoje socijalizacije nije imala priliku da zauzme ulogu eksploatatora/tlačitelja tako da nismo institucionalizovale ono "Drugo" u odnosu na koje bismo bile opresori. (Deca ne predstavljaju institucionalizovano Drugo iako mogu biti tlačena od strane roditelja.) Belkinje i crnci imaju i jedno i drugo. Mogu da budu i tlačitelj i potlačeni. Rasizam viktimizira crnce ali im seksizam dopušta da se ponašaju kao eksploatatori i tlačitelji žena. Seksizam može da viktimizira belkinje, ali im rasizam omogućuje da se ponašaju kao eksploatatorke i tlačiteljke crnaca/kinja. Obe grupe su predvodile pokrete za oslobođenje koji su u njihovom interesu, a omogućavaju stalnu opresiju drugih. Seksizam crnaca je podrivao borbu protiv rasizma baš kao što je rasizam belkinja podrivao feminističku borbu. Sve dok ove grupe, ili svaka druga, oslobođenje

definišu kao društvenu jednakost sa belcima vladajuće klase, imaće interesno uporište u neprekidnoj eksploataciji i tlačenju drugih.

Crnkinje bez institucionalizovanog "drugog" koje bi mogle da diskriminišu, eksploatišu ili tlače često imaju takva životna iskustva koja dovode u pitanje preovlađujuću klasnu, seksističku i rasističku društvenu strukturu i njenu prateću ideologiju. Ovo proživljeno iskustvo može da oblikuje našu svest na takav način da naš pogled na svet odudara u odnosu na one koji imaju neki stepen privilegije (ma kako izgledao relativan u postojećem sistemu). Za nastavak feminističke borbe je od izuzetnog značaja da crnkinje prepoznaju ovu specifičnu vizuru koju nam pruža naša marginalizovanost i da tu perspektivu upotrebimo za kritiku dominantne rasne, klasne i seksističke hegemonije, kao i da osmislimo i začnemo onu koja joj se suprotstavlja. Smatram da imamo centralnu ulogu u kreiranju feminističke teorije i da možemo da ponudimo vredan i jedinstven doprinos. Formiranje oslobodilačke feminističke teorije i prakse je kolektivna odgovornost, koju moramo da podelimo. Iako kritikujem neke aspekte ženskog pokreta kakav smo do sada poznavale, na način koji je ponekad prek i nemilosrdan, to ne činim u pokušaju da umanjim feminističku borbu, već da je obogatim i učestvujem u radu na stvaranju oslobodilačke ideologije i oslobodilačkog pokreta.

2.

FEMINIZAM: POKRET ZA OKONČANJE SEKSISTIČKE OPRESIJE

Centralni problem u okviru feminističkog diskursa je bila naša nesposobnost da ili postignemo konsenzus oko toga šta je feminizam, ili prihvatimo definiciju/e koje bi služile kao stožer unifikacije. Kad izostane saglasnost oko definicije/a gubimo temelj na kome bismo konstruisale teoriju ili otpočele sa opštom i suvislom praksom. Izražavajući frustraciju izazvanu odsustvom jasnih definicija, Karmen Vasquez komentariše u svom nedavno objavljenom eseju "Ka revolucionarnoj etici":

Ne možemo čak ni da se složimo oko toga šta je "feministkinja", a kamo li u šta veruje ili kako definiše principe koji uspostavljaju poštenje među nama. Sasvim u skladu sa američkom kapitalističkom opsednutošću inividualizmom i čuvenim "sve može ako na kraju bude po tvome". Feminizam na američki način podrazumeva šta god hoćeš, srce. Postoji onoliko definicija feminizma, koliko ima feministkinja, kažu neke moje sestre uz kikut. Meni to nije smešno.

Nije smešno. Štaviše, ukazuje na sve veći gubitak interesovanja za feminizam kao radikalni politički pokret. To je očajnički gest u čijem je korenu uverenje da solidarnost među ženama nije moguća. To je znak da je previše političke naive, koja je tradicionalno svojstvena ženskoj poziciji u kulturi u kojoj dominiraju muškarci.

Većina ljudi u Americi misli da je feminizam, ili kako se ovde češće naziva "women's lib"^{**} pokret koji nastoji da izjednači muškarce i žene u društvenom smislu. Široka definicija poput ove, kakvu popularišu mediji i elitni delovi pokreta, pokreće problematična pitanja. Kako ni sami muškarci nisu jednaki u klasnoj strukturi beličke prevlasti, kapitalizma i patrijarhata, postavlja se pitanje sa kojim muškarcima želimo da budemo jednake? Da li imamo zajedničku viziju toga šta je ravnopravnost? U ovoj pojednostavljenoj definiciji implicitno je odbacivanje rase i klase kao faktora koji, u sprezi sa seksizmom, determinišu opseg diskriminacije, eksploatacije i tlačenja individue. Bela ženska buržoazija zainteresovana za ženska pitanja je iz očitih razloga bila zadovoljna jednostavnim definicijama. Retorički se postavljajući u istu društvenu kategoriju kao i potlačene žene, njene predstavnice nisu bile rade da usmere pažnju na rasne i klasne privilegije.

Žene iz nižih i siromašnijih slojeva, posebno one koje nisu bele, nikada ne bi definisale žensko oslobođenje kao izjednačavanje društvenih pozicija sa muškarcima, jer ih život svakodnevno podseća da sve žene ne dele isti društveni status. Uporedo s tim, dobro znaju da je mnogo muškaraca, pripadnika njihovih društvenih grupa, eksploatisano i potlačeno. Znajući da muškarci unutar njihovih grupa nemaju društvenu, ekonomsku i političku moć, koncept izjednačavanja

---

* Carmen Vasquez: *Towards A Revolutionary Ethic*, str. 11

** Skraćeno od *Women's Liberation Movement*, Pokret za oslobođenje žena, *prim.prev.*

društvenog statusa ne izgleda preterano oslobodilački. Iako su svesne da seksizam muškarcima u njihovoj sredini daje privilegije koje su njima samima uskraćene, verovatnije je da će preterane izlive muškog šovinizma svojih vršnjaka pripisati osećanju nemoći i manje vrednosti u odnosu na vladajuće muške grupe, nego izražavanju opšteg privilegovanog društvenog statusa. Od samog začetka ženskog pokreta ove žene su bile sumnjičave u odnosu na feminizam, jer su prepoznale ograničenja inherentna njegovoj definiciji. Prepoznale su mogućnost da feminizam, definisan kao društvena jednakost sa muškarcima, lako postane pokret koji će služiti interesima belkinja koje pripadaju srednjoj i višoj klasi, a da će njegov uticaj na društveni status žena iz siromašnih slojeva i radničke klase biti marginalan.

Žene koje su bile na čelu organizovanog ženskog pokreta i uključene u proces formulisanja definicija nisu u istoj meri zadovoljne izjednačavanjem feminizma sa sticanjem istih društvenih pozicija kao muškarci. Na prvim stranicama dela 'Snaga žena: pokret za žensko oslobođenje', Celestine Vor, crnkinja aktivna u pokretu, piše u poglavlju 'Ciljevi':

Radikalni feminizam radi na iskorenjivanju dominacije i elitizma u sveukupnim ljudskim odnosima. Takva vizija zahteva samoodređenje kao vrhunsku dobrobit i tako se dolazi do raspada društva kakvo poznajemo.

Pojedine radikalne feministkinje kao Šarlot Banč svoje analize su bazirale na dubljem razumevanju politike dominacije i uvažavanju međusobnih uslovljenosti različitih sistema dominacije, iako su se primarno bavile seksizmom. Organizatorke i učesnice pokreta, zainteresovane za društvene reforme, nisu imale mnogo sluha za ovakva razmišljanja. Anonimne autorke pamfleta objavljenog 1976. *Žene i novi svet*, navode da mnoge žene aktivne u pokretu više zadovoljava definicija feminizma kao reforme koja će pomoći ženama da postignu društvenu jednakost sa muškarcima svoje klase nego odrednicom feminizma kao radikalnog pokreta koji će iskoreniti dominaciju i transformisati društvo.

Bez obzira na strukturu, mesto ili etnički sastav grupe, sve ženske organizacije su imale zajedničku osobinu: okupljale su se oko bioloških i socioloških činjenica umesto oko korpusa ideja. Žene se okupljaju u ženskom pokretu na osnovu toga što su sve žene, a sve žene su podložne muškoj dominaciji. Sve žene smo doživljavale kao saveznice, a sve muškarce kao tlačitelje. Nikada se nismo zapitale do koje mere Amerikanke prihvataju iste materijalističke i individualističke vrednosti kao muškarci. Nismo zastale da razmislimo o tome da Amerikanke, kao i Amerikanci, oklevaju da se upuste u borbu za novo društvo zasnovano na principima poštovanja, saradnje i društvene odgovornosti.

Sada je evidentno da su mnoge žene aktivne u feminističkom pokretu bile zainteresovane za reformu samu po sebi, a ne za reformu kao korak dalje u revolucionarnoj transformaciji. Iako Zila Ejzenštajn optimistički ističe potencijalni radikalizam liberalki koje rade na društvenoj reformi u pomenutom delu "Radikalna budućnost liberalnog feminizma", ostaje nejasno na koji način će se ovaj radikalizam oteloviti. Ejzenštajnova nudi kao primer radikalnih implikacija liberalnog feminističkog

---

* Celestine Ware: "Women Power: The Movement for Women's Liberation", str. 3

projekta zahteve, koji su doneti na Hjustonskoj konferenciji o pravima žena 1978, a koju je podržala vlada:

Hjustonski izveštaj zahteva da se kao ljudsko pravo ozakoni glas i uloga žena u odlučivanju o sudbini sveta, našeg naroda, naših porodica i o sopstvenim životima. Posebno se traži: 1. eliminacija porodičnog nasilja i izgradnja skloništa za pretučene žene, 2. podrška za žene preduzetnice, 3. rešenje za problem zlostavljanja dece, 4. da ustanove za brigu o deci budu državno finansirane i rodno senzibilisane, 5. politika punog zapošljavanja za sve žene koje žele i mogu da rade, 6. zaštita osoba koje zasnivaju porodicu, tako da brak podrazumeva partnerstvo, 7. prestanak seksističkog predstavljanja žena u medijima, 8. ustanovljenje reproduktivne slobode i okončanje prisilne sterilizacije, 9. pravni lek za dvostruku diskriminaciju žena koje pripadaju etničkim manjinama, 10. revizija krivičnih zakona koji se bave silovanjem, 11. eliminacija diskriminacije po pitanju seksualne orijentacije, 12. uspostavljanje sistema obrazovanja koji nije seksistički, 13. praćenje svih reformi socijalne pomoći i procena njihovog specifičnog uticaja na žene.

Pozitivan uticaj koji su liberalne reforme imale na živote žena ne treba da nas navede na pomisao da su uspele da iskorene sisteme dominacije. Nijedan od navedenih zahteva ne naglašava osujećivanje politike dominacije, što je u stvari preduslov ostvarenja bilo kog od ovih zahteva. Odsustvo pažnje usmerene na dominaciju u skladu je sa liberalnim feminističkim uverenjem da žene mogu da postignu jednakost sa muškarcima svoje klase a da pritom ne dovedu u pitanje, niti promene kulturnu matricu grupne opresije. Upravo ovo uverenje potkopava verovatnoću da će potencijalni radikalizam liberalnog feminizma ikada biti ostvaren. Još 1967. godine je brazilska teoretičarka Helejt Safjoti istakla da je buržoaski feminizam uvek bio "nesvesno ali fundamentano – feminizam vladajuće klase", i da je:

Svaki deo revolucionarne sadržine koji postoji u sitno-buržoaskoj feminističkoj praksi, kreiran je naporima srednjeg sloja, posebno nedovoljno bogatog, kako bi napredovao. Međutim, da bi u tome uspeo, tražio je samo proširenje postojećih društvenih struktura, a nikad nije otišao tako daleko da dovede u pitanje status quo. Prema tome, dok je sitno-buržoaski feminizam verovatno oduvek nastojao da izjednači društveni status polova, svest koju je predstavljao je ostala utopijska u svojoj želji i borbi za delimičnom reformom društva, za koju se verovalo da je moguća bez rušenja temelja na kojima počiva... U tom smislu, sitno-buržoaski feminizam uopšte nije feminizam, štaviše kamufliranjem svojih unutrašnjih protivrečnosti poslužio je da se klasno društvo konsoliduje...*

Radikalne dimenzije liberalnog ženskog društvenog protesta nastaviće da pružaju sigurnost i neophodan kritički i analitički zamah liberalizmu koji nastoji da ženama pruži jednake mogućnosti unutar sadašnje kapitalističke, patrijarhalne države u kojoj vlada belačka supremacija. Liberalni ženski aktivizam iz osnova podriva feminističku borbu. Filozof Mihailo Marković analizira ograničenja liberalizma u svom eseju "Žensko oslobođenje i ljudska emancipacija":**

---

* Heleith Saffioti: *Women in Class Society*, str. 223

** Mihailo Marković: *Women's Liberation and Human Emancipation*, u *Women and Philosophy*, str 145-167

Jedna od osnovnih karakteristika liberalizma koja predstavlja značajnu prepreku u emancipaciji potlačene društvene grupe je koncept ljudske prirode koji koristi. Ukoliko su sebičluk, agresija, žudnja za osvajanjem i dominacijom zaista među osobinama koje definišu ljudsko biće, u šta pokušava da nas uveri svaki liberalni filozof od Loka na ovamo, opresija u građanskom društvu tj. u društvenoj sferi koju ne reguliše država je činjenično stanje i osnovni građanski odnos između muškarca i žene će zauvek ostati bojište. Žena je dakle, kao manje agresivna, ili manje ljudsko biće, te osuđena na podređenost, ili mora i sama da postane gladna moći i da pokuša da podredi muškarca. Oslobođenje nije moguće za oboje.

Iako liberalno viđenje feminizma uključuje reforme koje bi imale radikalne implikacije po društvo, pojaviće se otpor – jer ukoliko bi se one sprovele, otvorio bi se prostor za radikalnu transformaciju. Očigledno je da je društvo prijemčivije za one feminističke 'zahteve' koji ne ugrožavaju ili pak održavaju status quo. Džin Gros daje primer za tu vrstu kooptiranja feminističke strategije u eseju: "Marksističko viđenje feminističke etike"^{*}, objavljenom 1977:

Ukoliko kao žene želimo promenu u svim aspektima svojih života, moramo da uvidimo činjenicu da je kapitalizam u potpunosti u stanju da kooptira postepenu promenu... Kapitalizam može da nam oduzme vizionarske promene i upotrebi ih protiv nas. Na primer, mnoge udete žene su se razvele, uvidevši da su potlačene unutar porodice. Gurnute su na tržište rada bez imalo pripreme ili zaštite. Za mnoge žene je to značilo zauzimanje mesta u dugom redu daktilografkinja. Korporacije su sada prepoznale prostor za eksploataciju razvedenih žena. Na takvim radnim mestima smenjivanje ide neverovatnom brzinom. "Ukoliko se bude žalila, biće zamenjena."

Mnoge liberalno-feminističke reforme su neposredno podsticale kapitalističke, materijalističke vrednosti (što je ilustracija prilagodljivosti kapitalizma), posebno kada je u pitanju rad, bez istinskog ekonomskog oslobođenja žena.

Liberalke nisu bile jedine koje su iskoristile dinamičnost feminizma za promovisanje interesa. Najveći deo žena koje su imale direktne koristi od društvenih reformi koje je generisao pokret ne žele da budu doživljene kao feministkinje. Učesnice brojnih konferencija širom Amerike koje su posvećene pitanjima od važnosti za žene, koje nikada ne bi mogle da budu organizovane i finansirane da nije ženskog pokreta, ne žele da ih doživljavaju kao feministkinje. One ili oklevaju da se javno obavežu ženskom pokretu, ili se mršte na samu reč. Pojedine Afroamerikanke, Indijanke, Amerikanke azijskog porekla i Hispanoamerikanke nađu se u izolaciji onog trenutka kada podrže ženski pokret. Čak i žene koje dostignu slavu ili ozloglašenost (i povećane prihode) na podršku koju im pruže žene koje sa feminističkim stavovima, često odgovore tako što se distanciraju od ženskog pokreta. Ponekad idu tako daleko da kreiraju nove pojmove za svoje bavljenje ženskim pitanjima, kako bi izbegle korišćenje termina feminizam. Stvaranje novih pojmova koji nisu vezani za organizovanu političku aktivnost može da pruži izgovor ženama koje su i u početku oklevale, da se ne uključe u pokret. Ovo je ilustracija nekritičkog prihvatanja izvitoperenih definicija feminizma a ne zahtev za redefinisanjem. One će možda

---

^{*} Jeanne Gross: *Feminist Ethics from a Marxist Perspective*, str. 52-56

podržati specifična rešenja, pritom se ograđujući od onoga što pretpostavljaju da je ženski pokret.

U članku "Sestre – pod kožom" koji su nedavno objavile jedne novine u San Francisku, kolumnista Bob Grin komentariše averziju koju mnoge žene gaje prema izrazu "feminizam". Grin je začuđen činjenicom da mnoge žene "koje veruju u sve ono u šta veruju ponosne feministkinje odbacuju izraz 'feministkinja' kao nešto neprijatno, sa čim ne žele da imaju veze". Iako priznaju da su imale koristi od reformskih mera koje je podstakao feminizam i koje su doprinele poboljšanju društvenog statusa specifičnih grupa žena, ne žele da budu doživljene kao pripadnice feminističkog pokreta:

Ne da se promeniti. Nakon mnogo vremena, kod mnogih pametnih, ambicioznih, inteligentnih žena izraz "feministkinja" i dalje izaziva nelagodnost. Jednostavno ne žele da se poistovete sa njim.

On im izgleda kao neprijatna konotacija sa kojom ne žele da budu povezane. Naravno, složiće se sa svim osnovnim feminističkim ubeđenjima, ali čak i ukoliko sebe smatraju feministkinjama, nevoljno će vam to reći.

Mnoge žene sa oklevanjem zastupaju feminizam jer im značenje termina nije jasno. Pripadnice eksploatisanih i potlačenih etničkih grupa odbacuju termin jer ne žele da budu doživljene kao osobe koje podržavaju rasistički pokret; feminizam se često izjednačava sa borbom za prava belkinja. Veliki broj žena misli da je feminizam sinonim za lezbejstvo i homofobija ih sprečava da sebe dovedu u bilo kakvu vezu sa grupom koja se identifikuje kao prolezbejska. Neke žene se plaše reči 'feminizam' jer se klone identifikacije sa bilo kojim političkim pokretom, posebno onim koji važi za radikalan. Postoje, naravno, i žene koje ne žele da budu dovedene u vezu sa bilo kakvim pokretom za ženska prava, tako da se protive i feminističkom pokretu. Mnoge žene su bolje upoznate sa negativnim viđenjima ženskog pokreta, nego sa pozitivnim aspektima feminizma. Sada se moramo boriti da vratimo i održimo pozitivna politička značenja i moć koju taj termin poseduje.

Izgleda da je "feminizam" trenutno izraz bez jasnog značaja. Pristup "sve može" u definisanju ovog pojma gotovo ga je ispraznio od značenja. Ono što se podrazumeva pod tim "sve može" jeste da svaka žena koja želi društvenu jednakost sa muškarcima, bez obzira na svoju političku vizuru (bila ona desno-konzervativna ili nacionalistički komunizam), može da se identifikuje kao feministkinja. Najveći broj pokušaja da se feminizam definiše reflektuje klasnu prirodu pokreta. Definicije su obično liberalne u korenu i u fokusu im je individualno žensko pravo na slobodu i samoodređenje. U delu Barbare Berg, "Zapamćeni prolaz: koreni američkog feminizma", feminizam je definisan kao "širok pokret koji je usvojio brojne faze emancipacije žena". Ona, međutim, naglasak stavlja na sticanje većih individualnih sloboda. Proširujući definiciju koju je prethodno dala, Bergova dodaje:

Radi se o slobodi da se odlučuje o sopstvenoj sudbini, slobodi u odnosu na uloge ustanovljene polom, slobodi od ograničenja koje nam je nametnulo tlačiteljsko društvo i slobodi da se misli izraze i pretvore u delo. Feminizam

---

* Barbara Berg: *The Remembered Gate: Origins of American Feminism*

zahteva prihvatanje prava žena na individualnu svest i rasuđivanje. Postulat je da esencijalna vrednost žene proizlazi iz humanosti koju svi posedujemo i da ona ne zavisi od drugih odnosa u životu.

Ova definicija feminizma je gotovo apolitična u tonu, ali je upravo ona vrsta definicije koja se veoma dopada liberalkama. Pobuđuje romantičarske predstave o ličnoj slobodi koje su prihvatljivije od definicije koja stavlja naglasak na radikalnu političku akciju.

Mnoge radikalne feministkinje uviđaju da ni feminizam koji se bavi ženama kao autonomnim ljudskim bićima dostojnim lične slobode, niti onaj usmeren na postizanje jednakih mogućnosti ne mogu da oslobode svet seksizma i muške dominacije. Feminizam je borba da se okonča seksistička opresija. Shodno tome, on je nužno borba da se iskoreni ideologija dominacije koja prožima zapadnu kulturu na različitim nivoima, ali istovremeno i obaveza da se društvo reorganizuje tako da ljudski samorazvoj dobije primat nad imperijalizmom, ekonomskom ekspanzijom i željom za materijalnim. Ukoliko ga tako definišemo, teško da će se žene priključiti feminističkom pokretu samo zato što smo biološki iste. Ako bismo se obavezali na ovako definisan feminizam, svaka osoba koja je aktivna u pokretu bi morala da razvije kritičku političku svest zasnovanu na idejama i uverenjima.

Slogan "lično je političko" (koji je počeo da se koristi da bi naglasio da je ženska svakodnevica obojena i oblikovana politikom i da je nužno politička) prečesto je služio da podstakne žene da misle kako iskustva diskriminacije, eksploatacije ili opresije automatski korespondiraju sa shvatanjem da ideološki i institucionalni aparatus oblikuju nečiji društveni status. Kao posledica toga, mnoge žene koje nisu iz osnova sagledale svoju situaciju nikada nisu razvile dublje razumevanje svoje političke realnosti kao ni njene veze sa političkom realnošću žena kao zajednice. One su bile ohrabrene da verbalizuju lična iskustva. Za feminističke aktivistkinje, kao revolucionarke koje rade na menjanju položaja kolonizovanih ljudi širom sveta, neophodno je da naglašavaju sposobnost da se vidi i opiše sopstvena realnost, kao značajan korak u dugom procesu oporavka, ali da je to samo početak. Feministički pokret je zastao u razvoju onog trenutka kada su žene usvojile pomisao da je opisivanje sopstvene nevolje sinonim za kritičku političku svest. Nije čudo što su teorije izvedene iz tako nepotpunih perspektiva, opšte uzevši neadekvatne i pune zabluda. Da bismo ispravili nedolednosti analiza iz prošlosti, neophodno je da ohrabrimo žene da razviju oštroumno i sveobuhvatno razumevanje ženske političke realnosti. Šire perspektive mogu da se pojave tek onda kada ispitamo lično koje je političko, politiku društva kao celine, kao i globalnu revolucionarnu politiku.

Feminizam definisan političkim pojmovima koji naglašavaju i kolektivno i individualno iskustvo predstavlja za žene izazov da uđu u novu oblast – da napuste apolitični stav koji seksizam nameće kao našu sudbinu, i da razviju političku svest. Žene znaju da malo nas u svakodnevnom životu raspravlja o politici. Čak i u trenutku kada je savremeni feminizam bio u zenitu i kada su žene pričale o seksističkoj politici, umesto da nas ovo bavljenje ozbiljnim političkim pitanjima odvede u kompleksne, dublje analize društvenog statusa žena, odlučile smo da muškarce proglasimo za "neprijatelja" i uzrok svih naših problema. Iz toga smo istraživanja usmerile prevashodno na relaciju između žena i muške supremacije i ideologiju seksizma. Takav naglasak na "muškarcu kao neprijatelju" stvorio je, kako ističe Marlen Dikson

u svom eseju "Uspon i pad ženskog pokreta za oslobođenje: klasna analiza", "politiku psihološke opresije". Ona je pobudila poglede na svet koji "sukobljavaju pojedince i mistifikuju društvenu osnovu eksploatacije". Da bi se opovrglo popularno mišljenje po kojem bi žiža feminističkog pokreta trebalo da bude društvena jednakost polova, sa naglaskom na iskorenjivanju kulturološke osnove za grupnu opresiju, naše analize bi morale da istraže sve aspekte ženske političke realnosti. To bi značilo da rasnu i klasnu opresiju prepoznamo kao feministička pitanja od iste važnosti kao i seksizam.

Kada feminizam definišemo tako da se usmeri pažnja na raznolikost ženske političke i društvene realnosti, time se centralizuju iskustva svih žena, naročito onih o čijim se društvenim uslovima najmanje pisalo, najmanje bavilo i politički pokreti ih najmanje menjali. Kada nam fokus više ne bude pojednostavljeni stav "muškarci su neprijatelji", bićemo prinuđene da se pozabavimo sistemima dominacije i našom ulogom u njihovom opstajanju i produžavanju. Nedostatak adekvatne definicije je olakšao ženskoj buržoaziji, iliberalne i radikalne orijentacije, da dominiraju rukovođenjem pokreta i pravca u kom se on razvija. Ovakva hegemonija je i dalje prisutna u većini feminističkih organizacija. One koji imaju moć često podstaknu kod grupa eksploatisanih i potlačenih žena osećanje da je njihova situacija bezizlazna i da ne mogu da učine ništa što bi razbilo matricu dominacije. Zbog takve socijalizacije, žene bi najčešće osetile da je jedini naš vid reakcije na belu, buržoasku hegemonističku dominaciju feminističkog pokreta ocrnjivanje, protivljenje ili odbacivanje feminizma. Takva reakcija ni na koji način ne ugrožava žene koje žele da zadrže kontrolu nad pravcem feminističke teorije i prakse. One bi radije želele da ćutimo i pasivno prihvatamo njihove ideje. One bi radije želele da govorimo protiv "njih" nego da razvijamo sopstvene ideje o ženskom pokretu.

Feminizam je borba da se okonča seksistička opresija. Njen cilj nije da bude od koristi samo nekoj određenoj grupaciji žena, nekoj određenoj rasi ili klasi žena. Ne vrednuje žene više od muškaraca. Ima moć da značajno transformiše naše živote. Najvažnije, feminizam nije ni stil života, niti "skrojen" identitet ili uloga u koju možemo da uđemo. Mnoge žene nastoje da se, preusmeravajući energiju sa feminističkog pokreta koji nastoji da promeni društvo, fokusiraju na razvijanje kontra-kulture, sveta u čijem središtu se nalaze žene i imaju neznatne kontakte sa muškarcima. Takvi pokušaji isključuju veliki broj žena koje ne mogu da svoje kulturološke obrasce integrišu u vizije kakve nude alternativne ženske zajednice. U delu: "Bog Otac, i iznad njega"^{**}, Meri Deجلي sugerise ženama da se odreknu "sigurnosti koju im nudi patrijarhalni sistem" i stvore novi prostor koji će biti usmeren na žene. U odgovoru Deجليjevoj, Džin Gros ukazuje na kontradikcije koje se javljaju kada fokus feminističkog pokreta postane kreiranje novog prostora:

Stvaranje "protiv-sveta" proizvodi neverovatnu količinu pritiska na žene koje odluče da se otisnu u takav poduhvat. Pritisak dolazi iz uverenja da smo jedino istinsko izвориšte takvog poduhvata mi same. Prošlost koja je patrijarhalna smatra se nepopravljivom...

Ukoliko bismo se odlučile za stvaranje alternativne kulture prekinuvši dijalog sa drugima (i sa istorijskim okolnostima koje su uslovile njihov identitet) ostale

---

* Marlene Dixon: *The Rise and Demise of Women's Liberation: A Class Analysis*, str. 61

** Mary Daly: *Beyond God the Father*

bismo bez referentne tačke za svoje ciljeve. Bile bismo u istinskoj opasnosti da dominantnu ideologiju naše kulture kroz kulturni imperijalizam dupliciramo i u samom feminističkom pokretu.

Izjednačavanje feminističke borbe sa životom u kontrakulturi žensko-centričnog sveta podiglo je barijere koje su zatvorile pokret za većinu žena. Uprkos seksističkoj diskriminaciji, eksploataciji ili opresiji, mnoge žene smatraju da su njihovi životi značajni i vredni, upravo na način na koji ih žive. Prirodno je da su reagovale otporom na ideju da je takav život moguće napustiti i zameniti alternativnim, "feminističkim" načinom života. Mnoge žene su velikom žestinom napale feminizam, sa osećajem da su njihova životna iskustva obezvređena i da se smatraju negativnim i beznačajnim. Ukoliko odbijemo da verujemo da alternativni feministički način života može da nastane tek onda kada žene stvore subkulturu (bilo da je to prostor u kome se živi, pa i prostor kao ženske studije koje su na mnogim univerzitetima postale ekskluzivne) i ustvrdimo da feministička borba može da počne tamo gde se nalazi svaka pojedinačna žena, stvorimo pokret koji će se usmeriti na naše kolektivno iskustvo – pokret koji će trajno imati masovnu bazu.

Tokom proteklih šest godina, žene su organizovale mnoge separatistički orijentisane zajednice, tako da se fokus pomerio od razvitka žensko-centričnog prostora ka naglašavanju identiteta. Od trenutka kada je uspostavljen, žensko-centrični prostor može da opstane samo ako su žene uverene da je to jedino mesto koje može da im pruži samorealizaciju i slobodu. Pošto usvoje feministički 'identitet', žene najčešće žele da žive feminističkim načinom života. Ne uviđaju da pretpostavka da je 'feminizam' još jedna skrojena uloga u koju žene mogu da uđu u potrazi za identitetom, podriva feministički pokret. Sklonost da se feminizam posmatra pre kao izbor načina života nego političko opredeljenje, reflektuje klasnu prirodu pokreta. Ne iznenađuje činjenica da većina žena koje feminizam izjednačavaju sa alternativnim životnim stilom potiče iz srednje klase, neudate su, univerzitetski obrazovane, često i studentkinje koje nemaju mnoge od društvenih i ekonomskih odgovornosti sa kojima se svakodnevno suočavaju pripadnice radničke klase i siromašne žene koje su zaposlene, roditelji, udate i vode domaćinstvo. Ponekad lezbejke nastoje da feminizam poistovete sa načinom života, ali iz potpuno drugih razloga. Imajući u vidu predrasude i diskriminaciju lezbejki u našem društvu, žensko-centrične alternativne zajednice postaju način kreiranja pozitivnog i naklonjenog okruženja. Uprkos potvrdnim razlozima za razvoj žensko-centričnog prostora (koji nije nužno poistovećen sa "feminističkim" načinom života) kao što su zadovoljstvo, podrška i uzajamna pomoć, stavljanje naglaska na stvaranje kontrakulture je otuđilo žene od feminističkog pokreta, jer takva mesta mogu da budu i kuhinje, crkve itd.

Učežnji za zajednicom, vezivanjem i osećajem zajedničkog cilja, mnoge žene su našle mreže podrške u feminističkim organizacijama. Žene koje su na ličnom planu bile zadovoljne novim odnosima nastalim u sredinama koje su nazvane "sigurnim" i sredinama koje «daju podršku», gde se diskusija usredsređivala na feminističku ideologiju, nisu se zapitale da li i druge žene imaju istu vrstu potrebe za zajednicom. Crnkinje kao i žene iz drugih etničkih grupacija sasvim sigurno ne osećaju odsustvo zajedništva među ženama u svom životu, uprkos eksploataciji i opresiji. Fokusiranje na feminizam kao način da se razvije zajednički identitet i sredina ne izgleda tako privlačno ženama koje žive u zajednici, a traže načine da okončaju eksploataciju i opresiju u sopstvenim životima. Iako su se zainteresovale za feminističku politiku koja

nastoji da iskoreni seksističku opresiju, verovatno nikada neće osetiti tako intenzivnu potrebu za "feminističkim" identitetom i životnim stilom.

Stavljanje naglasaka na identitet i životni stil često izgleda privlačno jer stvara lažni utisak da smo uključene u *praksu*. Međutim, praksa u bilo kom političkom pokretu koji nastoji da preobrazu društvo, ne može da se usredsredi isključivo na stvaranje prostora u kome će se one koje žele da budu radikalne feministkinje osećati sigurno i podržano. Feministički pokret za okončanje seksističke opresije aktivno uključuje svoje učesnice/ke u revolucionarnu borbu. Borba retko pruža sigurnost i užitak.

Stavljajući naglasak na feminizam kao političko opredeljenje, odupiremo se fokusiranju na individualni identitet i životni stil. (Ovo ne treba pomešati sa istinskom potrebom da se ujedine teorija i praksa.) Takav otpor nas uključuje u revolucionarnu praksu. Etika zapadnog društva poduprta imperijalizmom i kapitalizmom se može pre nazvati ličnom nego društvenom. Oni nas uče da je individualno dobro važnije od opšteg dobra i sledstveno tome, individualna promena značajnija od opšte promene. Ovakav oblik kulturnog imperijalizma je bio reprodukovano unutar ženskog pokreta tako što su neke žene izjednačile činjenicu da je feminizam "takav kakav jeste" uno značajne promene u njihove živote, sa politikom da nikakve promene nisu potrebne u teoriji i praksi, čak i onda kada imaju vrlo malo ili nimalo uticaja na društvo kao celinu, ili na veliki broj drugih žena.

Da bismo istakle posvećenost feminističkoj borbi kao političkom opredeljenju, trebalo bi da izbegavamo da koristimo frazu: "Ja sam feministkinja" (jezička struktura koja je stvorena da odrazi neki lični aspekt identiteta i samodefinisanja) i da umesto toga izjavimo: "Ja zagovaram feminizam". S obzirom na to da je pažnja nepravedno usmerena na feminizam kao identitet ili životni stil, ljudi obično pribegavaju stereotipnim mišljenjima o feminizmu. Preusmeravanje pažnje sa stereotipa je neophodno ukoliko želimo da revidiramo svoju strategiju i pravac. Videla sam da reći "ja sam feministkinja" obično znači da sam usvojila gotov model identiteta, uloge i ponašanja. Kada kažem: "Zagovaram feminizam", reakcija je obično: "Šta je feminizam?" Izjava poput "ja zagovaram" ne podrazumeva istu vrstu apsolutizma kao "ja sam". Ne nagoni nas na dualističko razmišljanje ili/ili, koje je centralna ideološka komponenta svih sistema dominacije u zapadnom društvu. Implikuje da je izbor napravljen i da je opredeljenje za feminizam izraz volje. Ne podrazumeva da ukoliko se posvetimo feminizmu, ne možemo da podržimo druge političke pokrete.

Kao crnkinju zainteresovanu za feministički pokret, često me pitaju da li je važnije to što sam crnkinja ili to što sam žena; da li je feministička borba da se okonča seksistička opresija važnija od borbe da se okonča rasizam i vice-versa. Takva pitanja su utemeljena u kompetitivnom razmišljanju ili/ili i verovanju da se "ja" formira nasuprot "drugome". Shodno tome, feministkinja ste zato što niste nešto drugo. Većina ljudi je socijalizovana da razmišlja u okvirima suprotnosti, radije nego kompatibilnosti. Umesto da antirasistički rad sagledavaju kao potpuno kompatibilan sa radom na okončanju seksističke opresije, često se vide kao dva pokreta koja se takmiče za prvo mesto. Kada se pita: "Da li si ti feministkinja?" izgleda da potvrđan odgovor implikuje da se ne bavimo drugim političkim pitanjima osim feminizma. Kada si crnkinja, potvrđan odgovor lako može da se protumači kao omalovažavanje borbe da se okonča rasizam. Imajući u vidu strah od nerazumevanja, bilo je teško da crnkinje i žene koje pripadaju eksploatisanim i potlačenim etničkim grupama izraze

svoje zanimanje za feministička pitanja. Sa oprezom su izgovarale: "Ja sam feministkinja". Prelaz od izraza: "Ja sam feministkinja" do izraza: "Ja zagovaram feminizam" može da posluži kao korisna strategija za eliminisanje naglaska koji je stavljen na identitet i stil života. Ona može da posluži kao način da žene koje su zainteresovane za feminizam, ali i druge političke pokrete, izraze svoju podršku i istovremeno izbegnu jezičke strukture koje daju primat jednoj posebnoj grupi. Ona bi takođe podstala veće istraživanje u feminističkoj teoriji.

Kada određenje počne da se udaljava od kategorije društvene jednakosti i približava naglasku na okončanju seksističke opresije, to vodi ka promeni stavova u vezi sa razvojem teorije. S obzirom na klasnu prirodu feminističkog pokreta do sad, kao i na rasne hijerarhije, razvoj teorije (skup uverenja i principa koji su smernice i osnova za akciju) bio je zadatak koji je potpadao pod suverenu dominaciju belkinja koje se bave akademskim radom. Ovo je navelo mnoge žene koje su izvan privilegovane rasne/klasne grupe da fokus na razvijanju teorije, čak i upotrebu samog termina, protumače kao još jedan način da se moć elitne grupe uveća. Takve reakcije doprinose seksističkom/ rasističkom/ klasnom uverenju da razvoj teorije pripada belim intelektualcima. Privilegovane belkinje koje su aktivne u feminističkom pokretu, bilo liberalne ili radikalne po opredeljenju, podstiču crkinje da doprinesu svojim "iskustvenim" radom, svojim ličnim životnim pričama. Lična iskustva su važna za feministički pokret, ali ne mogu da zamene teoriju. Šarlot Banč objašnjava poseban značaj teorije u svom eseju: "Feminizam i obrazovanje: bez diploma":

Teorija nam omogućava da uvidimo neposredne potrebe u okviru dugoročnih ciljeva i steknemo sveobuhvatan pogled na svet. Zato, ona nam daje osnov za procenu različitih dugoročnih i kratkoročnih strategija i saznanje o promenama koje mogu da nastanu. Teorija nije samo skup činjenica ili ličnih nazora. Ona sadrži objašnjenja i hipoteze koje se zasnivaju na znanju i iskustvu koje nam je dostupno. Ona takođe zavisi od pretpostavke i uvida u to kako da interpretiramo činjenice i iskustva, kao i njihov značaj.

S obzirom na to da su buržoaske belkinje feminizam definisale tako da deluje kao da nema istinskog značaja za crkinje, mogle su da zaključe da crkinje i ne moraju da doprinesu razvoju teorije. Mi smo služile za to da dobavimo živopisne životne priče koje će podupreti i potvrditi skup preovlađujućih teorijskih pretpostavki*. Usredsređenost na društvenu jednakost sa muškarcima kao definiciju feminizma, stavila je naglasak na diskriminaciju, muške stavove i legalističke reforme. Feminizam kao pokret za okončanje seksističke opresije usmerava našu pažnju na sisteme dominacije i među-uslovljenosti polne, rasne i klasne opresije. On nas, stoga, tera da u prvi plan stavimo iskustva i društvene teškoće žena koje su prve na udaru seksističke opresije i na taj način sagledamo kolektivni društveni status žena u Americi. Definisavanje feminizma kao pokreta za okončanje seksističke opresije je od suštinskog značaja za razvoj teorije jer predstavlja polaznu osnovu i usmerava ispitivanja i analize.

---

* Charlotte Bunch, *Feminism and Education: Not By Degrees*, str. 7-18

** Zanimljiva diskusija o odgovoru crkinja na feministički pokret može se naći u eseju *Izazov imerijalnom feminizmu* koji su napisale Valeri Amos i Pratiba Parmar (Valerie Amos, Pratibha Parmar), objavljenom u jesenjem izdanju *Feminist Review*, 1984. *prim. aut.*

Osnov buduće feminističke borbe mora biti čvrsto utemeljen u razumevanju potrebe da se iskorene kulturne baze i uzroci seksizma i drugih oblika grupne opresije. Nijedna feministička reforma neće imati dugoročne učinke ako se ne dovedu u pitanje i promene ovakve filozofske strukture. Tako, neophodno je da sve/i koje/i zagovaraju feminizam uvažavaju činjenicu da naša borba ne može da se definiše kao pokret za društvenu jednakost sa muškarcima; izrazi kao "liberalna feministkinja" ili "buržoaska feministkinja" predstavljaju kontradikciju koja se mora razrešiti, tako da se prekine stalna instrumentalizacija feminizma u oportunističke svrhe određenih interesnih grupa.

3.

ZNAČAJ FEMINISTIČKOG POKRETA

Savremeni feministički pokret u Americi je skrenuo pažnju na opštu eksploataciju žena i opresiju. To je bio najveći doprinos feminističkoj borbi. U želji da razotkriju seksističku nepravdu, žene su se usredsredile skoro samo na ideologiju i praksu muške dominacije. Na žalost, ovo je stvorilo sliku da je feminizam pre objava rata polova nego politička borba da se okonča seksistička opresija, borba koja zahteva promenu i kod žena i kod muškaraca. Oslobodilačka retorika belkinja u velikoj meri je podrazumevala da muškarci ništa ne mogu da dobiju od feminističkog pokreta i da bi ih uspeh pretvorio u gubitnike. Militantne belkinje su velikom žestinom nastojale da feministički pokret ženama da primat nad muškarcima. Njihova srdžba, netrpeljivost i bes su bili tako intenzivni da nisu mogle da se odupru porivu da pokret pretvore u javnu pozornicu za svoje napade. Iako su sebe ponekad smatrale "radikalnim feministkinjama", njihove reakcije su bile reakcionarne. U osnovi, tvrdile su da su *svi muškarci neprijatelji svim ženama* i predlagale rešenja poput utopijske nacije žena, separatističkih zajednica, pa čak i podjarmljivanje i uništenje muškog roda. Njihova srdžba je možda bila katalizator individualnog oslobodilačkog otpora i promene. Možda je podstakla povezivanje žena radi osveščivanja. Nije ojačala javno razumevanje značaja autentičnog feminističkog pokreta.

Seksistička diskriminacija, eksploatacija i opresija uzrokovale su rat među polovima. Bojište je tradicionalno bila kuća. Proteklih godina, usledila je bitka na svim poljima, javnim ili privatnim, tamo gde su žene i muškarci, devojčice i dečaci. Značaj feminističkog pokreta (onda kada nije upotrebljen u oportunističke, reakcionarne svrhe) je u tome što nudi novo ideološko tle za susret polova, prostor za kritiku, borbu i transformaciju. Feministički pokret može da okonča rat među polovima. Može da transformiše odnose tako da otuđenost, takmičenje i dehumanizacija koje karakterišu ljudsku interakciju mogu da se zamene osećanjima intimnosti, zajedništva i svesti o tome da smo saborci.

Ironično, liberalne učesnice i organizatorke feminističkog pokreta najčešće su ignorisale ove pozitivne implikacije. Kako su najglasnije belkinje buržoaske klase insistirale na tome da žene treba da odbace ulogu osoba u službi drugih, nisu bile zainteresovane da ubede muškarce, pa čak ni druge žene da je feministički pokret bitan za sve nas. One su se narcisoidno usredsredile na primat feminizma u svojim životima, uopštavajući sopstvena iskustva. Građenje omasovljenog ženskog pokreta nikada nije bilo centralno pitanje njihove platforme. Nakon što su mnoge organizacije osnovane, liderke su izrazile želju za većom raznolikošću učesnica; želele su da im se priključe žene koje nisu bele, materijalno privilegovane, pripadnice srednje klase ili univerzitetski obrazovane. Feminističke aktivistkinje nikada nisu smatrale da je neophodno da objasne značaj feminističkog pokreta većem broju žena. Verujući da je insistiranje na društvenoj jednakosti pitanje od opšteg značaja, smatrale su da će ta ideja biti primamljiva sama po sebi. Strateški neuspeh da se naglasi neophodnost omasovljenog pokreta, samoorganizovanja i svima pošalje poruka o celishodnosti

feminističkog pokreta prouzrokovao je marginalizaciju feminizma prividom da je značajan samo za žene koje su se priključile organizacijama.

Nedavne kritike upućene feminističkom pokretu osvetljavaju pomenute neuspehe, ali ne naglašavaju da je potrebno da se strategija i fokus revidiraju. Iako su se teorija i praksa savremenog feminizma, sa svim njegovim manama i nepravilnostima, ustoličile, čak institucionalizovale, mi moramo da nastojimo da promenimo njihov pravac ako želimo da izgradimo feministički pokret koji je zaista borba za okončanje seksističke opresije. U interesu te borbe moramo da, na samom početku naše analize, skrenemo pažnju na pozitivan i transformatorski uticaj kakav bi iskorenjivanje seksističke opresije imalo na živote svih nas.

Mnoge savremene feminističke aktivistkinje smatraju da je značajno iskoreniti seksističku opresiju, jer ona predstavlja primarnu kontradikciju, osnov svih drugih opresija. Smatra se da rasizam, kao i klasna struktura vuče korene iz seksizma. Ono što je implicitno u ovakvoj vrsti analize jeste pretpostavka da je iskorenjivanje seksizma, 'najstarije opresije', 'primarne kontradikcije', neophodno pre nego što se posvetimo problemima rasizma ili klasizma. Nagoveštaj da postoji hijerarhija opresija u kojoj seksizam zauzima prvo mesto, nameće nepotreban osećaj da ovi problemi konkurišu jedni drugima. Iako znamo da je podela polnih uloga postojala i u najranijim civilizacijama, o tim društvima još uvek ne znamo dovoljno da dosledno dokumentujemo tvrdnju kako su žene bile eksploatisane ili potlačene. Najranije civilizacije koje su do sada otkrivene nalazile su se na podneblju crne Afrike gde najverovatnije nije bilo rasnih problema niti klasnog društva kakvo danas poznajemo. Seksizam, rasizam i klasna podela koji postoje na Zapadu mogu da liče na opšte sisteme dominacije, ali su to oblici opresije koji su crpli sadržaj iz zapadne filozofije. Oni se najbolje razumeju unutar Zapadnog konteksta, a ne u ključu evolutivnog modela ljudskog razvoja. U našem društvu, tradicionalno zapadnjačko mišljenje promovise sve vidove opresije. Primarna kontradikcija u zapadnoj kulturnoj misli jeste verovanje da superiorni treba da kontrolišu inferiorne. U delu: "Kulturološka osnova rasizma i grupne opresije"* autor smatra da su religiozna i filozofska Zapadna misao ideološka osnova svih vrsta opresije u Americi.

Seksistička opresija je pitanje od suštinskog značaja, ne zato što je osnov sveukupne diskriminacije, već zato što najveći broj ljudi iskusi taj vid diskriminacije, bilo u ulozi diskriminatora ili diskriminisanog, eksploatatora ili eksploatisanog. To je vrsta dominacije koju većina ljudi nauči da prihvata u toku socijalizacije, čak i pre nego što shvate da postoje i drugi oblici grupne opresije. To ne znači da bi iskorenjivanje seksističke opresije vodilo eliminisanju svih drugih oblika opresije. S obzirom na to da su u našem društvu svi oblici opresije povezani, jer ih podržava slična institucionalna i društvena struktura, jedan sistem dominacije ne može da se ukine dok drugi ostaju netaknuti. Dovedi u pitanje seksističku opresiju znači napraviti suštinski korak u borbi da se unište svi oblici opresije.

Za razliku od drugih vidova opresije, većina ljudi su svedoci i/ili imaju iskustvo seksističke dominacije u porodičnoj sredini. Rasizam i klasnu podelu uglavnom iskusimo onog trenutka kada uđemo u širu zajednicu, svet izvan doma. U svom eseju "Dualistička kultura i šire"*, filozof Džon Hodž ističe da porodica u našem društvu, i

---

* John Hodge: *The Cultural Basis of Racism and Group Oppression*, str. 233.

* John Hodge: *Dualist Culture and Beyond*.

tradicionalno i pravno, "odražava dualističke vrednosti hijerarhije i prinudne autoritarne kontrole" koje su najočiglednije u odnosima roditelj-dete i muž-žena:

U ovakvom modelu porodice najveći broj dece stekne prva iskustva sa značenjem i načinom sprovođenja hijerarhijskog, autoritarnog ustrojstva. Baš ovde nauče da prihvataju grupnu opresiju usmerenu na sebe, kao one koji nisu odrasli i ovde nauče da prihvataju mušku nadmoć i grupnu opresiju nad ženama. Tu nauče da muška uloga podrazumeva rad u zajednici i kontrolu ekonomskog života porodice, propisivanje psihičkog i fizičkog kažnjavanja i nagrađivanja, a da je uloga žene da obezbeđuje emotivnu toplinu koja se povezuje sa materinstvom, dok je pod ekonomskom vladavinom muškarca. Upravo ovde se nauči šta je odnos nadređenog-podređenog, superiornog-inferiornog ili gospodara-sluge i ovde se prihvati kao "prirodan".

Čak i u porodicama gde nema muškarca deca mogu da nauče da vrednuju dominaciju i autoritarno ustrojstvo kroz svoje odnose sa majkom i drugim odraslim osobama, kao i da razviju privrženost seksistički definisanim modelima uloga.

U većini društava porodica je značajna srodnička struktura, prostor za ljude vezane krvnim srodstvom, nasleđem ili emotivnim vezama, sredina ispunjena pažnjom i prihvatanjem, posebno za one veoma mlade i veoma stare koji ne mogu da se brinu o sebi, kao i prostor za zajedničko korišćenje resursa. U našem društvu seksistička opresija pervertira i iskrivljuje pozitivnu ulogu porodice. Porodica postoji kao prostor gde se od rođenja socijalizujemo tako da prihvatimo i podržavamo vidove opresije. U svojoj diskusiji o kulturološkim osnovama dominacije, Džon Hodž naglašava ulogu porodice:

Tradicionalna zapadna porodica sa autoritarnim muškim ustrojstvom i autoritarnom vladavinom odraslih, predstavlja poligon za učenje koji nas podstiče da prihvatimo grupnu opresiju kao prirodno stanje stvari.

Čak i onda kada nas u porodici vole i staraju se o nama, istovremeno nas uče da ova ljubav nije toliko važna kao moć da dominiramo drugima. Borbe moći, prinudni autoritarni poredak i brutalno dokazivanje dominacije mogu da oblikuju porodični život, tako da on često postaje poprište velike patnje i bola. Naravno, porodica se raspada.

Savremene feminističke analize porodice često su nagoveštavale da bi uspešan feministički pokret ili počeo napuštanjem modela porodice, ili vodio ka tome. Ovakva pretpostavka je ozbiljno ugrožavala mnoge žene, naročite one koje nisu belkinje**. Iako je za neke aktivistkinje koje su belkinje, porodica bila pre svega opresivna institucija, (ukoliko je bila ona društvena struktura u kojoj su doživele tešku zloupotrebu i eksploataciju), za mnoge crkinje porodica je institucija koja je najmanje opresivna. Uprkos seksizmu, u porodici smo mogle da dobijemo osećaj dostojanstva, samopoštovanja i razvoja kakav nismo mogle da iskusimo u spoljašnjem svetu gde se suočavamo sa raznim vidovima opresije. Iz sopstvenih proživljenih iskustava znamo da porodice nisu samo domaćinstva koja sačinjavaju muž, žena i deca, pa čak ni krvna srodstva; znamo i da različite porodične strukture

---

** U eseju *Challenging Imperial Feminism*, Valeri Amos i Parmar analiziraju način na koji evro-američki diskurs porodice, koji vide kao etno-centričan, otuđuje crkinje od feminističkog pokreta. *Prim .aut.*

obiluju destruktivnim oblicima ponašanja koja potiču iz seksističkih uverenja. Mi želimo da vrednujemo značaj porodičnog života jer znamo da su porodične veze najsigurniji sistem podrške za eksploatisane i potlačene. Želimo da porodični život oslobodimo nasilnih aspekata nastalih seksističkom opresijom, a da ga pritom ne obezvedimo.

Obezvređivanje porodičnog života u feminističkim diskusijama često reflektuje klasnu prirodu pokreta. Pojedinke iz privilegovanih klasa oslanjaju se na veliki broj institucionalnih i društvenih struktura da bi ostvarile i zaštitile svoje interese. Ženska buržoazija odbacuje porodicu ne verujući da se istovremeno odriče mogućnosti za odnos, brigu, zaštitu. Ukoliko sve propadne, briga može i da se kupi. S obzirom na to da su mnoge žene iz buržoaskog sloja, aktivne u feminističkom pokretu, odgajane u modernoj užoj porodici, na njih je imala uticaja seksistička opresija koja je izobličila porodični život; možda su i imale materijalne privilegije, ali ne i stalno prisutnu porodičnu ljubav i pažnju. Obezvređivanje porodičnog života je otuđilo mnoge žene od ženskog pokreta. Ironično, feminizam je najznačajniji radikalni politički pokret koji se zalaže za transformaciju porodičnih odnosa. Feministički pokret za okončanje seksističke opresije afirmiše porodični život time što insistira da svrha porodične strukture nije da ojačava modele dominacije u interesu države. Dovodeći u pitanje filozofska uverenja Zapada koja u našu svest utiskuju suštinski destruktivan koncept porodičnog života, feminizam bi oslobodio porodicu, tako da bi ona postala pozitivna srodnička struktura koja predstavlja podršku, bez opresivnih dimenzija baziranih na polnom razlikovanju, seksualnim izborima, itd.

Patrijarhalna država u kojoj belci imaju nadmoć politički se oslanja na porodicu i njenu indoktrinaciju svojih članova, vrednostima koje podržavaju hijerarhijsku kontrolu i prinudni autoritet. Prema tome, država ima jak interes u tome da održi verovanje da će feministički pokret razoriti porodični život. U zbirci eseja: 'Promišljanje o porodici: neka feministička pitanja'^{*} sociološkinja Beri Torn ističe da su se grupe Nove desnice ustremile na feminističku kritiku porodičnog života:

Od svih pitanja koje su feministkinje pokrenule, ona koje se odnose na porodicu – a među njima su pravo na abortus, priznavanje različitih porodičnih i seksualnih aranžmana, izazov muškom autoritetu, pitanje ženske ekonomske zavisnosti i isključive brige o deci – bila su najkontroverznija.

Feministički stavovi koji narušavaju vrednost porodice su vrlo lako iskorišćeni u interesu države. Ljudi su zabrinuti da se porodice raspadaju, da su agresija, poniženje, zloupotreba i nasilje koji su prisutni u odnosima članova porodice prevagnuli nad pozitivnim aspektima porodičnog života. Ne treba poverovati da će antifeminizam unaprediti porodični život. Feminističke aktivistkinje treba da potvrde značaj porodice kao srodničke strukture koja se brine o ljudima i pruža zaštitu; da slikovito objasne veze između seksističke opresije i raspada porodice; da daju stvarne i vizionarske primere toga kakav porodični život jeste i kakav treba da bude, kada se autoritarno ustrojstvo zameni etikom zajedništva, podele odgovornosti i uzajamnosti. Pokret za okončanje seksističke opresije je jedini društveni pokret koji će ojačati i održati porodični život u svim domovima.

---

^{*} Barrie Thorne: *Re-thinking the Family: Some Feminist Questions*, str. 1

U sadašnjoj porodičnoj strukturi, pojedinke uče da prihvate seksističku opresiju kao "prirodnu" i pripremaju se da podrže i druge oblike opresije uključujući heteroseksističku dominaciju. Prema Hodžu:

Dominacija koja je obično prisutna u porodicama – odraslih nad decom, muškaraca nad ženama – predstavlja vid grupne opresije koja može lako da se protumači kao "ispravna" grupna opresija drugih ljudi, definisana "rasom" (rasizam), nacionalnošću (kolonijalizam), "religijom" ili "drugim svojstvima".

Otuda borba za okončanje seksističke opresije, usmerena na uništenje kulturoloških osnova te dominacije, daje podršku drugoj vrsti oslobodilačkih borbi. Osobe koje se bore za iskorenjivanje seksizma, bez podrške borbama za okončanje rasizma ili klasizma, podrivaju sopstvene napore. Osobe koje se bore za iskorenjivanje rasizma i klasizma, a podržavaju seksističku opresiju, pomažu da se održe kulturološke osnove svih oblika grupne opresije. Iako mogu da započnu uspešne reforme, njihovi naponi ne vode ka revolucionarnoj promeni. Njihov ambivalentan odnos prema opresiji uopšte, predstavlja kontradikciju koja mora da se razreši ili će u onim suprotnom svakodnevno podrivati sopstvenu radikalnu aktivnost.

Na nesreću, nedostatak svesti o tome da su svi vidovi opresije povezani ne pokazuju samo politički naivni ljudi. Često i briljantni mislioci imaju takve slepe mrlje. Ljudi kao Franc Fanon, Albert Memi, Paulo Freire i Aime Cesar čiji nam rad mnogo govori o prirodi kolonizacije, rasizma, klasizma i o revolucionarnoj borbi, često ignorišu pitanje seksističke opresije u svojim delima. Oni govore o opresiji, ali onda oslobođenje definišu tako da izgleda da je sloboda potrebna samo potlačenim 'muškarcima'. Vrlo značajno delo Franca Fanona "Crna koža, bele maske"^{***} u prvom poglavlju se bavi portretisanjem opresije gde izjednačava kolonizatore sa belcima i kolonizovane sa crncima. Kako delo odmiče, Fanon počinje da piše o borbi da se prevaziđe otuđenje:

Problem kojim se ovde bavimo je problem vremena. Tuđini jedni drugima neće biti samo oni crnci i belci koji odbiju da ostanu zatočeni u materijalizovanoj Kuli Prošlosti. Za mnoge druge crnce, na druge načine, bliskost će doći kroz odbijanje da se prihvati sadašnje ustrojstvo.

Ja sam čovek i ono što moram da probudim u sebi jeste celokupna prošlost sveta. Ja nisam odgovoran samo za revolt u Santo Domingu^{***}.

Svaki put kada je čovek doprineo pobedi duha i njegovog dostojanstva, svaki put kada je čovek rekao "ne" porivu da podredi svoju braću, osećao sam solidarnost sa njegovim činom.

U knjizi "Pedagogija potlačenih"^{**}, Paula Freira, postoji tekst koji je mnogima od nas pomogao da razvijemo političku svest, ali i u njemu je prisutna tendencija da se o oslobođenju ljudi govori kao o muškom oslobođenju:

---

* U engleskom jeziku se imenicom *man* (muškarac) označava i čovek (npr. *mankind* – čovečanstvo). Autorka ima u vidu činjenicu da takva upotreba jezika isključuje žene. *Prim. prev.*

** Franz Fanon: *Black Skin, White Masks*, str. 226

*** Prve pobune robova krajem 18. veka, koje se smatraju početkom borbe za nezavisnost Haitija. *Prim. prev.*

** Paulo Freire: *Pedagogy of the Oppressed*, str. 33. U razgovoru sa autorom na ovu temu, svesrdno je podržao kritiku i zamolio me da to podelim sa čitaocima. *prim. aut.*

Dakle, oslobođenje je rođenje i to bolno. Čovek koji nastaje je novi čovek, vredan samo ako je kontradikcija tlačitelj-potlačeni zamenjena humanizacijom svih ljudi. Možemo reći i da je rešenje ove kontradikcije rođeno u naporu u kom se na svet donosi novi čovek: koji više nije tlačitelj niti potlačeni, već čovek u nastojanju da dosegne slobodu.

Seksistički jezik u ovim prevedenim tekstovima ne sprečava feminističke aktivistkinje da se identifikuju ili uče iz sadržaja autorove poruke. On umanjuje, ali ne negira vrednost dela. Međutim, istovremeno podržava i održava seksističku opresiju.

Podrška seksističkoj opresiji prisutna u velikom delu političkih spisa koji se bave revolucionarnom borbom i akcijama ljudi koji zagovaraju revolucionarnu politiku, podriva svaki vid oslobodilačke borbe. U mnogim zemljama gde su se ljudi uključili u oslobodilačku borbu, podređenost žena muškarcima je prevaziđena jer je krizna situacija prisilila muškarce da prihvate i priznaju žene kao saborce, kao na primer u Kubi, Angoli i Nikaragvi. Često se dešavalo da kada kriza prođe, izrone stari seksistički modeli ponašanja, razvije se antagonizam i solidarnost oslabi. Da je predanost iskorenjivanju seksističke opresije osnovni princip oblikovanja političkog rada, osnažili bismo i afirmisali praksu svake oslobodilačke borbe. Feministički pokret bi trebalo da bude od suštinskog značaja za sve grupe i pojedinke koje žele da okončaju opresiju. Mnoge žene koje bi želele da se aktivno uključe u oslobodilačku borbu (protiv imperijalizma, rasizma, klasizma) gube energiju jer se iznova suočavaju i nose sa seksističkom diskriminacijom, eksploatacijom i opresijom. U interesu stalne borbe, solidarnosti i iskrene posvećenosti iskorenjivanju svih oblika dominacije, radikalni politički aktivisti ne smeju da prenebregnu i nastave da ignorišu seksističku opresiju.

Kada pojedinke prepoznaju potrebu da se bore protiv svih vidova opresije, dosegnućemo značajan nivo razvoja političke svesti. Borba protiv seksističke opresije je od ozbiljnog političkog značaja – i to ne samo za žene. Feministički pokret je neophodan i zbog svoje moći da nas oslobodi od užasnih stega seksističke opresije, kao i zbog svog potencijala da radikalizuje i obnovi druge vidove oslobodilačke borbe.

4.

SESTRINSTVO: POLITIČKA SOLIDARNOST MEĐU ŽENAMA

Kao grupa, žene su najviše pogođene seksističkom opresijom. Kao i druge oblike grupne opresije i seksizam održavaju institucionalne i društvene strukture, pojedinci koji dominiraju, eksploatišu ili tlače, kao i žrtve koje su socijalizovane da se ponašaju tako da se ne ugrozi *status quo*. Muška ideologija nadmoći navodi žene da veruju u to da su manje vredne i da vrednost stiču samo u odnosu sa muškarcima ili vezujući se za njih. Uče nas da odnos jedne sa drugom pre umanjuju, nego što obogaćuju naša iskustvo. Uče nas da su žene "prirodni" neprijatelji, da solidarnosti među nama nikada neće biti zato što ne možemo, ne treba i ne vezujemo se jedna za drugu. Ovo su lekcije koje smo dobro naučile. Od toga treba da se odučimo ukoliko želimo da izgradimo feministički pokret koji će opstajati. Moramo da naučimo da živimo i radimo u solidarnosti. Moramo da spoznamo istinsko značenje i vrednost Sestrinstva.

Iako je savremeni feministički pokret trebalo da napravi prostor da žene uče o političkoj solidarnosti, Sestrinstvo nikad nije posmatrano kao revolucionarno dostignuće na kom bi žene radile i za koje bi se borile. Vizija sestrinstva koju su pobudile žene u pokretu za oslobođenje, zasnovana je na ideji zajedničke opresije. Nepotrebno je reći da su one koje su izrazile uverenje u pojam zajedničke opresije bile belkinje buržoaskog sloja, liberalnog i radikalnog opredeljenja. Ideja "zajedničke opresije" je bila veštačka i neiskrena platforma koja je prikrla i mistifikovala istinsku prirodu složene i raznolike ženske realnosti. Seksistički stavovi, rasizam, klasne privilegije i mnoštvo drugih predrasuda razdvajaju žene. Postojano povezivanje žena može da se dogodi samo onda kada se suočimo sa ovim podelama i preduzmemo neophodne korake da ih prevaziđemo. Podele neće nestati maštanjem ili naivnim sanjarenjem o zajedništvu potlačenih, iako osvetljavanje iskustava koje sve žene dele ima svoju vrednost.

Proteklih godina Sestrinstvo kao slogan, moto, parola ne pobuđuje duh jedinstva i njegove snage. Neke feministkinje danas smatraju da je jedinstvo žena nemoguće, imajući u vidu naše različitosti. Napuštanje ideje o Sestrinstvu kao odrazu političke solidarnosti slabi i urušava feministički pokret. Solidarnost jača borbu otpora. Masovno baziran feministički pokret za okončanje seksističke opresije nije moguć bez ujedinjenog fronta – žene moraju da preduzmu inicijativu i pokažu snagu solidarnosti. Ukoliko ne pokažemo da barijere među ženama mogu da padnu, da solidarnost može da postoji, ne možemo da se nadamo promeni i transformaciji društva kao celine. Pomeranje naglaska sa Sestrinstva se dogodilo zato što su mnoge žene, razliučene insistiranjem na "opresiji prema svim ženama", zajedničkom identitetu, *istosti*, kritikovale i u potpunosti napustile feministički pokret. Naglašavanje Sestrinstva se će sto tumačilo kao emotivni apel koji je maskirao oportunitizam manipulativnih buržoaskih belkinja. Protumačeno je kao zavera koja skriva činjenicu da mnoge žene eksploatišu i tlače druge žene. Crna advokatkinja i aktivistkinja Florins Kenedi, napisala je sledeće u svom eseju objavljenom u antologiji

"Sestrinstvo je moćno", iznoseći sumnje u postojanje solidarnosti među ženama još 1970:

Iz tog razloga imam veliki problem sa misterijom sestrinstva: "Mi smo sestre", "ne kritikuj 'sestru' javno" itd. Kada žena sudija upita moju klijentkinju koja se žali da ju je muž napao, gde su joj modrice (kao što je to učinila sudija Porodičnog suda Silvija Džafin Lis), i ukoliko pravi vickaste opaske na račun njene kilaže, ili kada je druga žena sudija tako netrpeljiva da, iako se time diskvalifikuje, i dalje ne odstranjuje nasilnog muža iz kuće (iako on poseduje kuću sa pristojnim uslovima za život na drugom mestu) – ove sudije nisu moje sestre.

Žene su bile dovoljno mudre da odbace lažno Sestrinstvo izgrađeno na ispraznim idejama povezivanja. Pogrešićemo ukoliko dozvolimo da nas ove iskrivljene slike ili žene koje ih stvaraju (od kojih nam mnoge sada govore da zajedništvo među ženama nije važno) navedu da obezvedimo Sestrinstvo.*

Žene se obogaćuju kada se povezuju, međutim ne možemo da razvijemo postojane veze ili političku solidarnost ukoliko koristimo model Sestrinstva koji su stvorile buržoaske pripadnice ženskog oslobodilačkog pokreta. Prema njihovim analizama, osnova za povezivanje je zajednička viktimizacija i otuda naglašavanje zajedničke opresije. Koncept emotivnog vezivanja neposredno reflektuje nadmoćno muško razmišljanje. Seksistička ideologija uči žene da biti žensko znači biti žrtva. Umesto da odbacimo ovo poistovećivanje (koje mistifikuje žensko iskustvo – u svakodnevnom životu većina žena nisu stalno pasivne, bespomoćne ili nemoćne "žrtve"), pripadnice pokreta su ga usvojile i ustanovile zajedničku viktimizaciju kao osnov za emotivno povezivanje žena. To je značilo da su žene morale da sebe vide kao "žrtve", da bi imale osećaj da feministički pokret ima smisla u njihovom životu. Zajedništvo žena kao žrtvi je proizvelo situaciju u kojoj se smatralo da za odlučne i samopouzdanе žene nema mesta u feminističkom pokretu. Takva logika je navela bele aktivistkinje (zajedno sa crncima) da proglase da su crkinje toliko "jake" da im nije potrebno da budu aktivne u feminističkom pokretu. Takva logika je navela i mnoge bele aktivistkinje da napuste pokret onog trenutka kada su odbacile identitet žrtve. Ironično, žene koje su bile uporne u nastojanju da ih vide kao "žrtve" i koje su prenaplašavale ulogu žrtve, imale su više privilegija i moći od većine drugih žena u našem društvu. Primer takve tendencije su i neki tekstovi o nasilju nad ženama. Žene koje su svakodnevno eksploatisane i potlačene ne mogu sebi dozvoliti da odbace uverenje da imaju neki vid kontrole nad svojim životima, ma kako relativan bio. One ne mogu da dozvole da sebe vide samo kao "žrtve", jer njihov opstanak zavisi od toga da stalno koriste lične snage koju imaju. Za njih bi bilo psihološki obeshrabrujuće da se povezuju sa drugim ženama kroz zajedničku viktimizaciju. One ostvaruju zajedništvo sa drugim ženama kroz zajedničke snage i izvore moći.

---

* Florence Kennedy, *Institutional Oppression vs. The Female*, str. 438-446, objavljeno u "Sisterhood is Powerful".

** U ranim feminističkim tekstovima (kao što je *Redstockings Manifesto*) nastala je slika žene kao žrtve. Studija Džuan Kesel o sestrinstvu i simbolici unutar feminističkog pokreta *A Group Called Women*, istražuje ideologiju emotivnog vezivanja među feminističkim aktivistkinjama. Savremene spisateljice poput Lije Fric koriste sliku žene kao žrtve da podstaknu ovakvo vezivanje. Barbara Smit razmatra takvu tendenciju u uvodu dela "Home Girls". *Prim. aut.*

Feministički pokret bi trebalo da podrži *takvu* vrstu zajedništva. Upravo ona je suština Sestrinstva.

Ostvarujući zajedništvo u ulozi "žrtve", bele pripadnice pokreta nisu morale da preuzmu odgovornost da se suoče sa složenošću svojih iskustava. Nisu se međusobno podsticale da ispitaju sopstvene seksističke stavove u odnosu na žene koje su drugačije ili da se zamisle nad uticajem rasnih i klasnih privilegija na odnose koje imaju sa ženama druge rase ili klase. Identifikujući se kao "žrtve" mogle su da izbegnu odgovornost za sopstvenu ulogu u održavanju i produžavanju seksizma, rasizma i klasizma, što su postizale tvrdnjom da su muškarci neprijatelji. One nisu priznale, niti se suočile sa neprijateljem u sebi. Nisu bile spremne da se odreknu privilegija i da se bave "prijavim poslom" (borbom i suočavanjem koji su neophodni da bi se izgradila politička svest, kao i brojnim dosadnim svakodnevnim aktivnostima), koji je neophodan u razvoju radikalne političke svesti, i u kom je prvi zadatak iskrena kritika i procena nečijeg društvenog statusa, vrednosti, političkih uverenja itd. Sestrinstvo je postalo još jedan zaklon od stvarnosti, još jedna sigurnosna mreža. Njihova verzija Sestrinstva je bila pod uticajem rasističke i klasno obojene pretpostavke o belom ženskom identitetu, da bela "dama" (to jest žena pripadnica buržoaskog sloja) treba da bude pošteđena svega što bi moglo da je razljuti ili uznemiri, kao i da treba da bude zaštićena od grube stvarnosti koja bi mogla da vodi ka konfrontaciji. Njihova verzija Sestrinstva je diktirala 'bezuslovnu' ljubav među sestrama, izbegavanje konflikta i umanjivanje neslaganja, kao i odsustvo kritike, posebno javne. Takvi zahtevi su na kratko stvorili iluziju jedinstva koja je potisnula u drugi plan nadmetanje, surevnjivost, stalno neslaganje i zlonamernu kritiku stalno prisutne u feminističkim grupama. Danas, mnoge frakcije proizašle iz pokreta, a koje dele zajedničke interese (npr. bele protestantske radnice, bele univerzitetske naučnice, anarho-feministkinje itd.) koriste isti model Sestrinstva; međutim, pripadnice tih grupa nastoje da podrže, afirmišu i zaštite jedna drugu, istovremeno izražavajući netrpeljivost (najčešće žestokim ocrnjivanjem) prema ženama van odabranog kruga. Zajedništvo u odabranom krugu žena koje svoje veze jačaju putem isključivanja i obezvređivanja žena van grupe, istinski podseća na onaj vid ličnog vezivanja žena koje se oduvek događa u patrijarhatu: s tim što je jedina razlika zainteresovanost za feminizam.

Da bi razvile političku solidarnost među ženama feminističke aktivistkinje ne treba da grade zajedništvo po pravilima dominantne ideologije naše kulture. Mi treba da razvijemo sopstvena pravila. Umesto da se ujedinjemo na osnovu činjenice da smo viktimizirane ili kao odgovor na lažnu predstavu o postojanju zajedničkog neprijatelja, možemo da se povezujemo na osnovu političke predanosti feminističkom pokretu koji nastoji da okonča seksističku opresiju. Kada imamo u vidu takvu predanost, naša energija nije usmerena samo na pitanje jednakosti sa muškarcima ili samo na borbu da se odupremo muškoj dominaciji. Više ne bismo prihvatala pojednostavljeni stav – "dobre devojke/loši dečaci" o strukturi seksističke opresije. Pre nego što zaista budemo u stanju da se odupremo muškoj dominaciji, moramo da raskinemo sopstvenu kopču sa seksizmom, moramo raditi na tome da transformišemo žensku svest. U toku zajedničkog rada na razotkrivanju, ispitivanju i eliminisanju sopstvene seksističke socijalizacije, žene bi se međusobno osnažile i ohrabrile, gradeći čvrste temelje za razvijanje političke solidarnosti.

U odnosu između muškaraca i žena, seksizam se najčešće ispoljava u vidu muške dominacije koja vodi ka diskriminaciji, eksploataciji i opresiji. U odnosima između žena, vrednosti karakteristične za mušku nadmoć ogledaju se u sumnjičavom, defanzivnom i rivalskom ponašanju. Seksizam navodi žene da se bez razloga osećaju ugroženo u međusobnim odnosima. Seksizam uči žene da su one seksualni objekti za muškarce, međutim, prisutan je i onda kada žene koje su odbacile ovakav koncept osećaju prezir i nadmoć nad ženama koje to nisu učinile. Seksizam vodi ka tome da žene obezvrede roditeljski posao istovremeno preuveličavajući vrednost posla i karijere. Prihvatanje seksističke ideologije je očito u situacijama kada žene podučavaju decu da postoje samo dva moguća načina ponašanja: biti u ulozi nadmoćnog ili podređenog bića. Seksizam uči žene da mrze druge žene i mi svakodnevno ispoljavamo ovu mržnju, bilo svesno ili nesvesno.

Iako savremene feminističke aktivistkinje, posebno radikalne, skreću pažnju na to da su žene usvojile seksističku ideologiju, ipak se nedovoljno naglašava na koji način žene koje zagovaraju patrijarhat, kao i one koje nekritički prihvataju seksističke tvrdnje, mogu da preispitaju takvu socijalizaciju. Često se podrazumevalo da podržavanje feminizma znači da je seksizam u svim svojim oblicima odbačen. Označiti sebe kao "feministkinju" se shvatalo kao znak lične transformacije; posledica je da je proces koji je izmenio vrednosti bio ili ignorisan ili nije mogao da se učvrsti, jer se fundamentalna promena nije ni dogodila. Ponekad su *grupe za podizanje svesti* omogućavale ženama da istražuju sopstveni seksizam. Takvo ispitivanje stavova u odnosu na vlastito iskustvo i druge žene često je postajalo katalizator transformacije. Opisujući funkciju diskusionih grupa u delu: "Politika ženskog oslobođenja", Džo Frimen objašnjava:

Žene se okupljaju u male grupe kako bi razmenile iskustva, probleme i osećanja. Iz takve vrste javne razmene mišljenja dolazi se do spoznaje da je ono za šta se mislilo da je individualno zapravo opšte: ono što smo smatrale individualnim problemom ima svoj društveni uzrok i političko rešenje. Diskusiona grupa razmatra efekte psihološke opresije i pomaže ženama da je stave u feministički kontekst. Žene uče da analiziraju na koji način su ih društvene strukture i stavovi usmeravali od rođenja i ograničavali njihove mogućnosti. Potvrđuju u kojoj meri su žene u našem društvu degradirane i na koji način su razvile predrasude u odnosu na sebe i druge žene. One uče da razvijaju samopouzdanje i da uvide vrednost grupne solidarnosti.

U vreme kada su grupe za podizanje svesti počele da gube popularnost, formirane su nove vrste grupa kako bi ispunile sličnu funkciju. Žene su mnogo pisale o feminizmu, ali su vrlo malo naglasile stavile na puteve odučavanja od seksizma.

S obzirom na to da živimo u društvu koje promovira popularne trendove, i na nestalno i površno prisvajanje različitih vrednosti, lako podležemo utisku da se promena odigrala čak i u područjima gde ju je bilo malo ili je uopšte nije bilo. Jedno od njih je i područje seksističkih stavova koje žene imaju jedne prema drugima. Žene širom Amerike provode sate verbalno zlostavljajući druge žene, obično kroz zlonamerno ogovaranje (koje ne treba pobrkati sa tračanjem kao delom pozitivne komunikacije). Televizijske sapunice i celovečernje drame kontinuirano prikazuju

---

* Jo Freeman: "The Politics of Women's Liberation", str. 118

odnose među ženama pune agresije, prezira i rivalstva. U feminističkim krugovima se seksizam prema ženama ispoljava uvredljivim ocrnjivanjem, potpunim zanemarivanjem i nedostatkom brige i interesovanja za žene koje se nisu priključile feminističkom pokretu. Tako nešto je veoma očigledno u studentskim kampusima gde se ženske studije često vide kao disciplina ili program koji nema nikakve veze sa feminističkim pokretom. Crna spisateljica Toni Morrison je u pozdravnom govoru na Barnard Koledžu u maju 1979. publici poručila sledeće:

Ne želim da vas zamolim, već da vam naložim da ne učestvujete u opresiji svojih sestara. Žene su i one majke koje zlostavljaju svoju decu, a druga žena, ne institucija, treba da ima volje da ih zaustavi. Žene su i one majke koje podmeću požar u školskim autobusima, a druga žena, ne institucija, treba da im kaže da se zaustave. Žene su i one koje sprečavaju napredovanje svojih koleginica, a druga žena treba da pomogne žrtvi. Predstavnici centara za socijalni rad koji ponižavaju svoje klijente/kinje mogu da budu žene, a njihove koleginice treba da budu tu da stopiraju bes.

Jako me brine nasilje koje žene ispoljavaju jedne prema drugima: profesionalno nasilje, rivalsko nasilje, emotivno nasilje. Jako me brine spremnost žena da potčine druge žene. Jako me brine sve veći nedostatak osnovne ljudske pristojnosti u smrtonosnoj areni profesionalnog ženskog sveta.

Da bi se izgradio politički profilisan, masovno utemeljen feministički pokret, žene treba više da rade na prevazilaženju međusobnog otuđenja koje je prisutno kada ne osveščujemo sopstvenu seksističku socijalizaciju koja se, na primer, očituje u homofobiji, procenjivanju na osnovu spoljašnjeg izgleda, konfliktima između žena sa različitim seksualnim praksama. Feministički pokret do sada nije uspeo da transformiše odnose između žena, posebno između onih koje se ne poznaju dovoljno ili dolaze iz različitih sredina, iako je ponekad uspevao da stvori prostor za uspostavljanje dubljih odnosa između pojedinki ili grupa žena. Mi treba da obnovimo vlastite napore u podržavanju žena da prepoznaju seksizam, ukoliko želim da razvijemo poštovanja vredne lične odnose i političko jedinstvo.

Rasizam predstavlja još jednu u nizu prepreka za solidarnost među ženama. Ideologija Sestrinstva, onako kako su je razvile savremene feminističke aktivistkinje, nije pokazala da razume činjenicu da je prisustvo rasne diskriminacije, eksploatacije i opresije u odnosu belih žena prema ženama drugačijeg etničkog porekla potpuno onemogućilo da ove dve grupacije razviju zajedništvo u interesima i političkim platformama. Pored toga, različito kulturno nasleđe može da oteža komunikaciju. To se posebno tiče odnosa između crnkinja i belkinja. Istorijski gledano, mnoge crnkinje vide bele žene kao nadmoćnu grupu koja je na neposredan način imala moć nad njima, često je upražnjavajući na mnogo brutalniji i dehumanizujući način nego rasistički nastrojeni beli muškarci. Danas, uprkos suverenoj vladavini belički nadmoćnog patrijarhata, crnkinje često rade u sredini u kojoj je nadređeni, poslodavac ili autoritet – belkinja. Svesne privilegija koje beli muškarci i bele žene stiču na osnovu rasne diskriminacije, crnkinje su često bile spremne da ukažu na protivrečnost koja leži u osnovi pozivanja na Sestrinstvo – da bi trebalo da se pridružimo ženama koje nas eksploatišu kako bismo im pomogle da se oslobode. Takav poziv na Sestrinstvo je mnogim crnkinjama izgledao kao molba za pomoć i

podršku pokretu koji nas ne uzima u obzir. Kao što je Toni Morrison napisala u članku: "Šta jedna crnkinja misli o pokretu za oslobođenje žena", mnoge crnkinje ne poštuju bele pripadnice buržoazije i ne mogu ni da zamisle podršku nekoj ideji koja bi išla njima u prilog.

Crnkinje su bile u prilici da zavide belkinjama (na izgledu, bezbrižnom životu, pažnji koju im naizgled ukazuju njihovi muškarci); da ih se boje (zbog ekonomske kontrole koju su posedovale nad životima crnkinja); pa čak i da ih vole (na način na koji vole dadilje i kućne pomoćnice); ali za crnkinje nikada nije bilo moguće da cene belkinje... Crnkinje nemaju istinskog poštovanja za belkinje kao kompetentne, celovite ličnosti, bilo da se sa njima nadmeću za onu nekolicinu radnih mesta koja su dostupna ženama, bilo da pospremaju njihove prnje; one ih posmatraju kao svojeglavu decu, lepu decu, zločestu decu, ali nikad kao prave odrasle osobe sposobne da se nose sa pravim problemima.

Belkinje nisu znale mnogo o životu – možda zato što su tako htele, možda zbog uticaja muškaraca, ali su svakako bile u neznanju. One su potpuno (emotivno i ekonomski) zavisile od braka ili podrške muškaraca. Prema sopstvenoj seksualnosti su se odnosile sa dozom tajnovitosti, potpune nehajnosti ili čak represivno. One koje su to mogle da priušte, prepustile su vođenje kuće i staranje o deci drugima. (To čak i danas predstavlja izvor zabave za mnoge crnkinje – slušati feminističku priču o oslobođenju dok nečija dobra crna «nana» nosi na plećima svakodnevnu odgovornost za podizanje dece i čišćenje poda, a "oslobođena" dolazi kući tek da nadgleda poslove, dâ uputstva i zabavi se sa decom.) Sve dok su ženskom pokretu za oslobođenje potrebne *takve* nane, sa njim nešto nije u redu.

Mnoge žene su uočile da bi ženski pokret oslobođenja skrojen po uzusima belih pripadnica buržoazije služio samo tim interesima na račun siromašnih žena i radnica, od kojih su mnoge crnkinje. To sigurno nije mogao da bude temelj za Sestrinstvo i za crnkinje bi pristupanje takvom pokretu bilo znak političke naivnosti. Međutim, imajući u vidu istoriju borbe koju su crnkinje vodile za mesto u političkom organizovanju, kao i sadašnji trenutak, naglasak je mogao biti stavljen na razvoj i objašnjavanje prirode političke solidarnosti.**

Belkinje diskriminišu i eksploatišu crnkinje, a istovremeno osećaju zavist i rivalstvo u odnosima sa njima. Nijedan od ta dva procesa interakcije ne stvara uslove u kojima mogu da se razviju poverenje i odnosi reciprociteta. Nakon što su feminističku teoriju i praksu konstruisale tako da izbegnu usredsređivanje na rasizam, belkinje su odgovornost za ukazivanje na pitanja rase prebacile na druge. Nisu morale da preuzimaju inicijativu u diskusijama o rasizmu i rasnim privilegijama, već su mogle da

---

* Toni Morrison: "What the Black Woman Thinks About Women's Lib", str. 15

** Od samih početaka savremenog ženskog pokreta često sam (kao i mnoge druge crnkinje) na predavanjima Ženskih studija, radionicama osveščivanja i raznim sastancima, slušala od belkinja odgovore na pitanja o odsustvu učešća crnkinja, gde se tvrdi da to nema veze sa problemima u strukturi feminističkog pokreta, već predstavlja indikaciju da su crnkinje već oslobođene. Predstava o 'jakoj' crnoj ženi je prisutna u tekstovima mnogih belih aktivistkinja (npr. kod Sare Evans u *Personal Politics* i Betine Apteker u *Women's Legacy*). Prim. aut.

slušaju i daju odgovore ne-belkinjama koje su razgovarale o rasizmu, ni na koji način ne menjajući strukturu feminističkog pokreta niti gubeći svoju hegemonističku poziciju. Nakon toga bi brigu o problemu izražavale kroz broj žena druge rase u feminističkim organizacijama, podstičući njihovo veće učešće. One se nisu odupirale rasizmu. Poslednjih godina je rasizam postao prihvaćena tema u feminističkim diskusijama, ali ne kao plod napora crkinja da na njega skrenu pažnju (to su činile od samih početaka feminističkog organizovanja), već kao rezultat činjenice da su belkinje dale značaj tim diskusijama, a taj proces je dobar indikator načina na koji rasizam funkcioniše. Razmatrajući tu tendenciju u eseju "Nepomirljivi *menage à trois*: Marksizam, feminizam i rasizam"* Glorija Džozef tvrdi:

Do danas feministkinje nisu uspele da na konkretan način pokažu potencijal ili sposobnost da se uporedo bore sa rasizmom i seksizmom. Nedavno objavljeni članak Adrijen Rič govori u prilog tome. Ona ponavlja dosta toga što su crne spisateljice već izrekle, međutim pažnja koja se poklanja tom članku još jednom potvrđuje da je "belo iskustvo" neophodno kako bi se čak i "crnom" dodelila vrednost.

Usredsređenost na problem rasizma u feminističkim krugovima ima za cilj davanje legitimiteta postojećoj strukturi feminističke teorije i prakse. Kao i drugi vidovi afirmativne akcije nastali u belički nadmoćnom kapitalističkom patrijarhatu, tako i duge diskusije o rasizmu i tek deklarativno isticanje važnosti tog pitanja uglavnom ukazuju na aspekt "političke korektnosti" savremenog feminističkog pokreta; oni nisu usmereni na sveopštu borbu za odupiranje rasnoj opresiji u našem društvu (a ne samo u feminističkom pokretu). Razgovori o rasizmu su bili implicitno seksistički jer je naglasak stavljen na krivicu i individualno ponašanje. Rasizam nije problem samo zato što su pojedine bele aktivistkinje rasistkinje. One predstavljaju mali procenat pripadnica našeg društva. Čak i da su sve bile antirasistkinje od samog početka, iskorenjivanje rasizma bi i dalje moralo da bude centralno feminističko pitanje. Rasizam je suštinski feminističko pitanje jer je u velikoj meri povezan sa seksističkom opresijom. Filozofski postulati rasističke i seksističke ideologije na Zapadu su slični. Iako je "beli" etnocentrični sistem vrednosti uslovio da se feminističke teoretičarke zalažu za primat seksizma nad problemom rasizma, one to čine u pokušaju da stvore evolutivnu predstavu kulture, koja ni na koji način ne korespondira sa iskustvom. U Americi je održavanje beličke supremacije bilo prioritet kao i održavanje rigidne podele uloga između muškaraca i žena, ako ne i veći. Nije slučajno što se interesovanje za ženska prava belkinja razbukta upravo tamo gde postoji masovno baziran anti-rasistički protest. Čak i politički krajnje naivna osoba shvata da će belički nadmoćnoj državi koja se suočava sa neophodnošću da odgovori na potrebe potlačenih ljudi crne rase i/ili potrebe belkinja (posebno pripadnica buržoazije) biti u interesu da odgovori na potonje. Radikalni pokret za iskorenjivanje rasizma (borba u kojoj su mnogi dali život) je daleko veća pretnja nego ženski pokret ustrojen tako da odgovori na klasne potrebe belkinja koje su u društvenom usponu.

To sve ni na koji način ne umanjuje vrednost antirasističke borbe i potrebu da feministički pokret prepozna njenu važnost. Feministička teorija bi imala mnogo toga da ponudi kada bi ženama ukazala na načine na koje su rasizam i seksizam nesumnjivo povezani, umesto da suprotstavlja te dve borbe ili otvoreno odbacuje

---

* Gloria Joseph: "The Incompatible Menage À Trois: Marxism, Feminism, and Racism", str. 105

problem rasizma. Za feminističke aktivistkinje je centralno pitanje bila bitka da se ženama vrati pravo na kontrolu nad sopstvenim telom. Sam koncept belache supremacije počiva na produžetku bele rase. Za nastavak bele rasističke dominacije na našoj planeti je u interesu da belachi patrijarhat zadrži kontrolu nad telima svih žena. Svaka bela feministička aktivistkinja koja svakodnevno pomaže ženama da steknu kontrolu nad sopstvenim telom, a rasistkinja je, negira i podriva sopstvene napore. Kada belkinje dovedu u pitanje belachu supremaciju, istovremeno učestvuju u borbi da se okonča seksistička opresija. To je samo jedan od primera ukrštanja i prožimanja prirode rasističke i seksističke opresije. Postoji još mnogo primera koje feminističke teoretičarke treba da analiziraju.

Rasizam dozvoljava belkinjama da konstruišu feminističku teoriju i praksu na takav način da je potpuno udalje od bilo kakvog koncepta koji bi čak i podsećao na radikalnu borbu. Rasistička socijalizacija uči bele pripadnice buržoazije da su nužno sposobnije od drugih grupacija žena da predvode pokret. One iznova pokazuju da ne žele da budu deo feminističkog pokreta – one žele da budu na njegovom čelu. Iako bele liberalne pripadnice buržoazije verovatno znaju manje o organizovanju baze (*grassroots*) nego mnoge siromašne žene i radnice, one su bile potpuno sigurne u svoje sposobnosti za vođstvo i uverene da treba da imaju dominantnu ulogu u oblikovanju teorije i prakse. Rasizam pruža jednu preuveličanu predstavu o značaju i vrednosti, posebno kada ide rame uz rame sa klasnom privilegijom. Većina siromašnih žena i radnica, pa čak i neke pripadnice buržoazije koje nisu belkinje, ne bi podrazumevale da mogu da krenu u osnivanje feminističkog pokreta a da pre toga ne dobiju podršku i obezbede učešće različitih grupacija žena. Elizabeth Spelman naglašava takav uticaj rasizma u eseju: 'Teorije rase i roda: brisanje crnkinja'^{**}:

Ovo je rasističko društvo, a to delom znači da, opšte uzev, samopouzdanje belaca u velikoj meri počiva na različitosti od crnaca i navodnoj superiornosti nad njima. Belci možda ne smatraju sebe rasistima, jer ne poseduju robove i ne mrze crnce, ali to i dalje ne znači da oslonac za osećanje samopouzdanja kod belaca ne leži u rasizmu koji nepravedno dodeljuje privilegije i ograničenja belcima i crncima.

Jedan od razloga zbog koga su se belkinje aktivne u feminističkom pokretu nevoljno suočavale sa rasizmom jeste arogantna pretpostavka da je njihov poziv na Sestrinstvo bio rasno neutralan gest. Mnoge belkinje su mi rekle: "Želele smo da crnkinje i druge žene koje nisu belkinje pristupe pokretu", potpuno nesvesne sopstvene percepcije da one 'poseduju' pokret, da su one 'domaćice' koje nas pozivaju kao 'gošće'.

Uprkos sadašnjoj usmerenosti na iskorenjivanje rasizma u feminističkom pokretu, ostvarene su vrlo male promene kada su u pitanju teorija i praksa. Iako bele aktivistkinje trenutno vode računa o tome da u nastavni program uključe tekstove žena drugih rasa, ili angažuju predavačicu koja nije belkinja da drži čas o svojoj etničkoj zajednici, ili da obezbede prisustvo jedne ili više žena druge rase u

---

* *Grassroots* (*grass* – trava, *roots* – korenje, engl.) je termin koji je početkom 20. veka počeo da se koristi da označi kolektivno izraženu volju "običnog sveta". Danas ga Ujedinjene nacije definišu kao "pokret koji osigurava da se potrebe ljudi vide i čuju u procesu donošenja odluka". U ovom slučaju značenje je sličnije terminu "baza", onako kako ga koriste političke stranke. *Prim. prev.*

** Elizabeth Spelman: *Theories of Race and Gender: The Erasure of Black Women*, str. 36-62

feminističkim organizacijama (iako je takav doprinos ž ena druge rase potreban i važan), one češće pokušavaju da prikriju činjenicu da su potpuno nespremlne da predaju suverenu dominaciju nad teorijom i praksom, koju ne bi ni imale da ovo nije belački nadmoćna kapitalistička država. Njihovi pokušaji da manipulišu ž enama drugih rasa, što je komponenta procesa dehumanizacije, ne prolaze uvek nezapaženo. Časopis *In These Times* je u julu 1983. godine objavio pismo Tereze Funićelo koje se odnosilo na siromašne žene i ženski pokret, a ukazuje na prirodu rasizma unutar ženskog pokreta:

Neposredno pred nedavno održanu konferenciju "Urbane žene", koju je sponzorisao njujorški ogranak NOW (*National Organization of Women*), pozvala me je telefonom jedna predstavica (čije sam ime zaboravila) i tražila govornicu sa posebnim kvalifikacijama. Zamolila je da osoba ne bude belkinja – jer bi mogla da bude "suviše rečita" – (drugim rečima, ne ja), da ne bude crkinja, jer bi mogla da bude "suviše ljutita". Možda bi mogla da bude Portorikanka? Ne bi trebalo da govori ništa što je politično ili analitično, već da se ograniči na temu: "u čemu mi je ženski pokret pomogao".

Funićelo je na to odgovorila organizovanjem multirasne grupe žena koja je 'preotela' konferenciju. Takva vrsta akcije pokazuje pravi duh Sestrinstva.

Još jedan odgovor na rasizam predstavlja organizovanje radionica za "odučavanje od rasizma", koje su često vodile belkinje. Takve radionice su značajne, no ipak se primarno fokusiraju na katarzičnu psihološku spoznaju na nivou lične predrasude, bez stavljanja naglaska na važnost korespondirajuće promene u domenu političke odgovornosti i angažmana. Žena koja prisustvuje radionici za odučavanje od rasizma i nauči da prepozna sopstveni rasizam, ne predstavlja manju pretnju od one koja to ne uradi. Prepoznavanje rasizma je značajno kada vodi ka transformaciji. Neophodno je još mnogo istraživanja, teorije i praktične implementacije zaključaka o načinima da se prepozna i promeni rasistička socijalizacija. Mnoge žene ne koje svakodnevno zloupotrebljavaju rasne privilegije, nemaju svest da to čine (otuda stavljanje naglaska na 'priznanje' u radionicama za odučavanje od rasizma). One možda nemaju svesno razumevanje ideologije belake supremacije i razmera do kojih ona oblikuje ponašanje i stavove prema ženama koje im nisu slične. Belkinje se često vezuju jedna za drugu na osnovu zajedničkog rasnog identiteta, bez jasne svesti o značaju takvog postupka. Ovo nesvesno održavanje i podržavanje belake supremacije predstavlja opasnost jer ne možemo da se borimo da promenimo rasističke stavove ukoliko ne priznamo da postoje. Na primer, grupa belkinja koje su feminističke aktivistkinje i ne poznaju jedna drugu, prisutne su na sastanku na kome se diskutuje o feminističkoj teoriji. One mogu da misle da ih vezuje posedovanje ženskog identiteta, ali će se atmosfera značajno promeniti onog trenutka kada žena druge rase uđe u sobu. Belkinje će postati napete, ne više tako opuštene, osećaj zadovoljstva čili iz vazduha. Nesvesno, njihova bliskost počiva na pripadnosti rasnom identitetu. "Belost" koja ih povezuje jeste rasni identitet koji je direktno povezan sa doživljajem da ljudi koji nisu beli predstavljaju 'druge' i 'pretnju'. Kada pričam belkinjama o zbližavanju na osnovu pripadnosti rasi, one često negiraju da ono postoji; što na određen način podseća na muškarce koji su seksisti i negiraju svoj seksizam. Sve dok belkinje ne prepoznaju i ne dovedu u pitanje belacku supremaciju, osećaj zbližavanja između njih i multietničkih grupacija žena neće moći da postoji.

Žene će znati da su bele feminističke aktivistkinje počele da se suočavaju sa rasizmom na ozbiljan i revolucionaran način onog trenutka kada ne budu prosto priznavale da postoji rasizam u feminističkom pokretu ili ukazivale na lične predrasude, već kada počnu da se aktivno bore i odupiru rasnoj opresiji u našem društvu. Žene će znati da su preuzele političku odgovornost za iskorenjivanje rasizma kada budu pomogle da se promeni pravac u kome ide feministički pokret, kada ulože trud da se oduče od rasističke socijalizacije pre nego što zauzmu pozicije sa kojih vode ili oblikuju teoriju ili uspostavljaju kontakt sa ženama drugih rasa – tako da ne podržavaju i održavaju rasnu opresiju ili, svesno ili nesvesno, zlostavljaju ili povređuju žene koje nisu belkinje. To su istinski radikalni potezi koji stvaraju temelj na kome se gradi politička solidarnost između belkinja i žena drugih rasa.

Belkinje nisu jedine koje moraju da se suoče sa rasizmom, ukoliko želim da Sestrinstvo zaživi. Žene drugih rasa treba se suoče sa sopstvenom apsorpcijom uverenja koja su deo sistema beličke supremacije, "interiorizovanim" rasizmom koji može da nas odvede u mržnju samih sebe, u ispoljavanje besa prema drugima umesto ka opresivnim silama, u povređivanje i zlostavljanje, ili da rezultira time da jedna etnička zajednica ne komunicira sa drugom. Žene drugih rasa, iz različitih etničkih zajednica, često su učile da se međusobno odbacuju i mrze, ili da se nadmeću. Često Azijatkinje, Latino žene ili Indijanke shvataju da mogu da se zbliže sa belkinjama tako što će mrzeti crkinje. Pripadnici/e crnačke zajednice na to odgovaraju održavanjem rasističkih stereotipa i predstava o ovim etničkim zajednicama. To postaje zloćudni krug. Podela među ženama različitih rasa neće biti prevaziđena sve dok ne preuzmemo odgovornost za ujedinjavanje (ne samo na osnovu odupiranja rasizmu), za saznavanje o našim kulturama, za razmenu naših znanja i veština, kao i za crpljenje snage iz naše raznolikosti. Treba više da istražujemo i pišemo o barijerama koje nas razdvajaju i o načinima da takvo razdvajanje prevaziđemo. Muškarci u našim etničkim zajednicama često imaju više kontakta nego mi. Žene često preuzimaju toliko poslovnih i kućnih obaveza da nemamo vremena, ili ne uložimo napor da pronađemo vremena, za upoznavanje sa ženama van naše grupe ili zajednice. Jezičke barijere nas često sprečavaju da komuniciramo; to možemo da promenimo tako što ćemo se međusobno podržati u tome da naučimo da govorimo španski, engleski, japanski, kineski itd.

Faktor koji otežava, a ponekad i onemogućava interakciju između multietničkih grupacija žena jeste nesposobnost da se uvidi da određeni obrazac ponašanja svojstven jednoj kulturi može da bude neprihvatljiv u drugoj, da značenja mogu da se menjaju zavisno od kulture. Tokom mnogih serija predavanja na kursu "Žene trećeg sveta u Americi", spoznala sam važnost učenja onoga što smo označile kao svoje kulturne kodove. Jedna studentkinja, Amerikanka japanskog porekla, objasnila je svoje oklevanje da se priključi feminističkim organizacijama skrenuvši pažnju na sklonost feminističkih aktivistkinja da govore brzo i bez pauze, da budu hitre na jeziku i da uvek imaju spreman odgovor. Ona je bila odgajana tako da zastane i razmisli pre nego što će odgovoriti, da uzme u obzir posledice izgovorenih reči, i smatrala je da je to osobina veoma prisutna kod Amerikanaca/ki azijskog porekla. Rekla je da se oseća neadekvatno u brojnim prilikama u feminističkim grupama. Mi smo na našem času naučile da dozvolimo i poštujemo pauze. Time što smo usvojile ovaj kulturni kod, u učionici smo stvorile atmosferu koja dopušta različite komunikacijske obrasce. Na ovom kursu su većinu činile crkinje. Nekoliko studentkinja koje su bile belkinje, požalile su se da je atmosfera na predavanjima "suviše neprijateljska". Kao primer

neprijateljstva su navele nivo buke i direktna sukobljavanja koja su se odvijala u učionici neposredno pred početak časa. Naš odgovor je bilo objašnjenje da to što one vide kao neprijateljstvo i agresiju mi smatramo zadirkivanjem i prijateljskim izražavanjem zadovoljstva što smo na okupu. Našu osobinu da glasno govorimo smatramo posledicom toga što smo u prostoriji gde istovremeno govori mnogo osoba, kao i kulturološkom odlikom: mnoge od nas odrastaju u porodicama gde se glasno govori. Studentkinje koje su se žalile, tokom svog odrastanja u beloj srednjoj klasi naučile su da glasan i direktan govor poistovećuju sa srđžbom. Mi smo objasnile da ne identifikujemo glasan i neposredan govor na ovaj način, i ohrabrile smo ih da zamene kodove, da to prihvate kao afirmativan gest. Onog trenutka kada su to učinile, ne samo da je vreme provedeno na času postalo kreativnije i zabavnije, već su naučile i da tišina i tih govor u nekim kulturama označava neprijateljstvo i agresiju. Time što smo naučile različite kulturne kodove i uspostavile poštovanje različitosti svih nas, stekle smo osećaj zajedništva, Sestrinstva. Poštovanje različitosti ne znači uniformnost i istovetnost.*

Prepoznavanje i prihvatanje naših različitosti, kao i stepena do kog one uslovljavaju kako će nas drugi videti predstavlja centralnu temu u multirasnim prostorima za učenje. Iznova smo se podsećale da poštujemo različitost zato što su mnoge od nas odgajane tako da je se plaše. Razgovarale smo o neophodnosti da prihvatimo činjenicu da sve patimo na određen način, ali da nismo sve potlačene, niti *podjednako* potlačene. Mnoge među nama su se plašile da naša iskustva nisu značajna, jer mi nismo u onoj meri opresivne, ili eksploatisane, kao neke druge osobe. Otkrile smo da nas povezuje jači osećaj jedinstva kada se iskreno usredsredimo na sopstvena iskustva ne poredeći ih sa iskustvima drugih na arbitraran način. Jedna od studentkinja, Izabel Irgoje, napisala je sledeće:

Nismo podjednako potlačene. U tom saznanju nema radosti. Moramo da progovorimo iz sebe, sopstvenih iskustava, sopstvene opresije – preuzimanje tuđe nije za poštovanje. Ne treba nikada da govorimo o onome što nismo osetile na sopstvenoj koži.

Kada smo otpočele komunikaciju usredsredivši se na pojedinačna iskustva, shvatile smo da se znatno razlikuju čak i među onima od nas koje potiču iz istih kultura. Shvatile smo da te razlike osujećuju svaki pokušaj da se govori o monolitnim iskustvima koja identifikujemo kao "hispano iskustvo", "crnačko iskustvo" itd. Hispano žena koja je odrasla u ruralnoj sredini, u domu gde se govorio španski jezik, ima životno iskustvo koje se razlikuje od iskustva hispano žene odgajane u porodici u kojoj se govorio engleski, u buržoaskom i većinsko beličkom predgrađu Nju Džerzija. Te dve žene neće odmah osetiti uzajamnu solidarnost. Iako potiču iz iste etničke zajednice, one moraju da rade na izgrađivanju Sestrinstva. Nakon što uvidimo takve vrste razlika, suočavamo se i sa vlastitom sklonošću da neka iskustva vrednujemo više od drugih. Možda ćemo ženu hispano porekla koja govori španski doživeti kao "politički korektniju" nego njenu vršnjakinju koja govori engleski. Time što prestajemo da pasivno prihvatamo uslovljenu sklonost ka upoređivanju i presuđivanju, uvidećemo vrednost svakog iskustva. Videćemo i da naša različita iskustva često znače da imamo i različite potrebe, da nema istovetne strategije niti recepta za razvoj

---

* Iskustvo predavanja na kursu : "Žene trećeg sveta u Americi" na Državnom Univerzitetu u San Francisku je veoma produbilo moje razumevanje žena koje potiču iz različitih kultura. Zahvalna sam svim studentkinjama kojima sam tamo predavala, posebno Beti i Suzan. *Prim. aut.*

političke svesti. Mapiranjem različitih strategija vrednujemo raznolikost istovremeno gradeći solidarnost. Žene koje potiču iz različitih kultura treba da istraže različite načine da međusobno komuniciraju, ukoliko želimo da razvijemo političku solidarnost. Kada žene različitih rasa nastoje da uče jedne sa drugima i jedne o drugima, preuzele smo odgovornost za građenje Sestrinstva. Nije potrebno da nam belkinje pokažu put ka solidarnosti; suviše često ih oportunistam odvlači u drugom pravcu. Možemo da same izgradimo jedinstvo sa antirasistkinjama. Možemo da delujemo skupa, ujedinjene u političkoj solidarnosti, u feminističkom pokretu. Možemo da vratimo istinsko značenje i vrednost ideji Sestrinstva.

Klasa predstavlja ozbiljnu političku prepreku za žene jer prevazilazi okvire rasnih podela. U ranoj feminističkoj literaturi je često naglašavano da klasa ne bi bila toliko značajna kada bi više siromašnih žena i radnica pristupilo pokretu. Takvo razmišljanje je istovremeno i poricanje postojanja klasne privilegije stečene eksploatacijom kao i poricanje klasne borbe. Da bi se izgradilo Sestrinstvo, žene treba da osude i odbace klasnu eksploataciju. Pripadnica buržoazije koja svoju manje privilegovanu "sestru" vodi na ručak ili večeru u otmen restoran možda priznaje postojanje klase, ali ne odbacuje klasnu privilegiju – već je sprovodi u život. To što nosimo *second-hand* odeću i stanujemo u siromašnoj četvrti gde su stanovi jeftiniji, dok istovremeno kupujemo deonice na berzi, ne predstavlja gest solidarnosti sa onima koji nemaju ili su obespravljani. Kao i u slučaju rasizma u feminističkom pokretu, usredsređivanje na klasu je ostalo u domenu individualnog statusa i promene. Sve dok žene ne prihvate neophodnost preraspodele bogatstva i dobara u Americi, i ne počnu da rade na njenom ostvarenju, među ženama neće biti moguće zbližavanje koje prevazilazi klasne okvire.

Sasvim je očigledno da je feministički pokret do sada služio primarno klasnim interesima belih pripadnika i pripadnica buržoazije. Veliki broj pripadnica srednje klase koje su nedavno ušle na tržište rada (što je feministički pokret ohrabrio i promovisao), pomogle su osnaživanju ekonomije 1970-tih. U delu "Brak sa dve plate" Karolin Berd naglašava do koje mere su te žene (većinu čine belkinje) pomogle da se podstakne ekonomija koja je bila u opadanju:

Supruge koje su radile u to vreme, pomogle su da porodice održe životni standard tokom inflacije. Zavod za statistiku rada je zaključio da je između 1973. i 1974. kupovna moć porodica sa jednim prihodom pala za tri posto, nasuprot porodicama gde je radila i supruga, a gde je ovaj procenat iznosio svega jedan posto... Žene su te koje će se pobrinuti da zaštite životni standard porodice ukoliko vide da je ugrožen.

Žene su činile i više od održavanja standarda. Zaposlene žene su donele milionima porodica uslove života srednje klase. Njihova plata je predstavljala izbor između stana i kuće, ili mogućnost školovanja za decu...

Zaposlene supruge su počinjale da stvaraju novu klasu bogatih – i novu vrstu siromašnih...

Posle više od deset godina, očigledno je da je veliki broj belkinja (posebno pripadnica srednje klase) načinio krupne ekonomske korake u vreme zalaganja feminističkog pokreta za karijeru i programe afirmativne akcije u mnogim profesijama. Međutim,

---

* Caroline Bird: *The Two-Paycheck Marriage*, str. 9

mase žena su siromašne kao i ranije, ili siromašnije. "Feminističkim" pripadnicama buržoazije milionska plata dodeljena voditeljki Barbari Volters predstavlja pobjedu za žene. Ženama koje su radnice i zarađuju manje od minimalne plate, sa vrlo malo ili nimalo beneficija, to označava nastavak klasne opresije.

Delo Lije Fric "Sanjari i preprodavci" predstavlja slikovit primer pokušaja liberalki da zamagle činjenicu da je klasna privilegija zasnovana na eksploataciji, i da bogate žene podržavaju i odobravaju tu eksploataciju, a da su oni koji u najvećoj meri trpe posledice – siromašne i obespravljene žene i deca. Fricova nastoji da pobudi saosećanje za sve pripadnice više klase naglašavajući njihovu psihičku patnju, njihovu viktimizaciju u rukama muškaraca. Ona zaključuje poglavlje "Bogate žene" na sledeći način:

Feminizam pripada i bogatoj ženi koliko i siromašnoj. On može da joj pomogne da shvati da su njeni interesi povezani sa napretkom celokupne ženske populacije; da je uteha u zavisnosti zapravo zamka; da i zlatni kavez ima rešetke, kao i da smo sve mi, bogate i siromašne, ranjavane u službi patrijarhata, iako su nam ožiljci drugačiji. Unutrašnje previranje koje nju odvodi kod psihoanalitičara može da stvori energiju za pokret, što samo po sebi može da joj pomogne, oslobodivši je.

Fricova vešto ignoriše činjenicu da su dominacija i eksploatacija neophodne kako bi uopšte postojale bogate žene koje su predmet seksističke diskriminacije ili eksploatacije. Ona vešto ignoriše klasnu borbu.

Žene iz nižih slojeva su bez sumnje prepoznale da je ideja društvene jednakosti o kojoj pričaju pripadnice pokreta za oslobođenje izjednačila karijerizam i klasno napredovanje sa oslobođenjem. Pored toga su znale ko će biti eksploatisan u službi tog oslobođenja. Svakodnevno se suočavajući sa klasnom eksploatacijom one nisu u stanju da tako vešto ignorišu klasnu borbu. U antologiji "Žene krize"* Helen, belkinja iz radničke klase, koja je kućna pomoćnica u službi žene iz bele buržoazije, "feministkinje", izražava sopstveno razumevanje postojeće protivrečnosti između feminističke retorike i prakse:

Mislim da je gospođa u pravu: svi treba da budu jednaki. Ona to stalno govori. Ali onda ja dirinčim u njenoj kući i ja nisam jednaka – a ni ona neće da bude jednaka sa mnom; i ja je ne krivim, jer da sam ja na njenom mestu, ja bih čuvala svoj novac, baš kao ona. Možda to rade i muškarci – čuvaju novac. A to je velika borba, uvek je tako sa novcem. Ona to najbolje zna. Ni ona ne razbacuje novac na velike plate svoje "posluge". Ona pravedno plaća; stalno nas na to podseća – ali nas ona neće "osloboditi", kao što muškarci neće "osloboditi" svoje žene, ni svoje sekretarice, ni druge žene koje rade u njihovim kompanijama.

Učesnice pokreta za oslobođenje ne samo da su poistovetile psihičku patnju sa materijalnim lišavanjem i umanjile naglasak na klasnu privilegiju; često su psihički bol tretirale kao teži problem. Uspele su da prenebregnu činjenicu da mnoge žene trpe i

---

* *Women of Crisis*, str. 226

psihički i materijalno, i da bi samo iz tog razloga trebalo posvetiti više pažnje promeni njihovog društvenog statusa nego karijerizmu. Žena iz buržoazije koja trpi psihički, sasvim sigurno može da nađe pomoć pre nego žena koja je u materijalnoj oskudici i istovremeno emotivno trpi. Jedna od osnovnih razlika u viđenju problema koje ima žena iz buržoazije i onog koji ima radnica ili siromašna žena jeste da potonja zna da su diskriminacija i eksploatacija na osnovu toga što je osoba ženskog pola bolno i ponižavajuće iskustvo, ali ne nužno toliko bolno, ponižavajuće i opasno kao biti bez hrane i skloništa, kao gladovati, kao biti teško bolesna i nemati mogućnosti da budeš zdravstveno zbrinuta. Da su siromašne žene postavile platformu ženskog pokreta, možda bi odlučile da je klasna borba centralno feminističko pitanje; da treba raditi na tome da siromašne i privilegovane žene shvate klasnu strukturu i način na koji ona stvara jaz među ženama.

Iskrene feministkinje socijalistkinje, od kojih su većina belkinje, stavile su naglasak na problem klase, ali nisu uspele da pomere stavove u pogledu klase u feminističkom pokretu. Iako podržavaju socijalizam, njihove vrednosti, ponašanje i životni stil i dalje su oblikovani privilegijama. Nisu razvile kolektivne strategije da ubede pripadnice buržoazije koje nemaju radikalnu političku perspektivu, da je zaustavljanje klasne opresije od suštinskog značaja za okončanje seksističke opresije. Nisu se dovoljno trudile da se povežu sa siromašnim ženama i radnicama koje možda sebe ne doživljavaju kao socijalistkinje, ali smatraju da je u Americi potrebna preraspodela dobara. One nisu radile na osveščivanju svih žena. Utrošile su znatan deo energije obraćajući se muškarcima koji su levičari, diskutujući o povezanosti marksizma i feminizma, ili objašnjavajući drugim feminističkim aktivistkinjama da je socijalistički feminizam najbolja strategija za revoluciju. Klasna borba se često netačno smatra glavnim domenom borbe socijalističkih feministkinja. Iako skrećem pažnju na pravce i strategije koje one nisu iskoristile, želim da naglasim da bi ovim problemima trebalo da se pozabave sve aktivistkinje ženskog pokreta. Kada se žene suoče sa realnošću klasnih podela i preuzmu političku odgovornost da ga okončaju, više nećemo preživljavati klasne konflikte koji su bili tako prisutni u feminističkom pokretu. Sve dok se ne usredsredimo na klasne podele među ženama, nećemo biti u stanju da izgradimo političku solidarnost.

Seksizam, rasizam i klasne razlike udaljavaju žene. U feminističkom pokretu su podele i neslaganja oko strategije i prioriteta dovele do toga da se stvori veliki broj grupa koje nastupaju sa različitim političkim pozicijama. Cepenje u različite političke frakcije i posebne interesne grupe postavilo je nepotrebne barijere konceptu Sestrinstva, koje bi se lako dale ukloniti. Posebne interesne grupe su dovele žene u uverenje da samo socijalističke feministkinje treba da se bave problemom klase, samo lezbejske feministkinje problemom opresije lezbejki i gej muškaraca, samo crnkinje i pripadnice drugih rasa problemom rasizma. Svaka žena može da se politički suprotstavi seksističkoj, rasističkoj, heteroseksističkoj i klasnoj opresiji. Iako se usmerava na određeno političko pitanje ili problem, ukoliko se čvrsto protivi svakoj vrsti grupne opresije, ta široka perspektiva će biti vidljiva u celokupnom angažmanu, bez obzira na pojedinosti. Kada su feminističke aktivistkinje nastrojene antirasistički i protive se klasnoj eksploataciji, nije važno da li su među njima i pripadnice drugih rasa, siromašne žene itd. Tim pitanjima će se dati važnost i posvetiti pažnja, iako će sigurno žene koje su lično najviše pogođene određenom vrstom eksploatacije biti na čelu borbe. Žene treba da nauče da preuzmu odgovornost za borbu protiv opresije koja nas možda ne dotiče kao pojedinke. Feministički pokret, kao i drugi radikalni

pokreti u našem društvu, trpi kada su individualni problemi i prioriteta jedini razlog za učešće. Onog trenutka kada pokažemo brigu za kolektiv, podstičemo solidarnost.

Reč solidarnost nije korišćena često u savremenom feminističkom pokretu. Mnogo se veći naglasak stavlja na koncept "podrške". Podrška može da bude izražavanje stava i zauzimanje za ono u šta verujemo. Takođe može da znači potporu i oslonac za slabašnu strukturu. Potonje značenje je bilo od većeg značaja za feminističke krugove. Vrednost je proistekla iz naglašavanja zajedničke viktimizacije. Identifikujući sebe kao "žrtve" žene su priznale sopstvenu slabost i bespomoćnost kao i potrebu za podrškom, u ovom slučaju za podrškom drugarica aktivistkinja, "sestara". Reč podrška je bila blisko povezana sa ispraznim konceptom Sestrinstva. Razmatrajući njenu upotrebu među feminističkim aktivistkinjama u eseju: "Sa dužnim poštovanjem", Džejn Rul objašnjava:

Podrška je često upotrebljavana reč u ženskom pokretu. Za preveliki broj žena ona znači davanje i primanje nekritičkog odobravanja. Nekim ženama jako lepo polazi za rukom da uskrate podršku u važnim momentima. Previše žena je uvereno da ne bi moglo da opstane bez nje. Podrška je lažan koncept koji je proizveo barijere u razumevanju i istinsku emotivnu štetu. Uskraćivanje kritičkog suda nije neophodno za pružanje istinske podrške, ta podrška naprotiv ima veze sa samopoštovanjem i poštovanjem za druge, čak i u trenucima ozbiljnog neslaganja.

Ukoliko želimo da se upustimo u kritike, razmenu mišljenja i argumenata koji su konstruktivni i blagonakloni, koji obogaćuju a ne umanjuju, treba da se odrekemo ženomrzačkog nasleđa koje imamo kao žene, a koje se ispoljava žestokim, čak brutalnim verbalnim nasrtajima jednih na druge. Međutim, obustavljanje kritičkog sagledavanja ne znači da smo se odučile od negativnog, agresivnog ponašanja koje jedna žena iskazuje prema drugoj. Ukinućemo ga tek onda kada žene prihvate da smo različite, da nećemo uvek biti saglasne, ali da možemo da se ne slažemo i da se prepiremo, a da to ne izgleda kao da se verbalnim ocrnjivanjem neke druge žene borimo za vlastiti opstanak, kao da se plašimo da ćemo u potpunosti izgubiti samopouzdanje. Verbalni obračuni su često prostor gde žene pokazuju sklonost ka "borbi na sve ili ništa", koja se često povezuje sa muškim interakcijama, pogotovo u sportskim dvoranama. Žene, kao i muškarci, treba da nauče da vode dijalog bez nadmetanja. Džejn Rul smatra da žene mogu da iskažu neslaganje bez ocrnjivanja ukoliko shvate da neće izgubiti dostojanstvo i samopoštovanje kada ih druge žene kritikuju: "Niko ne može da diskredituje moj život ukoliko je on u mojim rukama, prema tome ne moram nikoga da prisiljavam da nosi lažno breme mog prestrašenog neprijateljstva."

Žene treba da se udruže u situacijama gde ima ideološkog neslaganja, i da promene interakciju tako da otvore mogućnost za komunikaciju. To znači da kada se žene istinski udruže, a ne kada se pretvaraju da su okupljene oko problema, priznajemo da smo podeljene i da moramo da razvijemo strategije za prevazilaženje strahova, predrasuda, ozlojeđenosti, rivalstva itd. Vatrene obračuni koji se odvijaju u feminističkim krugovima naveli su mnoge feminističke aktivistkinje da se klone grupne i pojedinačne interakcije gde postoji mogućnost da dođe do neslaganja koja

---

* Jane Rule: *With All Due Respect*, objavljeno u *Outlander*

će voditi u sukob. Reči "sigurnost" i "podrška" su dobile novo značenje i sada zapravo opisuju boravak u malim grupama gde su žene slične i dele iste vrednosti. Iako nijedna žena ne želi da se nađe u situaciji u kojoj se oseća suvišnom, žene mogu da se suoče u neprijateljskoj prepirci i sukobu, i prevazilazeći ga dođu do razumevanja. Ispoljavanje neprijateljstva samo po sebi predstavlja nepotrebnu aktivnost, ali dobija smisao kada postane katalizator koji nas vodi ka većoj jasnoći i razumevanju.

Žene treba da steknu iskustvo razvoja kroz sukob, da bi došle do razumevanja i solidarnosti, čak samo radi oslobađanja od stega seksističke socijalizacije koja nas uči da moramo da izbegavamo konfrontaciju kako ne bismo postale žrtve ili bile uništene. Mnogo puta sam određenim izjavama u toku razgovora pobudila ljutnju kod onih koje me slušaju, što je vodilo odlučnim, a ponekad i neprijateljskim verbalnim sukobima. Situacija postaje neprijatna, negativna i neproduktivna jer se javljaju povišeni tonovi i suze, a ipak se dešava da kasnije shvatim kako je iskustvo vodilo razjašnjenju i samorazvoju i kod mene, i kod osobe koja učestvuje u raspravi. Jednom prilikom me je sociološkinja crnkinja, vrlo blage naravi, pozvala da gostujem na njenom predavanju. Jedna od učenica na času je bila mlada hispano devojka koja je naoko izgledala kao belkinja. Vatro smo diskutovale do trenutka kada sam joj rekla da joj to što izgleda kao belkinja daje potpuno drugačiju perspektivu na pitanje rase, od osobe koja je tamne kože i nikad ne bi mogla da "prođe" kao belkinja. Istakla sam činjenicu da svaka osoba koja je tek upozna i ne zna kog je etničkog porekla, verovatno pretpostavlja da je belkinja i prema njoj se shodno tome ophodi. Ova opaska ju je veoma razljutila. Pobesnula je i sa časa izjurila u suzama. Predavačica i prisutni su me sasvim sigurno videli kao "negativku" koja nije podržala sestru već je navela na plač. Bili su iznervirani činjenicom da naše okupljanje nije proteklo prijatno, sa odsustvom emocija, sa odsustvom strasti. Ja sam se u svakom slučaju osećala jadno. Međutim, ta ista studentkinja je stupila u kontakt sa mnom nekoliko nedelja kasnije kako bi mi rekla da je kao plod našeg susreta stekla nove uvide i saznanja koji su doprineli njenom razvoju. Incidenti kao što je ovaj, koji u početku izgledaju isključivo negativno zbog tenzije ili neprijateljstva koje pobude, mogu da vode pozitivnom razvoju. Ukoliko žene uvek budu tražile način da izbegnu suočavanje, da uvek budu "sigurne", nikada nećemo iskusiti revolucionarnu promenu, bilo kakvu transformaciju, individualnu ili kolektivnu.

Temelj za iskustvo političke solidarnosti postavljamo kada se žene aktivno bore na način koji istinski podrazumeva podršku, da shvate različitosti, da promene netačne i izobličene predstave. Solidarnost nije isto što i podrška. Da bismo iskusile solidarnost, moramo imati savez interesa, zajedničkih uverenja i ciljeva oko kojih ćemo se okupiti i izgraditi Sestrinstvo. Podrška može da bude povremena. Može da se dâ, i podjednako lako uskrati. Solidarnost zahteva ustaljenu i dugotrajnu posvećenost. U feminističkom pokretu postoji potreba za raznovrsnošću, neslaganjem i različitošću, ukoliko želimo da rastemo. Kako Grejs Li Bogs i Džejm Bogs naglašavaju u delu "Revolucija i evolucija u dvadesetom veku"*:

Pojmovi kritike i samokritike počivaju na istom uvažavanju postojanja protivrečnosti. Kritika i samokritika predstavljaju način na koji pojedinke koje se okupljaju oko zajedničkog cilja mogu svesno da iskoriste svoje razlike i

---

* Grace Lee Boggs, James Boggs: *Revolution and Evolution in the Twentieth Century*, str. 133

ograničenja tj. ono negativno, i stave ih u službu vlastitog pozitivnog napretka. Popularan naziv za taj proces jeste "pretvoriti nedostatak u prednost"...

Žene ne treba da ukinu razlike da bi osećale solidarnost. Nije neophodno biti pod istom opresijom kako bismo se uspešno borile protiv svakog vida opresije. Nije potrebno da nas prožimaju antimuška osećanja da bismo se vezivale jedne za druge jer obilujemo bogatstvom iskustava, kultura i ideja koje možemo da razmenimo. Možemo da budemo sestre ujedinjene interesima i uverenjima, ujedinjene u svom slavljenju različitosti, ujedinjene u borbi da okončamo seksističku opresiju, ujedinjene u svojoj političkoj solidarnosti.

5. Muškarci: Saborci

Feminizam definisan kao pokret za okončanje seksističke opresije omogućava ženama i muškarcima da ravnopravno učestvuju u revolucionarnoj borbi. Do sada je savremeni feministički pokret nastajao uglavnom kroz napore žena – muškarci su se retko uključivali. To neuključivanje ne može da se pripíše samo anti-feminizmu. Poistovećujući oslobođenje žena sa sticanjem društvene ravnopravnosti sa muškarcima, liberalne feministkinje su stvorile situaciju u kojoj su one, ne muškarci, feministički pokret proglasile za "ženski posao". Dok su sa jedne strane napadale podelu rada zasnovanu na polu i institucionalizovani seksizam koji dodeljuje ženama neplaćeni, potplaćeni i "prljavi" posao, sa druge strane su ženama dodelile još jedan zadatak vezan za polnu ulogu: feminističku revoluciju. Pripadnice pokreta za oslobođenje žena pozvale su sve žene da se priključe, ali nisu neprekidno isticale da i muškarci treba da preuzmu odgovornost za aktivnu borbu protiv seksističke opresije. Tvrdile su da su muškarci svemoćni, mizogini, tlačitelji – jednom rečju, neprijatelji. Žene su bile potlačene – žrtve. Takva retorika je osnažila seksističku ideologiju ustanovivši koncept sukoba među polovima u obrnutoj formi, implikujući da će osnaživanje žena nužno biti na štetu muškaraca.

Kao i u slučaju sa drugim temama, insistiranje na feminističkom pokretu "samo za žene" i ogorčen antimuški stav odražavali su rasnu i klasnu pripadnost članica. Bele pripadnice buržoaskog sloja, posebno radikalne feministkinje, bile su ljubomorne i besne na privilegovane belce koji su im uskratili jednak udeo u klasnim privilegijama. Feminizam im je delom pružio pozornicu za izražavanje tog besa, kao i političku platformu koja je mogla da skrene pažnju na pitanja društvene jednakosti, uputi zahtev za promene i promovise specifične reforme. Nisu imale želju da obrate pažnju i na činjenicu da svi muškarci ne dele isti društveni status; da patrijarhat podrazumeva postojanje klasne i rasne privilegovanosti ili eksploataciju; da muškarci nemaju iste koristi od seksizma. Nisu htele da prihvate da bele pripadnice buržoaske klase, iako često žrtve seksizma, imaju više moći i privilegija, i manje je verovatno da će biti eksploatisane ili tlačene – nego siromašni, neobrazovani muškarci koji nisu beli. U to vreme mnoge bele pripadnice pokreta nije zanimala sudbina potlačenih grupa muškaraca. Praktikujući i dalje svoje rasne i/ili klasne privilegije, smatrale su da iskustva tih muškaraca ne zaslužuju razmatranje i odbacivši ih istovremeno su odvratile pažnju od sopstvene podrške kontinuiranoj eksploataciji i opresiji. Izjave poput: "Svi muškarci su neprijatelji", "Svi muškarci mrze žene" svrstale su sve grupe muškaraca u jednu kategoriju, implikujući da svi oni podjednako uživaju sve vidove muških privilegija. Jedan od prvih pisanih dokumenata koji je nastojao da antimuški stav proglasi za centralni feministički stav, bio je "Manifest crvenih čarapa". Stav III Manifesta glasi:

Muškarce smatramo uzročnicima svoje opresije. Muška nadmoć predstavlja najstariji, najosnovniji vid dominacije. Svi drugi oblici eksploatacije i opresije (rasizam, kapitalizam, imperijalizam itd.) samo su produžetak muške nadmoći:

muškarci dominiraju nad ženama, manji broj muškaraca dominira nad ostalima. Sve situacije moći tokom istorije imale su u svom središtu muškarce. Muškarci su kontrolisali sve političke, ekonomske i kulturne institucije, a tu kontrolu osigurali su fizičkom silom. Upotrebili su svoju moć da žene drže u potčinjenom položaju. Svi muškarci imaju ekonomske, seksualne i psihološke koristi od muške prevlasti. Svi muškarci tlače žene.

Antimuški stavovi su delovali odbojno mnogim siromašnim ženama i radnicama, posebno onima koje nisu bele. Njima su životna iskustva pokazala da sa muškarcima svoje rase i/ili klase imaju više zajedničkog nego sa belkinjama buržoaskog sloja. Poznaju patnje i nevolje sa kojima se suočavaju žene u njihovim zajednicama; takođe poznaju patnje i nevolje sa kojima se suočavaju muškarci i saosećaju sa njima. Sa njima su iskusile borbu za bolji život. Ovo se posebno odnosi na crkinje. Tokom svoje prošlosti u Americi, crkinje su podnele jednak teret otpora rasističkoj opresiji. Uprkos seksizmu, crkinje su u jednakoj meri kontinuirano doprinosile antirasističkoj borbi, a crnci, muškarci su, pre savremenog oslobodilačkog pokreta, često uvažavali taj doprinos. Između ljudi koji se zajedno bore za oslobođenje postoji jedinstvena veza. Takva veza postoji između crkinja i crnaca. Oni poznaju iskustvo političke solidarnosti. Upravo je iskustvo zajedničkog otpora navelo crkinje da odbace antimuški stav nekih feminističkih aktivistkinja. Ne znači da crkinje nisu bile spremne da priznaju seksizam crnaca. To znači da mnoge od nas ne veruju da ćemo seksizam i mržnju prema ženama pobediti napadima na crne muškarce.

Bele pripadnice buržoazije nemaju svest o vezama koje se razvijaju između žena i muškaraca tokom oslobodilačke borbe, niti su imale toliko pozitivnih iskustava u političkom radu sa muškarcima. Patrijarhalna muška vladavina je obično obezvređivala ženski politički doprinos. Uprkos preovlađujućem seksizmu u crnim zajednicama, uloga koju crkinje imaju u društvenim institucijama, bila ona primarna ili sekundarna, prepoznaje se kao značajna i vredna. U intervjuu sa Klaudijom Tejt, crna spisateljica Maja Angelou iznosi svoje viđenje različitih uloga crkinja i belkinja u svojim zajednicama:

Crkinje i belkinje su u neobičnom položaju u našim podvojenim zajednicama. Na društvenim okupljanjima crnaca, crkinje su uvek bile glavne. Drugim rečima, uvek su Sestra Kadson, Sestra Tomas i Sestra Vederengej osobe koje se brinu o crkvi. Na svetovnim okupljanjima uvek kuva Loti, a Meri ide do Bonite gde je dobra zabava. Žene su takođe i negovateljice dece u našoj zajednici. Bele žene imaju drugačiji položaj u svojim društvenim institucijama. Belci, koji su im očevi, muževi, braća, sinovi, nećaci i ujaci belkinjama otvoreno kažu, ili u svakom slučaju, nagoveštavaju: "Ne treba da vodiš moje institucije. Potrebna si mi na nekim mestima i tamo treba i da budeš – u spavaćoj sobi, u kuhinji, u dečjoj sobi i na pijedestalu." Crnci nikada nisu ovo govorili...

Mnoge institucije u crnačkoj zajednici, u kojima su dominantni muškarci, prestale bi da postoje bez vidljivog doprinosa crkinja kao učesnica i liderki – što nije slučaj sa svim belčkim zajednicama.

Mnoge žene su odbile da se uključe u feministički pokret jer su smatrale da antimuški stav nije dobra osnova za akciju. Bile su uverene da uvredljivo izražavanje takvih

stavova pojačava seksizam time što doprinosi već postojećem antagonizmu između žena i muškaraca. Crkinje (i neki crnci) su se godinama borili da prevaziđu tenzije i antagonizme koji su nastali kao posledica internalizovanog rasizma (tj. kada beli patrijarhat smatra da je jedna grupa prouzrokovala opresiju druge) između ženskih i muških pripadnika zajednice. Crkinje su govorile crncima: "Mi nismo neprijatelji jedni drugima", "moramo da se odupremo socijalizaciji koja nas uči da mrzimo sebe i jedni druge". Afirmacija zajedništva između crkinja i crnaca bila je deo anti-rasističke borbe. Mogla je da bude i deo feminističke borbe, da su bele pripadnice pokreta istakle potrebu da se odupremo seksističkoj socijalizaciji koja nas uči da mrzimo i da se plašimo jedni drugih. One su, naprotiv, odlučile da naglase mržnju, posebno mušku mržnju prema ženama, smatrajući da ona ne može da se promeni. Shodno tome, između žena i muškaraca nije moguća praktična politička solidarnost. Žene drugih rasa, različitog etničkog porekla, kao i one aktivne u *gej* pokretu, ne samo da su imale iskustvo građenja solidarnosti između žena i muškaraca u pružanju otpora, već su prepoznale i njenu vrednost. One nisu bile spremne da obezvrede takvo zajedništvo time što će postati saveznice belih pripadnica buržoazije, koje su nastrojene antimuški. Podsticanje političkog zajedništva između žena i muškaraca i radikalnog odupiranja seksističkoj opresiji, skrenulo bi pažnju na transformatorski potencijal feminizma. Antimuški stav je bio reakcionarna perspektiva koja je stvorila privid da je feminizam pokret koji će omogućiti belkinjama da uzurpiraju belu mušku moć i zamene vladavinu bele muške nadmoći vladavinom bele ženske nadmoći.

Pitanje ženskog separatizma je unutar feminističkih organizacija u početku posmatrano odvojeno od antimušskog stava, međutim, sa razvojem pokreta je usledilo i spajanje ove dve perspektive. Mnoge "isključivo ženske", polno-odvojene grupe bile su formirane zato što su žene uvidele da bi separatističko organizovanje moglo da ubrza žensko osveščivanje, postavi temelje za izgradnju solidarnosti među ženama i uopšte govoreći, doprinese napretku pokreta. Verovalo se da bi muške igre moći preplavile mešovite grupe. Smatralo se da su separatističke grupe neophodna strategija, a ne način da se napadaju muškarci. U krajnjoj liniji, svrha ovakvih grupa je bila integracija, uz ravnopravnost. Pozitivne implikacije separatističkog organizovanja bile su znatno umanjene kada su radikalne feministkinje, poput Taj Grejs Etkinson, polni separatizam proglasile za krajnji cilj feminističkog pokreta. Koren reakcionarnog separatizma nalazi se u verovanju da je muška nadmoć sveprisutna osobina naše kulture i da ženama ostaju samo dve mogućnosti: da je prihvate ili da se povuku u potkulture koje će stvoriti. Takav stav eliminiše svaku potrebu za revolucionarnom borbom i ni na koji način ne predstavlja pretnju za status quo. U eseju: "Separatiši se radi integracije", Barbara Lion ističe da bi zagovornici muške supremacije voleli da feministički pokret ostane "odvojen i neravnopravan". Ona daje primer dirigentkinje Antonije Briko i njenih napora da pređe sa isključivo ženskog orkestra na mešoviti orkestar, da bi na kraju shvatila da za to nema podršku:

Napori Antonije Briko su bili prihvatljivi samo dok se zaustavljala na tome da dokaže da su žene kvalifikovani muzičari. Nije bilo teško naći sto žena koje mogu da sviraju u orkestru, niti prikupiti finansijsku podršku za to. Međutim, ispostavilo se da je nemoguće naći podršku za muškarce i žene koji će zajedno svirati u istinski integrisanom orkestru. Borba za integraciju se

---

* Barbara Leon: *Separate to Integrate*, str. 139-144.

pokazala kao veća pretnja muškoj supremaciji i shodno tome, teže ju je ostvariti.

Ženski pokret sa sada nalazi na istoj tački. Možemo da idemo linijom manjeg otpora i prihvatimo segregaciju, ali bi to značilo odustajanje od ciljeva radi kojih je pokret osnovan. Reakcionarni separatizam je bio način da se zaustavi zalet feminizma...

Tokom razvoja feminističkog pokreta, mnoge žene su napustile feminističku borbu zbog reakcionarnog separatizma, a on je ipak ostao prihvaćena matrica feminističkog organizovanja, vidljiv na primer kod autonomnih ženskih grupa unutar mirovnog pokreta. Separatizam kao politika je doprineo tome da se feministička borba marginalizuje, da izgleda kao rešenje ličnih problema, posebno onih sa muškarcima, a ne kao politički pokret koji nastoji da transformiše društvo kao celinu. Da bismo mogle da vratimo fokus na feminizam kao revolucionarnu borbu, ne treba da dozvolimo da feminizam ostane još jedna arena za stalno ispoljavanje antagonizma među polovima. Došlo je vreme da žene koje su aktivne u feminističkom pokretu razviju nove strategije za uključivanje muškaraca u borbu protiv seksizma.

Svi muškarci odobravaju i održavaju seksizam i seksističku opresiju na neki način. Jako je važno da feminističke aktivistkinje ne zanese osveščivanje te činjenice toliko da ne istaknu istinu koja je do sada zanemarivana, a to je da muškarci mogu da vode proživljene, ispunjene živote bez eksploatacije i tlačenja žena. Muškarci su, kao i žene, naučeni da pasivno prihvataju seksističku ideologiju. Iako ne treba da krive sebe za prihvatanje seksizma, treba da prezmu odgovornost za njegovo ukidanje. Aktivistkinje koje nameću separatizam kao cilj feminističkog pokreta često su gnevne kada se naglašava da seksizam viktimizira i muškarce; one se drže verzije "svi muškarci su neprijatelji". Seksizam ne eksploatiše niti tlači muškarce, ali oni posledice trpe na druge načine. Mušku patnju ne treba ignorisati. Iako ona ni na koji način ne umanjuje mušku zloupotrebu i tlačenje žena, niti negira mušku odgovornost za eksploataciju, bol koji muškarci doživljavaju može da posluži kao katalizator koji pokazuje da je promena potrebna. Prepoznavanje da seksizam ima bolne posledice na njihove živote, navelo je neke muškarce da osnuju grupe za osveščivanje u kojima bi se time bavili. U eseju "Antiseksističke muške grupe za osveščivanje" Pol Hornaček objašnjava svrhu takvog okupljanja:

Muškarci iznose mnogo razloga zašto su odlučili da potraže grupu za osveščivanje, koji imaju suštinske veze sa feminističkim pokretom. Većina doživljava emotivnu patnju kao posledicu vlastite muške uloge i njome nije zadovoljna. Neki su se privatno ili javno sukobljavali sa radikalnim feministkinjama i iznova bili optuženi da su seksisti. Neki dolaze iz verovanja u društvenu promenu i ubeđenja da su seksizam i patrijarhat delovi nepodnošljivog društvenog sistema koji treba menjati...

Muškarci u grupama za osveščivanje koje opisuje Hornaček uviđaju da imaju koristi od patrijarhata, ali ih on istovremeno povređuje. Kao i ženske grupe za podršku, muške grupe su takođe u opasnosti da pre naglase ličnu promenu na uštrb političke analize i borbe.

---

*Paul Hornacek: *Anti-Sexist Consciousness-Raising Groups for Men*, u *For Men Against Sexism*, str. 126.

Separatistička ideologija podstiče žene da zanemare negativan uticaj seksizma na mušku ličnost. Ona naglašava polarizaciju između muškaraca i žena. Džoj Džastis smatra da za separatistkinje postoje "dve osnovne perspektive" pri imenovanju žrtava seksizma: "Jedno viđenje je ono po kome muškarci tlače žene. Drugo je ono po kome smo svi ljudi i svima nam škode rigidne polne uloge." Mnoge separatistkinje smatraju da je potonje viđenje znak kooptacije i predstavlja odbijanje žena da se suoče sa činjenicom da su muškarci neprijatelji – one insistiraju na tome da je prvo viđenje verodostojno. Obe perspektive tačno opisuju našu teškoću. Muškarci *zaista* tlače žene. Ljudima *zaista* škode rigidne polne uloge. Ove dve realnosti kohabitiraju. Mi ne možemo da oprostimo muško tlačenje žena samo zato što su na neki način i muškarci povređeni rigidnim polnim ulogama. Međutim, feminističke aktivistkinje treba da uvažavaju tu patnju – ona postoji. Ona ne negira niti umanjuje mušku odgovornost za odobravanje i održavanje vlastite moći u patrijarhatu, koja se koristi za eksploataciju i tlačenje žena na način koji je u daleko većoj meri nedopustiv od psihološkog stresa ili emotivnog bola koji prouzrokuje muško povinovanje rigidnim matricama polnih uloga.

Žene aktivne u feminističkom pokretu nisu želele da se posvete muškoj patnji ni na koji način, da ne bi skrenule pažnju sa muških privilegija. Feministička retorika separacije je isticala da svi muškarci imaju jednak udeo u muškim privilegijama i ubiraju plodove seksizma. Ipak, muškarac koji pripada siromašnom sloju ili radničkoj klasi, a koga je seksistička ideologija ubedila da postoje privilegije i moć koji mu pripadaju samo zato što je muškarac, često otkriva da mu mali broj, ili nimalo ovih beneficija biva automatski dodeljeno. Njega, više nego pripadnika ijedne druge grupe muškaraca u Americi, stalno zabrinjava protivrečnost između ideje o muškosti kakvoj su ga podučavali i sopstvene nesposobnosti da tu ulogu ispuni. On je obično "povređen" i uplašen jer nema privilegije niti moć, a društvo ga uči da svaki "pravi muškarac" treba da ih ima. Otuđen, frustriran, besan – on može da napadne, zlostavlja ili tlači jednu ženu, ili žene, ali nema nikakve koristi od svog odobravanja i održavanja seksističke ideologije. Kada tuče ili siluje žene, on ne koristi privilegiju niti ubira korist; može da bude zadovoljan jedino time što upražnjava jedini vid dominacije koji mu je dozvoljen. Ustrojstvo vladajuće klase i njene muške moći koja ohrabruje seksističko zlostavljanje žena, ubira pravu materijalnu korist i privilegije proistekle iz njegovih postupaka. Sve dok napada žene, a ne seksizam ili kapitalizam, on doprinosi održanju sistema koji mu stavlja na raspolaganje malo, ili nimalo, koristi i privilegija. On je tlačitelj. On je neprijatelj žena. On je neprijatelj i samome sebi. On je potlačen. Nema opravdanja za njegovo zlostavljanje žena. Iako je naučen da se ponaša na način na koji čini, postoje društveni pokreti koji mu omogućavaju da se izbori sa oporavak i oslobođenje. Time što ignoriše njihovo postojanje, odabrao je da ostane tlačitelj i potlačen. Ukoliko feministički pokret bude ignorisao njegovu nevolju, odbacio njegovu patnju ili ga otpiše kao još jednog muškog neprijatelja, onda mi pasivno odobravamo njegove postupke.

Proces u kome se muškarci ponašaju kao tlačitelji i bivaju potlačeni, posebno je vidljiv u crnačkim zajednicama gde su muškarci radnici i siromašni. U eseju "Beleške za još jednu studiju o crnačkom feminizmu, iliti molimo pravog neprijatelja da digne

dva prsta!"*, crna aktivistkinja Barbara Smit sugerije da crkinje nisu spremne da se suoče sa problemom seksističke opresije u crnačkim zajednicama:

Ukoliko bismo kao problem imenovale seksističku opresiju, izgleda da bismo morale da za grupu koja nas ugrožava proglasimo iste one koje smo do sada smatrale saveznicima – crnce. To bi bio glavni kamen spoticanja u započinjanju analize seksualnih relacija / seksualne politike u našim životima. Fraza "muškarci nisu neprijatelji" brzopleto odbacuje feminizam i realnost patrijarhata, i prenebregava određene datosti. Ukoliko ne možemo da razmotrimo mišljenje po kome neki muškarci jesu neprijatelji, posebno belci, a u nekom drugom smislu i crnci, onda nikada nećemo saznati razloge zbog kojih nas, na primer, svakodnevno tuku, sterilišu protiv naše volje, naši susedi siluju, zbog kojih zatrudnimo u dvanaestoj godini i zbog kojih smo u kući sa više dece nego što možemo da izdržavamo i negujemo, primajući socijalnu pomoć. Priznati seksizam crnaca ne znači da smo postale "mrziteljke muškaraca" niti da ćemo ih isključiti iz svojih života. To znači da moramo da se borimo za drugačiji vid odnosa sa njima.

Žene u crnačkim zajednicama su oklevale da javno govore o seksističkoj opresiji, ali su oduvek znale da ona postoji. Mi smo takođe odgajane da prihvatimo seksističku ideologiju, a mnoge žene smatraju da je muško zlostavljanje odraz frustrirane muškosti – i takvo razmišljanje ih je navelo da zlostavljanje smatraju razumljivim, čak opravdanim. Najveći broj crkinja smatra da puko proglašavanje ovih muškaraca za neprijatelje, ili njihovo poistovećivanje sa tlačiteljima, ne bi promenilo situaciju; one se plaše da bi samo vodilo većoj viktimizaciji. Imenovanje opresivnih datosti samo po sebi nije donelo onu vrstu promena u korist potlačenih grupa, koju je donelo za privilegovane grupe, koje zahtevaju drugačiju vrstu pažnje. Javna osuda seksizma, opšte govoreći, nije prouzrokovala institucionalno nasilje kakvo karakteriše, na primer, reakcija na crnačku borbu za građanska prava. (Međutim, privatna osuda je često nailazila na nasilnu opresiju.) Razlog zbog koga se crkinje nisu priključile feminističkom pokretu nije to što ne mogu da se suoče sa činjenicom da seksistička opresija postoji; one to čine svakodnevno. One se nisu priključile feminističkom pokretu zato što ne vide moguća rešenja u feminističkoj teoriji i praksi, posebno u tekstovima dostupnim javnosti.

Feministička retorika koja je identifikovala muškarce kao neprijatelje imala je do sada vrlo malo pozitivnih implikacija. Da su feminističke aktivistkinje skrenule pažnju na odnos između muškaraca pripadnika vladajuće klase i velikog broja drugih muškaraca koji su socijalizovani da održavaju i nastavljaju sa seksizmom i seksističkom opresijom, čak i onda kada od toga nemaju značajnije koristi, onda bi ti muškarci mogli da budu motivisani da razmisle o uticaju seksizma na vlastiti život. Feminističke aktivistkinje često pričaju o muškom zlostavljanju žena kao da je to upražnjavanje privilegija a ne odraz moralnog sunovrata, ludila i dehumanizacije. Na primer, u eseju Barbare Smit autorka identifikuje belce kao "primarnu grupu opresora u američkom društvu" i razmatra prirodu njihove dominacije nad drugima. Na kraju pasusa koji sadrži navedenu rečenicu, ona dodaje: "Život ne sputavaju i ne uništavaju samo bogati i moćni kapitalisti. Silovatelji, ubice, oni koji linčuju i obični licemeri to takođe čine koristeći pritom stvarnu i nasilnu moć koju im daje

---

* Barbara Smith: *Notes For Yet Another Paper on Black Feminism, or Will The Real Enemy Please Stand Up?*, str. 123-127.

privilegovani položaj belih muškaraca." Ono što je implicitno u ovakvoj izjavi je pretpostavka da je svaki akt kriminalnog nasilja nad ženama izraz ili afirmacija privilegovanosti. Seksistička ideologija ispira muške mozgove i uverava ih da je nasilje nad ženama od koristi, što nije tačno. Pa opet, feminističke aktivistkinje odobravaju ovu logiku iako bi trebalo da ovakve postupke imenujemo kao izraze pervertovanih odnosa moći, opšte odsustvo kontrole nad svojim činovima, emotivnu bespomoćnost, ekstremnu iracionalnost i, u mnogim slučajevima, čisto ludilo. Muškarci pasivno apsorbuju seksističku ideologiju i to im omogućava da pozitivno tumače ovo poremećeno ponašanje. Sve dok muškarci budu slepo verovali da je zlostavljanje žena privilegija, neće moći da razumeju štetu koju nanose sebi, ni štetu koju nanose drugima, niti će imati podsticaj za promenu.

One koje su privržene feminističkoj revoluciji treba da se bave načinima na koje muškarci mogu da se oduče od seksizma. Savremeni feministički pokret nije podsticao žene da muškarcima ukažu na njihovu odgovornost. Ponekad je feministička retorika "osuđivala" žene koje uopšte grade odnose sa muškarcima. Mnoge pripadnice pokreta su govorile "žene su predugo negovale, pomagale i podržavale druge – sada je vreme da se postaramo o sebi". S obzirom na vekovno ponašanje u skladu sa onim što patrijarhat nalaže, a time i pomoć i podršku muškarcima, kada se otvorilo pitanje "oslobođenja", žene su iznenada bile podstaknute da podršku uskrate. Snažno usredsređivanje na individualizam i primat svog Ja, koje su pripadnice pokreta smatrale "oslobodilačkim", nije bio vizionarski, radikalni koncept slobode. Međutim, omogućio je ženama da nađu individualna rešenja. Bila je to ista vrsta nezavisnosti kakvu je propagirala imperijalistička patrijarhalna država, koja je izjednačavala nezavisnost sa narcizmom, odsustvom brige i trijumfom nad drugima. Na taj način, aktivistkinje ženskog pokreta su samo obrnule dominantnu ideologiju kulture – nisu je osporile. Nisu ponudile praktične alternative za status quo. Čak je i stav "muškarci su neprijatelji" zapravo bio inverzija doktrine muške supremacije koja kaže "žene su neprijatelji" – što je stara verzija stvarnosti predstavljena mitom o Adamu i Evi.

Gledajući unatrag, očigledno je da je naglašavanje stava "muškarac je neprijatelj" skrenulo pažnju sa poboljšanja odnosa između žena i muškaraca, i načina da se muškarci i žene zajedno bore za odučavanje od seksizma. Žene iz buržoazije aktivne u ženskom pokretu zloupotrebljavale su koncept prirodne polarizacije žena i muškaraca da bi skrenule pažnju na borbu za ravnopravnost. One su imale ogroman interes da muškarce predstave kao neprijatelje a žene kao žrtve. Predstavljale su grupu žena koja je lako mogla da poništi sve veze sa muškarcima onog trenutka kada ostvari jednak udeo u klasnim privilegijama. Zbog toga su u krajnjoj liniji bile daleko više okupirane pitanjem jednakog udela u klasnim privilegijama nego borbom za okončanje seksizma i seksističke opresije. Insistiranje na odvajanju od muškaraca, pojačalo je utisak da su njima, kao ženama bez muškaraca, neophodne jednake mogućnosti. Zbog ekonomske međuzavisnosti, većina žena nema slobodu da se odvoji od muškaraca. Separatistički koncept odupiranja seksizmu putem ukidanja kontakta sa muškarcima odražavao je buržoasku klasnu perspektivu. U eseju "Neka razmišljanja o rasizmu, klasizmu i separatizmu", Ketii Mekendels ističe da je separatizam na mnogo načina lažna dilema jer "u ovoj kapitalističkoj ekonomiji, niko od nas nije istinski nezavisan". Ipak, dodaje:

---

* Cathy McCandless: *Some Thoughts About Racism, Classism and Separatism, u Top Ranking*, str. 105-115.

Društveno gledano, radi se o potpuno novom pitanju. Što ste bogatiji, to ste manje prinuđeni da budete zahvalni onima od kojih zavisite. Novcem se može kupiti dosta autonomije. Ukoliko je imate dovoljno, moguće je čak i da nikada više ne pogledate muškarca. Divan je luksuz imati kontrolu nad time koga želite kraj sebe, ali pogledajmo istini u oči: svakodnevni opstanak većine žena još uvek podrazumeva kontakt oči u oči sa muškarcima, sviđalo se to njima ili ne. Samo iz tog razloga, izgleda mi da je kritikovanje žena koje grade odnose sa muškarcima ne samo kontraproduktivno, već pomalo liči i na bacanje krivice na žrtvu. To je posebno tačno u situaciji kada su žene koje preuzimaju na sebe postavljanje standarda, belkinje više ili srednje klase (što je po mom saznanju često slučaj), a one na koje se pravila odnose, nisu.

Obezvrednivanje stvarnih životnih potreba koje uslovljavaju žene da ostaju u odnosima sa muškarcima, kao i nepoštovanje želje žena da grade odnose sa muškarcima, stvorilo je nepotreban sukob na osnovu interesa za one žene koje su možda bile veoma zainteresovane za feminizam, ali su smatrale da ne mogu da ispune politički korektna očekivanja.

Feministička teorija je razmatrala krize u odnosima, ali nije rekla dovoljno o načinima na koje mogu žene da se neposredno uključe u feminističku borbu, kroz suptilne, svakodnevne kontakte sa muškarcima. Feminizam je politički relevantan velikom broju žena koje su javno i privatno, svakodnevno u interakciji sa muškarcima, ukoliko se bavi načinima da se ta interakcija, obično negativno obojena usled sveprisutnosti seksizma, promeni. Ženama koje su u svakodnevnom kontaktu sa muškarcima, potrebne su korisne strategije koje će im omogućiti da feministički pokret integrišu u svakodnevni život. Savremeni feministički pokret bi bio smešten na periferiju društva, a ne u njegov centar, ukoliko bi se neadekvatno bavio složenim pitanjima, ili propustio da se njima bavi. Mnoge žene i muškarci misle da se feminizam događa, ili se dogodio "tamo negde". Televizija im govori da je "oslobođena" žena izuzetak, da je ona primarno okrenuta karijeri. Reklame poput one koja prikazuje zaposlenu belkinju koja presvlači poslovno odelo i navlači lagane krpice koje otkrivaju obline, sve vreme pevajući: "Mogu da donesem slaninu, u tiganj je spustim, da zaboraviš da si muško, nikad neću da te pustim", potvrđuje da karijerizam neće sprečiti ženu da ostane u stereotipnoj ulozi seksualnog objekta koju joj je dodelilo društvo u kome muškarci imaju moć.

Muškarci koji tvrde da podržavaju žensko oslobođenje, često to čine jer veruju da će imati koristi od napuštanja specifičnih, rigidnih polnih uloga koje smatraju negativnim i ograničavajućim. Najspremniji su da promene ulogu onoga koji ekonomski opskrbljuje. Reklame kao gore pomenuta uveravaju muškarce da i žene mogu da budu hraniteljke, pa čak i "glavne" hraniteljke, a da i dalje dopuste muškarcima da im budu nadređeni. Esej "Oslobođenje muškaraca"^{*} autorke Kerol Hejniš razmatra pokušaj ovih muškaraca da iskoriste ženska pitanja u svoju korist, posebno ona vezana za sferu rada:

Još jedno pitanje od velike važnosti je pokušaj muškaraca da napuste tržište rada i uposle svoje žene da ih izdržavaju. Muškarci ne vole svoje poslove, ne

---

^{*} Carol Hanisch: *Men's Liberation*.

vole tu "trku pacova" i ne vole da imaju šefa. To leži iza onog kukanja o "simbolu uspeha" ili "objektu uspeha". E pa, ni žene ne vole sve te stvari, posebno zato što su za svoj rad plaćene 40% manje od muškaraca, obično imaju dosadnije poslove a najčešće im se ni ne dopušta da budu "uspešne". Međutim, rad je često jedini način da žene ostvare bar neku ravnopravnost i moć u porodici, i određenu nezavisnost u odnosima sa muškarcima. Muškarac može da napusti posao i ostane gazda u domaćinstvu, imajući pritom mnogo slobodnog vremena, jer posao koji obavlja u kući nije ni delić onog posla koji obavljaju njegova žena ili ljubavnica. U najvećem broju slučajeva, ona i dalje u kući obavlja više od onog što je njen deo, pored svog rada kao supruge i zaposlene žene. Umesto da se bori da poboljša svoj posao, stane na put "pacovskoj trci" i oslobodi se šefova, muškarac šalje svoju ženu da radi – što se ne razlikuje mnogo od kupovine zamene za vojsku*, ili čak svodništva. A sve to u ime razbijanja "stereotipnih uloga" i sličnih gluposti.

Takav "muški oslobodilački pokret" mogao je da bude formiran samo kao reakcija na žensko oslobođenje, u pokušaju da se feministički pokret iskoristi za oportunističke interese pojedinih muškaraca. Ti muškarci su sebe proglasili za žrtve seksizma, koje rade na tome da oslobode druge muškarce. Oni su rigidne polne uloge označili kao primarni izvor svoje viktimizacije, ipak, iako su želeli da menjaju koncept muškosti, vlastita seksistička eksploatacija i tlačenje žena ih nije mnogo zabrinjavalo. Muške grupe za oslobođenje su odlikovali narcizam i opšte samosažaljenje. Hejnševa zaključuje svoj esej sledećim rečima:

Žene ne žele da se pretvaraju da su slabe i pasivne. Takođe ne želimo ni izveštačene muškarce koji se prave da su slabi i pasivni, kao što ne želimo ni izveštačene supermuškarce, razmetljive i prazne. Ono što žene žele je da muškarci budu iskreni. Žene žele smeće muškarce – hrabre u iskrenosti i odlučne u svojim ljudskim nastojanjima. Hrabro strastvene, seksualne i senzualne. To žele i za sebe. Vreme je da muškarci postanu otvoreno radikalni. Vreme je da ispitaju koren vlastite eksploatacije i uvide da žene, "polne uloge", kao ni "društvo" nisu uzrok njihovog nezadovoljstva, već kapitalisti i kapitalizam. Vreme je da se muškarci usude da imenuju svoje prave eksploatatore i da se bore protiv njih.

Muškarci koji se usude da budu iskreni u vezi sa seksizmom i seksističkom opresijom, koji su odlučili da preuzmu odgovornost da se suprotstave i bore, često se nađu u izolaciji. Antifeministički nastrojani muškarci i žene nadmeno gledaju na njihova uverenja, a žene u feminističkom pokretu često ih ignorišu. Pišući kako je radio na javnoj podršci feminizma u lokalnim novinama u Santa Kruz, Moris Konerli objašnjava:

Kada razgovaram sa grupom muškaraca, tema ženskog oslobođenja se neizbežno nameće. Šale se, podsmevaju, gundaju i kritikuju. Postoji grupni konsenzus da su muškarci napadnuti i da treba da zbijemo redove protiv napada zabludelih žena. Neko će me nepogrešivo optužiti zbog mog stava da

---

* U toku američkog građanskog rata (1861-1865) donet je akt po kome su svi muškarci između 20 i 45 godina starosti, sposobni za služenje vojske, morali da se odazovu pozivu. Istim aktom je omogućeno da muškarci koji nađu zamenu ili plate 300 dolara, budu oslobođeni služenja. Nakon masovnih pobuna protiv ovog akta, on je 1864. ograničen samo na prigovarače savesti. *Prim. prev.*

stopostotno podržavam ženski pokret. Tada se nađu u čudu i počnu da zure u mene kao da mi vaše gmižu po obrvama.

U tom trenutku misle: "Kakav je on to muškarac?" Ja sam crnac koji uviđa da mu žene nisu neprijatelji. Da sam belac u poziciji moći, bilo bi razumljivo što branim status quo. Čak i tada, odbrana moralno bankrotirane doktrine koja opravdava eksploataciju i tlačenje drugih, bila bi nedopustiva.

Konerli ističe da mu nije bilo lako da javno podrži feministički pokret, i da je za to bilo potrebno vreme:

...Zašto mi je bilo potrebno vreme? Jer me je plašila negativna reakcija, a znao sam da će uslediti kad podržim ženski pokret. Mogao sam da zamislim braću i sestre kako mi govore: "Kakav si ti to muškarac?", "Zna se ko kosi, a ko vodu nosi...", "Šta ćeš u tom belom sranju?". I tako dalje i tako dalje. Napadi su, naravno usledili kako sam i predvideo, ali tada su moja uverenja bila toliko jaka da sam mogao da izdržim javnu osudu.

Svako saznanje prati patnja... i ta je izreka potpuno tačna u mom slučaju.

Za muškarce koji se aktivno bore protiv seksizma ima mesta u pokretu. Oni su naši saborci. Feministkinje su uvažile i podržale rad muškaraca koji preuzimaju odgovornost za seksističku opresiju – rad muškaraca sa nasilnicima, na primer. One pripadnice pokreta koje u takvom učešću u pokretu ne vide ništa vredno, moraju da se upitaju i razmisle o načinu na koji se revolucionarna borba unapređuje. Muškarci se obično uključuju u feministički pokret zbog patnje koja nastaje u odnosima sa ženama. Njima obično drugarica ili partnerka skrene pažnju da oni podržavaju mušku supremaciju. Jon Snodgrass u uvodniku knjige čiji je urednik, "Zbornik radova: za muškarce protiv seksizma", poručuje čitaocima:

Iako su postojali određeni aspekti oslobođenja žena koji su se dopadali muškarcima, opšte govoreći, moja reakcija je bila tipično muška. Pokret me je ugrožavao i reagovao sam ljutnjom i podsmevanjem. Verovao sam da kapitalizam tlači i muškarce i žene, ali ne i da muškarci tlače žene. Naglašavao sam da su "i muškarci potlačeni" i da je oslobođenje potrebno radnicima! Nisam bio u stanju da prepoznam hijerarhiju nejednakosti između muškaraca i žena (radničke klase), niti da to pripišem muškoj dominaciji. Moje neopažanje patrijarhata je, sada shvatam, bila deo moje muške privilegije. Kao pripadnik muškog roda, ja sam ili ignorisao, ili osujećivao žensko oslobođenje.

Moje potpuno upoznavanje sa ženskim pokretom je došlo kroz lični odnos... Kako se naša veza razvijala, tako sam počeo da dobijam stalne kritike da sam seksista. U početku sam odgovarao srdžbom i poricanjem, koji su bili deo muškog otpora. Međutim, vremenom sam počeo da uviđam da su optužbe tačne, i na kraju sam otkrio seksizam u svom poricanju tih optužbi.

Snodgrass je učestvovao u muškim grupama za osveščivanje i 1977. uredio zbornik radova. Interes za muške antiseksističke grupe je opao krajem sedamdesetih. Iako

---

* Jon Snodgrass: A Book of Readings: For Men Against Sexism, str. 7

ideju društvene jednakosti za žene podržava više muškaraca nego ikad, ni oni kao ni žene, ne poistovećuju ovu podršku sa naporima da se okonča seksistička opresija, ni sa feminističkim pokretom koji bi radikalno transformisao društvo. Muškarci koji zagovaraju feminizam kao pokret za okončanje seksističke opresije trebalo bi da budu glasniji u protivljenju seksizmu i seksističkoj opresiji, i to treba da čine javno. Sve dok muškarci ne preuzmu jednak deo odgovornosti za borbu protiv seksizma, feministički pokret će odražavati sve one seksističke kontradikcije koje želimo da iskorenimo.

Separatistička ideologija nas uverava da same možemo da povedemo feminističku revoluciju – međutim, ne možemo. S obzirom na to da su muškarci glavni nosioci podrške i produžavanja seksizma i seksističke opresije, promena može da nastane samo ukoliko muškarci preuzmu odgovornost za transformaciju vlastite svesti, i svesti društva kao celine. Nakon nekoliko stotina godina antirasističke borbe, sada, više nego ikad oni koji nisu belci skreću pažnju na to da belci moraju da imaju ključnu ulogu u anti-rasističkoj borbi. Isto se odnosi i na borbu da se iskoreni seksizam – tu muškarci imaju ključnu ulogu. To ne znači da bi oni bolje vodili feministički pokret, već da treba ravnopravno da učestvuju u otporu. Muškarci imaju posebno veliki doprinos u domenu rasvetljavanja, suočavanja, suprotstavljanja i transformisanja seksizma kod svojih muških vršnjaka. Kada muškarci pokažu spremnost da preuzmu jednaku odgovornost za feminističku borbu, obavljajući sve poslove koji su za to neophodni, žene treba da afirmišu njihov revolucionarni rad time što će ih prihvatiti kao svoje saborce.

6. DRUGAČIJI POGLEDI NA MOĆ

U našem društvu, moć se najčešće izjednačava sa dominacijom i kontrolom nad ljudima i stvarima. Žene u feminističkom pokretu su imale ambivalentan stav prema pitanju moći. One su, sa jedne strane, naglašavale žensku nemoć istovremeno osuđujući mušku upotrebu moći u svrhu dominacije, dok su sa druge strane istakle slogan "ženska moć", zahtevajući jednaka prava – jednaku zaštitu u političkoj areni i jednak pristup ekonomskim resursima. Kada je crna aktivistkinja Selestin Vor svoju knjigu o pokretu za oslobođenje žena naslovila "Ženska moć", imala je na umu radikalno drugačiji koncept moći – upotrebu moći radi okončanja dominacije, što je smatrala središnjim načelom radikalnog feminističkog pokreta:

Radikalni feminizam, pri tom nikako ne mislim na celokupni Pokret za oslobođenje žena, postulira da je dominacija jednog ljudskog bića nad drugim primarno zlo u jednom društvu. Njegov otpor je usmeren na dominaciju u ljudskim odnosima.*

Radikalne feministkinje su dovele u pitanje opšteprihvaćenu ideju o tome da moć podrazumeva dominaciju, i nastojale su da transformišu njeno značenje. Ipak, njihovi naponi nisu urodili plodom. Kako se razvijao feministički pokret, počela je da jenjava kritika moći kao dominacije i kontrole, a buržoaske aktivistkinje su se fokusirale na ideju da žene treba da savladaju strah od moći (gde je implicitno sadržan stav da, ukoliko žele društvenu jednakost sa muškarcima, treba da podjednako učestvuju i u dominaciji i kontroli nad drugima). Razlike u odnosu prema moći reflektovale su unutar feminističkog pokreta individualne klasne pristrasnosti i političke perspektive. Žene zainteresovane za reforme koje bi im pružile društvenu jednakost sa muškarcima želele su da zadobiju veću moć u postojećem sistemu. Žene zainteresovane za revolucionarnu borbu brzopleto su etiketirale primenu moći kao negativnu osobinu, ne praveći razliku između moći kao dominacije i kontrole nad drugima, i moći koja je kreativna i životvorna.

Dela poput "Žene, novac i moć"^{**} autorki Filis Česler i Emili Džejn Gudman naglašavaju odsustvo moći kod žena i govore u prilog zadobijanja moći u postojećoj društvenoj strukturi, pritom i dalje izražavajući ambivalentnost u odnosu na to da li bi žene bile manje korumpirane i destruktivne od muškaraca u primeni moći. Česlerova i Gudmanova u epilogu ukazuju na različita viđenja moći koja su se javila u ženskom pokretu, postavljajući neka interesantna pitanja. One pišu:

Žene koje dobijaju relativnu ili apsolutnu moć u postojećoj strukturi mogu samo da imitiraju muškarce, i čineći to, postanu tlačiteljke drugih ljudi, uključujući i druge žene. Jedan od primera za to je i Margaret Tačer, koja je

---

* Ware, str. 16

** Phyllis Chesler, Emily Jane Goodman: *Women, Money and Power*

kao liderka engleske Konzervativne stranke, donela odluku da se u budžetu ukine besplatno mleko za šolarce.

Da li možda postoji i mogućnost da kada jednom budu na funkcijama moći, žene prevaziđu date ekonomske i društvene sisteme i postanu veće humanistkinje? Da li žene žude za moći? Da li odista mogu da se odupru pritisku ambicije? Da li zapravo ne rade za svoju korist kada rade za društvo? Da li su žene moralnije, tvrdih uverenja nego muškarci, ili su ipak podjednako podložne staranju o ličnoj dobiti, a sve to još uvek ne znaju?

Da li zaista žene ne žele kontrolu jednih ljudskih bića nad drugima? Da li se žene odupiru poslovnim unapređenjima zato što to smatraju moralnim kompromitovanjem? Da li žene dovode u pitanje opravdavanja kontrole i moći sa stanovišta morala, ako je tako nešto uopšte moguće?

Autorke nisu odgovorile na ova pitanja, iako su ukazale na mnoge značajne probleme o kojima mora da se razgovara ukoliko feminističke aktivistkinje žele da razumeju odnos žena prema moći. Da je na ta pitanja odgovoreno, bilo bi sasvim jasno da žene ne mogu da zadobiju mnogo moći pod uslovima koje je odredila postojeća društvena struktura, a da pritom ne dovedu u pitanje borbu za okončanje seksističke opresije.

U napomeni autorki knjige "Žene, novac i moć" Emili Džejn Gudman izjavljuje: "Sada je osnovna dilema kako da žene steknu toliko novca i moći da doslovno promene svet, a da pritom ne budu korumpirane, kooptirane i usput preuzmu iste one sisteme vrednosti koje moramo da promenimo." Ova izjava odražava ili nedostatak razumevanja procesa putem kojeg pojedinci stižu novac i moć (a to čine usvajanjem, podrškom i nastavljanjem dominantne ideologije jedne kulture), ili naivno odbijanje da se suoči sa ovom realnošću. Bele pripadnice buržoazije aktivne u feminističkom pokretu, predstavile su svoju borbu za moć u okvirima postojeće društvene strukture kao preduslov uspešne feminističke borbe. Njihova napomena da bi pre svega trebalo pribaviti novac i moć kako bismo mogle da se efikasnije borimo za oslobođenje, nije imala mnogo odjeka kod siromašnih žena i/ili pripadnica druge rase. Ona je imala neverovatan odjek kod belaca na pozicijama moći, jer ih nisu ugrožavale pripadnice feminističkog pokreta koje su potvrđivale status quo.

Mnoge pripadnice ženskog pokreta su iskreno verovala da su žene drugačije od muškaraca i da će se drugačije odnositi i prema moći. Bile su vaspitavane tako da prihvate seksističku ideologiju koja naglašava da postoji razlika, kao i feminističku ideologiju koja je potvrdila primat tog razlikovanja. U delu "Žene, novac i moć" autorke komentarišu:

Ženske vrednosti, to jest vrednosti koje se pripisuju ženama, razlikuju se od onih koje vladaju Amerikom. To može da bude iz političkih ubeđenja, neznanja, straha ili usmeravanja. Koje god bile vrednosti za koje se žene zalažu – za koje im je dozvoljeno da to čine – razlikuju se od muških.

Ovakve su izjave bile izraz opšteg raspoloženja u feminističkim krugovima. One mistifikuju pravu prirodu ženskog iskustva. Iako su ženama dodeljene različite uloge u društvu koje se bazira na polnosti, ne podučavaju ih i drugačijem sistemu vrednosti.

Žene pasivno apsorbuju seksizam i svojevolumno prihvataju predodređene polne uloge zato što načelno prihvataju vrednosne sisteme te kulture. Iako žene nemaju moć kakvu sprovode vladajuće grupacije muškaraca, one nemaju drugačiju koncepciju moći.

Većina žena, kao većina muškaraca, od detinjstva uči da su dominacija i kontrola drugih *osnovni* izraz moći. Iako žene još uvek ne ubijaju u ratovima i ne učestvuju u izradi vladine politike ravnopravno sa muškarcima, one, kao i većina muškaraca, posebno onih na vlasti, veruju u dominantnu ideologiju ove kulture. Da su žene na vlasti, društvo ne bi bilo organizovano mnogo drugačije nego u ovom trenutku. One bi ga organizovale drugačije ukoliko bi imale drugačiji vrednosni sistem. Problemi koji se različito odražavaju na žene i muškarce, što se nedavno dobro ilustrovalo kroz *gender gap*^{*}, ne konstituišu različite sisteme vrednosti. Feministička retorika koja je isticala u prvi plan koncept muškarca kao neprijatelja i žene kao žrtve, omogućila je ženama da izbegnu kreiranje novih sistema vrednosti. Pripadnice feminističkog pokreta su se ponašale u skladu sa seksističkom mistifikacijom ženskog iskustva time što su prihvatile da su žene drugačije od muškaraca; da se ponašaju i da misle drugačije, drugačije konceptualizuju moć i inherentno imaju drugačiji vrednosni sistem. To jednostavno nije tačno. Dosta se, na primer, govorilo kako su žene brižne hraniteljke koje daju život a muškarci ubice, ratnici koji negiraju život. Pa opet, žene su u svojim brižnim ulogama čak i kada kao roditelji ili vaspitačice usmeravaju decu tako da veruju da "sila zakon menja", i onda kada nad decu sprovode nasilnu dominaciju i kontrolu, čak i kada u sve većem broju fizički zlostavljaju decu. Kada se ukaže na ovakve kontradikcije, stereotipni feministički odgovor je da ove žene izvršavaju naredbe muškaraca i da su se identifikovale sa muškarcima. Suženo postavljena feministička ideologija ima tendenciju da pod muškošću podrazumeva muški razvoj i opstajanje opresive politike; dve stvari koje nisu sinonimi. Time što su ih poistovetile, žene su odbile da se suoče sa porivom u ženama koji ih nagoni da dominiraju i kontrolišu druge. Tako odgovornost za žensku potrebu za dominacijom i kontrolom nad drugima možemo da prosto prebacimo na muškarce. Da žene u feminističkom pokretu imaju drugačiji sistem vrednosti od muškaraca, ni pod kojim uslovima ne bi prihvatile dominaciju i kontrolu nad drugima niti uverenje da 'sila zakon menja'.

Da je više feministkinja radilo na novom pojmu, shvatanju moći, ne bi, svesno ili nesvesno, oblikovale feministički pokret po klasnoj i rasnoj hijerarhiji koja postoji u društvu. Ne bi podsticale žene da se nadmeću sa muškarcima, takozvanim "neprijateljem". Pa opet, kada su bele žene iz buržoaskog sloja, aktivne u feminističkom pokretu, tražile uzore koji poseduju snagu, samopouzdanje, odlučnost i sposobnost da donose odluke, odabrale su vladajuće grupacije belaca. Svoje ponašanje su mogle da oblikuju i po uzoru na pripadnice radničke klase koje poseduju iste osobine. U eseju *Klasne datosti: stvoriti novu osnovu za moć*^{**} Karen Kolajs je ohrabрила pripadnice buržoazije da žene radničke klase posmatraju kao uzore:

---

* *The gender gap* (u prevodu *jaz među polovima*), odnosi se na disparitet između žena i muškaraca u bilo kojoj oblasti života (politika, obrazovanje, tržište rada, sport itd.), imajući u vidu nivo učešća, pristupa, prava, dohotka ili beneficija. U Americi, kao i mnogim drugim zemljama, objavljuju se redovni zvanični izveštaji za javnost – u tekstu se misli na njih. *Prim. prev.*

** Karen Kollias: *Class Realities: Create a New Power Base*, str. 33

Žene nižih slojeva i pripadnice radničke klase bile su primorane da napregnu snage da bi preživele, a često su morale i da prezmu odgovornost za druge. Iako najveći broj žena poseduje izvore snage, mnoge žene nisu morale da ih razvijaju zbog dobrog položaja i ekonomske sigurnosti koju imaju.

Jedna od okosnica ženskog pokreta bio je rad na suzbijanju slabosti žena i izgradnja samopouzdanja i nezavisnosti. Razlog je delimično činjenica da su pripadnice srednje klase, koje su imale neku vrstu zaštitnika (uspešnog muža ili oca) osećale nedostatak kontrole nad vlastitim životom i potrebu da nešto urade sa tim. Ovo ima opravdanje u datom klasnom okviru.

Simboli snage su za srednju klasu prvenstveno bili muškarci, a snaga se obično izjednačavala sa moći. Sa druge strane, žene nižeg sloja i radnice, posebno one koje nisu bele, retko su imale prilike da se na nekog oslanjaju kod odlučivanja i izdržavanja. Proces preuzimanja aktivne kontrole nad svojim životom i uticaja na bližnje im je dao veliko životno iskustvo u donošenju odluka u najosnovnijem smislu – opstajanju. Takvo donošenje odluka postaje materija od koje je sazdan snažan osećaj sopstva.

Shodno tome, žene sa snažnim osećajem sopstva bi trebalo da posluže kao uzori svim ženama koje nastoje da izgrade to samopouzdanje...

Siromašne žene i radnice nisu postale uzori za bele pripadnice buržoazije, jer nisu koristile one oblike moći koji se cene u našem društvu. Drugim rečima, njihovo izražavanje moći nije bilo isto što i ekonomska moć. Njihova moć ni na koji način nije bila povezana sa dominacijom ili kontrolom nad drugima, a upravo je to vrsta moći koja najviše intrigira i fascinira pripadnice buržoazije. Ova vrsta moći se pojavila i u feminističkim organizacijama, ugrožavajući i podrivajući feministički pokret.

Gubeći nadu da će se feministička revolucija dogoditi, mnoge žene koje su nekad radile na tome da okončaju seksističku opresiju, sada su se posvetile tome da u postojećoj društvenoj strukturi dobiju što više moći i privilegija. Feminističkim aktivistkinjama je sada poznato da i žene koriste moć na isti način kao muškarci, onog trenutka kada zauzmu isti položaj u društvenoj i političkoj areni. Feministički aktivizam je skrenuo pažnju na neophodnost društvene jednakosti među polovima, no vladajuće grupe muškaraca su spremne da prihvate jednaka prava samo ukoliko se pokaže da žene koje ulaze u sfere moći odobravaju i održavaju status quo. Takav slučaj je Reganovo imenovanje Sandre Dej O'Konor u Vrhovnom sudu. O'Konorova ne zastupa mnoštvo reformi koje bi ženama donele veću kontrolu nad vlastitim životima, a svesrdno zastupa propise koji održavaju status quo. Njeno imenovanje pokazuje ženama, posebno belkinjama, da pojedine među njima mogu da dobiju moć i prestiž unutar postojećeg sistema, ukoliko ga podržavaju. Zakon o jednakim pravima bi bez sumnje prošao, da su vladajuće grupe muškaraca verovala da će žene sa radikalnim političkim perspektivama biti nadglasane, utišane i u manjem broju od konzervativnih žena poput O'Konorove, koja koristi moć rame uz rame sa muškarcima, čak i onda kada to znači podršku beloj supremaciji, kapitalizmu i patrijarhatu. Takve žene opravdavaju i koriste pojam moći kao dominacije i kontrole, dok istovremeno uveravaju muškarce da njihova "muškost" nije ni najmanje narušena.

Vladajuće grupe muškaraca su kooptirale feminističke reforme i potčinile ih interesima belaćki nadmoćnog, kapitalističkog patrijarhata, zato što su feminističke aktivistkinje naivno pretpostavile da se žene protive statusu quo-u, da imaju drugačiji vrednosni sistem od muškaraca i da će moć koristiti u interesu feminističkog pokreta. Ova pretpostavka je razlog što nisu posvetile veću pažnju stvaranju alternativnih vrednosnih sistema koji bi sadržavali nove pojmove moći. Iako su neke feminističke aktivistkinje odbacile ideju da žene treba da stiču moć pod uslovima koje diktira dominantna ideologija kulture, ipak su svaku vrstu moći označile kao zlo. Ovakav reakcionarni odgovor nije ponudio ženama druge načine razmišljanja o moći, a išao je u prilog ideji da su dominacija i kontrola vrhunski odrazi moći. Druge feministkinje su istovremeno ipak radile na pozitivnom redefinisaju moći putem novih organizacionih strategija: naizmenične odgovornosti, konsenzusa i naglasaka na internoj demokratiji.

Esej Nensi Hartstok "Politička promena: dva viđenja moći"* opisuje teškoće koje su se javile u ženskom pokretu pri pokušaju žena da rekonceptualizuju moć. Hartstokova ističe poimanja moći koja su kreativna i usmerena na život, definicije koje moć poistovećuju sa sposobnošću da se dela, sa snagom i sposobnošću, ili sa činom koji predstavlja osećaj postignuća. Ona kaže:

Značajno je da ovakvo razumevanje moći ne zahteva dominaciju nad drugima, energija i postignuće sami po sebi zadovoljavaju. Takva vrsta moći je mnogo bliža onome za čim ženski pokret traga...

U ženskom pokretu je izvor teškoća vezanih za vođstvo, snagu i postignuće, bilo naše nejasno sagledavanje razlika između dva koncepta moći. Dva pisma o istupanju iz ženskog pokreta, koja su napisale dve žene u različitim gradovima, izražavaju neke od navedenih problema. One se žale da su "bile etiketirane kao oportunistkinje željne uzbuđenja, nemilosrdne najamnice koje su želele da steknu slavu i novac preko leševa svojih neosvećenih sestara". U pismu se navodi da liderske osobine ne treba mešati sa željom da se bude liderka, kao i da postizanje produktivnosti ne treba mešati sa željom da se bude liderka (implikuje se dominacija nad drugima). Ove izjave pokazuju da žene nisu prepoznale da moć shvaćena kao energija, snaga i uspešna interakcija ne mora da bude isto što i moć koja zahteva dominaciju nad drugima u pokretu.

Ovaj esej se u leto 1974. pojavio u feminističkom časopisu *Quest*. Objavljen je u vreme kada su žene u većoj meri bile sklone da kolektivno preispituju i kritikuju koncepte moći, nego što su to danas. Feministički izazov moći u svakodnevnim odnosima, koji je vodio preispitivanju svih vidova moći je bio potencijalno radikalniji. Iako se sada često govori o različitim konceptima moći, kao najznačajniji i najprisutniji oblik se izdvaja moć kao dominacija i kontrola. Ovo se odnosi i na feminističke krugove.

Borba za moć (pravo da se dominira i kontroliše) iznova podriva feministički pokret i verovatno vodi njegovom ubrzanom propadanju. Ideja o ženskoj moći koja je u korenu napora da se moć upotrebi za okončanje dominacije, najčešće se razmatra u

---

* Nancy Hartstock: *Political Change: Two Perspectives on Power*, str. 9.

sentimentalnom kontekstu u kom se prenaplašava slika žene kao brižnog bića koje oličava okrenutost ka životu. U najvećem broju feminističkih razmatranja, naglasak je na ženama koje stiču moć u okvirima koje određuje društvo. Grejs Li Bogs i Džejsms Bogs kritikuju ovaj neadekvatan pristup oslobođenju u delu "Revolucija i evolucija u dvadesetom veku":

Radnički pokret u tridesetim godinama, kao i svi pokreti u pedesetim i šezdesetim – crnački pokret, omladinski pokret i ženski pokret, počeli su boreći se za svoje interese, ali su zamah dobili zato što su se njihovi, i interesi društva kao celine, podudarali... Svaki je na kraju postao interesna grupa koja se samo sobom bavi. Iako svaki govori o Crnoj moći, Ženskoj moći, Radničkoj moći, kada podvučemo crtu, svi zapravo govore o prisvajanju dela moći, o "svom delu kolača". Nijedan od njih ne govori o istinskoj moći koja zahteva rekonstrukciju celog društva za dobrobit najvećeg broja ljudi i napredak čovečanstva.

Pre nego što uopšte budemo mogle da radimo na rekonstrukciji društva, treba da odbacimo pretpostavku da će zadobijanje moći u postojećoj društvenoj strukturi nužno unaprediti feminističku borbu za okončanje seksističke dominacije. Ono će možda omogućiti jednom broju žena da dobiju više materijalnih privilegija, kontrolu nad vlastitom, i sudbinom drugih – što su neosporni ciljevi. Međutim, neće okončati mušku dominaciju kao sistem. Pretpostavka da žene treba da dobiju moć da bi se efikasno usprotivile seksizmu, ima koren u verovanju da žene ne poseduju moć. Žene, čak i one najpotlačnije među nama, imaju neku vrstu moći. Ova moć može da se iskoristi za napredak feminističkog pokreta. U značajnom delu Elizabet Džejnvej "Moći slabih"^{**}, opisani su oblici moći koje poseduju eksploatisane i potlačene grupe. Jedan od najznačajnijih vidova moći koje poseduju slabi je "odbijanje da se prihvati definicija sebe koju nameću moćni". Džejnvej ovo naziva "neophodna upotreba moći da se ne poveruje". Ona objašnjava:

Istina je da ne moramo nužno imati koherentnu definiciju sebe nasuprot statusu koji nam pripisuje etablirana društvena mitologija, i da to nije neophodno za otpor. Ne verujući, idemo ka sumnji u propisana pravila ponašanja, i dok pravimo čak i mala odstupanja od norme, postaje jasno da zapravo nema jedinstvenog i pravog načina na koji se spoznaju događaji i prema njima odnosi.

Žene treba da znaju da mogu da odbace definiciju svoje realnosti koju stvaraju moćni – i da to mogu da učine čak i ako su siromašne, eksploatisane ili uhvaćene u klopku opresivnog okruženja. Treba da znaju da je korišćenje ove osnovne lične moći čin otpora i snage. Mnoge siromašne i eksploatisane žene, posebno one koje nisu bele, ne bi mogle da razviju pozitivnu sliku o sebi da nisu koristile svoju moć da odbace definiciju vlastite realnosti koju su stvorili moćni.

Veliki deo feminističkih razmišljanja odražava prihvatanje definicije ženskosti koju nameću moćni. Iako se za žene koje su bile organizatorke i učesnice u feminističkom pokretu nipošto ne može reći da su pasivne, da nisu prodorne i sposobne da odlučuju, one su ipak održavale sliku da su to tipične ženske osobine – viđenje koje

---

* Grace Lee Boggs, James Boggs: *Revolution and Evolution in the Twentieth Century*, str. 258.

** Elizabeth Janeway: *Powers of the Weak*, str. 167.

je interpretiralo žensku realnost u ključu muške prevlasti. Nisu napravile razliku između pasivne uloge koju mnoge žene preuzimaju u odnosima sa muškim vršnjacima i/ili osobama od autoriteta, i prodrone, čak dominantne uloge koju preuzimaju u međusobnim odnosima, odnosima sa decom, ili sa onim ljudima, ženama ili muškarcima, koji imaju niži društveni status i koje doživljavaju kao inferiorne. Ovo je samo jedna od situacija u kojoj feminističke aktivistkinje nisu napravile raskid sa pojednostavljenim viđenjem ženske realnosti na način na koji je definišu moćni muškarci. Da su koristile svoju moć da ne poveruju, nastojale bi da ukažu na kompleksnu prirodu ženskog iskustva, dekonstruišući time predstavu da su žene nužno pasivne i neodlučne.

To što nisu koristile moć da ne poveruju otežalo je ženama rad na odbacivanju dominantnih predstava o moći i osmišljavanju novih perspektiva. Iako su feminističke aktivistkinje podsticale žene da rade na osvajanju ekonomske i političke moći, nisu ponudile pomoć i suvisle savete o tome kako da tu moć sprovede. Ženama nije stavljeno do znanja da treba da zadrže političku svest u odnosu na novostečenu moć, koja će biti u službi feminističkog pokreta samo ukoliko se bude pažljivo koristila imajući u vidu njen cilj. One su nevoljno i sa oklevanjem priznale da je sticanje moći u vidu bogatstva jednako podržavanju eksploatacije i opresije žena i muškaraca niže klase, kao i da su pojedinke retko upotrebljavale tu moć u cilju osnaživanja navedenih grupa. Vivijan Gornik ide dalje u tom pravcu u eseju "Cena samostalnosti", gde ustanovljava razliku između sticanja ekonomske samostalnosti i akumulacije bogatstva:

Ne postoji način – ni jedan jedini – da se u našem društvu neko obogati a da pritom ne eksploatiše druge ljude. Da je po mome, kapitalizam i potrošačko društvo bi bili ukinuti sutra, jer ne proizvode ništa sem pohlepe i nepravde. Želela bih da vidim takav svet u kome su materijalni prohtevi i potrebe svedeni na minimum... Pomisao da novac donosi moć i nezavisnost je iluzija. Novac obično donosi potrebu za još novca...

Neke pripadnice pokreta su podstakle žene da veruju da će njihov lični uspeh i sticanje novca i moći (posebno u sferama gde su tradicionalno dominantni muškarci) doprineti uspehu feminističkog pokreta. Ove žene treba da znaju da njihov uspeh nema mnogo uticaja na društveni status žena kao grupe i ne umanjuje ozbiljnost seksističke opresije, niti staje na put muškoj dominaciji. Njihov individualizam je preteći narcisoidan, s obzirom na to da izjednačavaju lični uspeh sa radikalnim političkim pokretom. Individualna dostignuća unapređuju feministički pokret onda kada služe interesima kolektivne feminističke borbe podjednako kao ličnim nastojanjima.

Sve dok Amerika bude imeprijalno, kapitalističko i patrijarhalno društvo, ženska većina neće ući u redove moćnih. Feministički pokret neće napredovati ako žene, koje nikad neće moći da budu među onima koji vladaju i sprovede dominaciju i kontrolu, budu podsticane da se fokusiraju na ove oblike moći i sebe doživljavaju kao žrtve. Ove žene treba da sprovedu vrstu moći koja im omogućava da se odupru eksploataciji i opresiji, i koja im daje prostor da rade na transformaciji društva, tako da postojeće političke i ekonomske strukture počnu podjednako da služe i ženama i

---

* Vivian Gornick: *The Price of Paying Your Own Way*, str. 187.

muškarcima. Feminističke aktivistkinje treba da stave naglasak na vrstu moći koju te žene koriste i ukažu na način kojim će im ta moć ići u prilog. Jedna vrsta moći koju žene koriste u ekonomskoj sferi odnosi se na potrošnju. Bojkotovanje je često korišćeno kao strategija, i dalo je efekta bar u edukaciji, iako nije bilo ekonomskih posledica. Kada bi žene u Americi ugasile svoje TV prijemnike u određeno vreme, i kada ne bi kupovale druge proizvode sem najosnovnijih, u cilju protesta protiv eksploatacije žena (na primer, protiv sve mnogobrojnih scena nasilja nad ženama koje se prikazuju na televiziji), te akcije bi imale značajne političke i ekonomske posledice. S obzirom na to da mi žene nismo temeljno organizovane i da nama svakodnevno manipulišu vladajuće grupe muškaraca koje imaju koristi od seksizma i ženske potrošnje, nikada nismo upotrebile ovu moć. Mnoge žene ne uviđaju sve oblike moći koji im stoje na raspolaganju. Potrebna im je politička edukacija za kritičku svest, kako da koriste ograničene moći koje poseduju.

Feminističke spisateljice koje su se bavile time da istaknu manjak ženske ekonomske moći do sada su potcenjivale ulogu žena kao potrošača. Filis Česler smatra da su žene nemoćne kao potrošači:

Moć potrošnje je velika. Pretpostavlja se da je kupovina specijalnost žena. Žene zaista kupuju dnevne potrepštine i luksuzne proizvode, ali su to "mali" proizvodi u pogledu cene, značaja, odlučivanja o kupovini kao i efekata na opštu ekonomiju. Najveći broj muškaraca kontroliše, ili makar sudeluje u kontroli kada je u pitanju kupovina "velikih" proizvoda za kuću, ili "većih" proizvoda za industriju i institucije vlade. Potrošačka moć je istinska – kada je potrošač organizovan, upućen i toliko moćan da su mu potrebni "veliki" proizvodi, kao na primer bojeve glave. Potrošačka moć je samo mit kada su potrošači poput domaćica i majki neorganizovani, neinformisani i kupuju samo "male" proizvode.

Iako žene ne kupuju bojeve glave, ne kupuje ih ni većina muškaraca. Suprotno pretpostavci Česlerove da je kupovina malih proizvoda beznačajna, samo profit od ženske konfekcije čini ovu industriju vodećom u ekonomiji. Neprekidna kupovina malih proizvoda donosi neverovatno profit i ekonomsku moć. Žene imaju moć kao potrošači i ukoliko bi se organizovale, mogle bi da je iskoriste za poboljšanje ženskog ekonomskog statusa.

Feministički pokret je mogao da ima, a u budućnosti će zasigurno imati veći značaj za brojne žene, ukoliko se bude pozabavio pitanjem moći koju žene poseduju, čak i onda kada se bavi pitanjima polne diskriminacije, eksploatacije i opresije. Feministička ideologija ne treba (kao što to čini seksizam) da podržava žene u njihovom verovanju da su nemoćne. Trebalo bi da im jasno ukaže na moći koje svakodnevno koriste i kako ove moći mogu da upotrebe za otpor seksističkoj dominaciji i eksploataciji. Seksizam nije žene učinio nemoćnim. On je njihovu snagu potisnuo, ili eksploatisao. Uvažavanje te snage, te moći, jeste korak koji možemo da napravimo zajedno na putu ka oslobođenju.

7. PREISPITIVANJE PRIRODE RADA

U najvećem delu feminističkih razmatranja, stav prema radu je obojen predrasudama buržoaskog porekla. Pripadnice srednje klase koje oblikuju feminističku misao, pretpostavile su da je problem koji zahteva najveću pažnju, potreba žena da izađu iz kuće i počnu da rade – da prestanu da budu "samo" domaćice. To je ujedno i centralno načelo inovativnog dela Beti Fridan "Mistika ženstvenosti". Feminističke aktivistkinje su objavile da je rad izvan kuće put ka oslobođenju. Smatrale su da će rad omogućiti ženama da raskinu okove ekonomske zavisnosti od muškaraca, što će im zauzvrat omogućiti da se odupru seksističkoj dominaciji. Rad o kome su ove žene govorile, poistovetile su sa visoko plaćenim karijerama; nisu mislile na slabo plaćene poslove, ili takozvane "uslužne" poslove. One su bile toliko zavedene sopstvenim iskustvima, da nisu uzele u obzir da je većina žena (čak i u vreme kada je objavljena "Mistika ženstvenosti") već radila van kuće, obavljajući poslove koji ih nisu oslobodili zavisnosti od muškaraca, niti ih učinili ekonomski samostalnim. Bendžamin Barber ističe ovu činjenicu u svojoj kritici ženskog pokreta "Oslobađanje feminizma":

Rad očigledno ima potpuno drugačije značenje za žene u potrazi za bekstvom od dosade nego za većinu ljudi tokom većeg dela istorije. Za nekolicinu srećnih muškaraca i još mnogo manje žena, rad je povremeno bio izvor smisla i kreativnosti. Ali za veći deo ljudskog roda on i dalje ostaje nametnuto nadničenje ispred plugova, mašina, reči ili brojeva – rad na traci, pritiskanje komandi, bdenje nad hrpama izveštaja – a sve to da bismo sastavili kraj sa krajem...

Kritike poput Barberove nisu nagnale feminističke teoretičarke da preispitaju svoje viđenje ženskog rada. Iako ideja o radu kao oslobođenju nije imala mnogo značaja za eksploatisane, nedovoljno plaćene radnice, ideološki je motivisala univerzitetski obrazovane belkinje da uđu, ili se vrate, na tržište rada. Ta ideja je za mnoge belkinje koje nisu univerzitetski obrazovane i koje su mislile da je ženi mesto u kući, takođe bila opravdanje da tolerišu nisko plaćene poslove, pre svega da bi doprinele povećanju kućnih prihoda, kao i da bi prekinule izolaciju. Sebe su videle kao osobe koje su stekle novu vrstu slobode. U većini slučajeva, borile su se da održe način života srednje klase, što nije bilo moguće samo pomoću prihoda njihovih muževa. Karolin Berd objašnjava motivaciju koja se nalazi u osnovi ulaska na tržište rada u delu "Brak sa dve plate":

Bez obzira na to da li su imale stručan posao u "ženskim profesijama" ili tradicionalno ženski posao, udate žene sebe nisu smatrale delom ekonomske

---

* Benjamin Barber: *Liberating Feminism*, str. 52.

** Caroline Bird: *The Two-Paycheck Marriage*, str. 5.

istorije. Nisu imale svest o tome da prave revoluciju, niti su to želele. Mnoge od njih su našle posao da "pripomognu u kući", da uštede za otplatu kredita za kuću, kupe odeću za decu ili nabave novac za sve veće školarine. Predano su tražile honorarne poslove, koji im neće "ometati" porodični život. Umesto da budu razlog ostajanja žena kod kuće, deca sedamdesetih su zapravo bila trošak zbog koga su žene morale da rade, jer su supruge sa decom kod kuće imale više izgleda da zarade nego druge žene.

Iako mnoge od ovih žena nikad nisu učestvovala u feminističkom pokretu, ipak su verovala da prkose tradicionalnim idejama o tome gde je ženi mesto.

Rano feminističko insistiranje na ideji da "rad oslobađa ženu", otuđilo je od feminističkog pokreta mnogo siromašnih žena i radnica, posebno one koje nisu bele, iz mnogo razloga. Kampanje poput one za "platu za domaćice", čije su organizatorke istovremeno dovele u pitanje seksističke definicije rada i ekonomsku strukturu kapitalizma, nisu bile uspešne u radikalizaciji javnog mnjenja u odnosu na feminističke definicije rada. Barber je bio u pravu kada je istakao da ove žene često žele da napuste posao koji obavljaju jer nije oslobađajući:

Mnogim siromašnijim Amerikankama oslobođenje zapravo znači da majka konačno može da napusti posao – kako bi ostala kod kuće i imala život nalik kapitalističkom. Rad je za nju, naravno, značio glancanje podova, čišćenje toaleta ili zašivanje bezbroj dugmadi na radnička odela za rasprodaju, i bio je bliži samoopstanku nego samorealizaciji. Tačno je da i najgora vrsta uslužnog rada može da bude bekstvo od pomenutih dilema koje nameće dokolica – pod uslovom da nije prisilan. Nije isto moći raditi i raditi pod prinudom.

Kao radnice, siromašne žene i pripadnice radničke klase su iz iskustva znale da rad niti ispunjava na ličnom nivou, niti oslobađa – već je najvećim delom eksploatatorski i dehumanizujući. Tvrdnja pripadnica buržoazije, o tome da će se žene putem rada osloboditi, delovala im je ne samo sumnjivo već i preteće. One su se osećale ugroženo jer su znale da se ne otvaraju nova radna mesta za veliki broj belkinja koje izlaze na tržište rada i da će muškarci unutar njihovih klasa izgubiti posao. Bendžamin Barber se saglasio sa njima:

Kada veliki broj relativno dobro obrazovanih žena uđe na rigidno tržište rada na kom već postoji veliki broj nezaposlenih žena relativno loših kvalifikacija, njihovo zapošljavanje će najverovatnije značiti nedostatak posla za mnoge na dnu. Mladići između šesnaest i trideset koji nisu beli, a koji već sada čine veliki deo nezaposlene populacije, u nalaženju posla će imati teškoće veće nego ikad. Kada taj trenutak dođe, potreba da ustanovimo prioritete prema nekim objektivnim merilima istinske patnje, opresije i nepravde postaje očita, a prava cena feminističkog nastojanja na upotrebi termina "opresija" postaje vidljiva. Seksizam postoji uporedo, a ne unutar rasizma i ekonomske eksploatacije. Pripadnice pokreta ne mogu da očekuju da će siromašni sloj sa naklonošću posmatrati nešto što im deluje kao kampanja srednje klase koja služi da se od njih preuzme još jedan broj radnih mesta.

Crkinje i crnci su bili prvi koji su izrazili strah da će priliv udatih belkinja na tržište rada značiti manje zapošljavanje kvalifikovane crne radne snage, imajući u vidu

razmere do kojih je belaćki nadmoćno društvo išlo kako bi sprečilo pristup određenim poslovima, ili iz njih isključilo pripadnike/ce drugih rasa. Time što su belkinje svih klasa svrstane u programe afirmativne akcije*, uspešno je institucionalizovan sistem koji je dopustio poslodavcima da nastave sa diskriminacijom ljudi druge rase i ojačao belu supremaciju time što je zapošljavao belkinje. Poslodavci su mogli da zadovolje propise afirmativne akcije a da ne zaposle nijednu osobu druge rase. Dok sam radila na doktoratu u oblasti engleskog jezika, moji beli profesori i kolege su mi stalno govorili da ću među prvima naći posao, da će mi to što sam crnkinja olakšati da se zaposlim. To me je iznova zbunjivalo jer je većina položaja dodeljenih u sklopu afirmativne akcije tokom svih godina mog školovanja data belim ženama. Kada bi mesto dobila crna osoba (ili pripadnik/ca neke druge rase koja nije bela) pretpostavljalo se da osim te, više neće biti primane osobe druge rase – što nije bio slučaj kada su u pitanju belkinje. Na nesreću, feministički aktivizam koji je zastupao tezu da su žene manjina, podstakao je kreiranje atmosfere u kojoj su poslovi nekada predviđeni prevashodno za kvalifikovane ne-belce mogli da budu dati belim ženama, tako da su mnogi ljudi drugih rasa feministički pokret videli kao pretnju sopstvenom oslobodilačkom pokretu. Da su feminističke aktivistkinje insistirale na tome da se uspostave dve kategorije unutar programa afirmativne akcije – onaj za žene koji je odvojen od programa za potlačene etničke grupe koje traže ravnopravnost pri zapošljavanju – ne bi izgledalo kao da bele pripadnice pokreta za oslobođenje žena žele da poboljšaju sopstveni položaj na uštrb žena i muškaraca koji nisu beli.

Naglašavanje posla kao ključnog za žensko oslobođenje navelo je mnoge bele feminističke aktivistkinje da zaključe da su žene koje rade "već oslobođene". One su zapravo slale poruku većini zaposlenih žena – "feministički pokret nije za vas". Formulšući feminističku ideologiju na takav način da ona izgleda irelevantno za zaposlene žene, bele pripadnice buržoazije su ih efikasno isključile iz pokreta. Tek tada su mogle da oblikuju feministički pokret tako da služi njihovim klasnim interesima, a da se ne suoče sa efektima, bilo pozitivnim ili negativnim, koje bi predložene feminističke reforme imale na veliki broj zaposlenih žena. Preuzimajući takav stav, mnoge crnkinje su činjenicu da su one same oduvek radile van kuće prihvatile kao pokazatelj sopstvenog oslobođenja i znak da im feministički pokret nije potreban. Umesto toga, trebalo je da dovedu u pitanje ideju da *svaki* posao oslobađa žene i da zahtevaju da se feministički pokret podrobnije bavi pitanjima koja su od značaja za zaposlene žene.

Da je poboljšanje uslova rada bilo temeljno pitanje za feministički pokret, uporedo sa naporima da se žene izbore za bolje plaćene poslove i da se nađu poslovi za nezaposlene pripadnice svih klasa, feminizam bi bio prihvaćen kao pokret koji se bavi pitanjima svih žena. Usredsređenost feministkinja na karijeru i prodor žena na visoko plaćene poslove, ne samo da je otuđio veliki broj žena od feminističkog pokreta, već je i dopustio feminističkim aktivistkinjama da prenebregnu činjenicu da povećan upliv pripadnica buržoazije na tržište rada ne znači da žene kao grupa stižu ekonomsku

---

* *Affirmative action (afirmativna akcija)* ili pozitivna diskriminacija (ustanovljena u Americi 1965. posebnim propisom) predstavlja skup mera koje se preduzimaju kako bi se ispravile prošle nepravde i diskriminacija uperena protiv neke grupe ljudi (primarno manjina, a kasnije i žena), putem poboljšanja pristupa obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenim uslugama, beneficijama i sl. Najčešće podrazumeva formulisane specifične politike pri upisu na obrazovne institucije ili pri zapošljavanju koja daje prednost pripadnicima/cama diskriminirane grupe, posebno kada se radi o institucijama koje većim delom finansira država. Afirmativna akcija je predmet velikih polemika. *Prim. prev.*

moć. Da su posvetile pažnju ekonomskoj situaciji siromašnih žena i radnica, videle bi sve veći problem nezaposlenosti i povećano pomeranje žena svih klasa u redove siromašnih.

Danas, kada se mnoge bele pripadnice srednje klase razvode i ulaze u redove siromašnih žena i radnica, feminističke aktivistkinje počinju da govore o "feminizaciji siromaštva" i usredsređuju pažnju na ekonomsku borbu žena u Americi. Barbara Ehrenrajh i Karin Stalard, autorke eseja "Nova klasa siromašnih"* upozoravaju na povećan broj pripadnica srednje klase koje ulaze u redove siromašnih i naglašavaju da je siromaštvo među ženama svih klasa uvećano u periodu od 1967. do 1978, za koji se verovalo da predstavlja godine ekonomskog prosperiteta za žene:

Sumorna ekonomska situacija protivreći slici sedamdesetih kao ženskoj "dekadi oslobođenja". Za neke žene, na neki način, ona je to i bila. Žene koje su bile mlade, obrazovane i preduzimljive, prokrčile su put u nekada zatvorene profesije poput medicine, prava, univerzitetskog angažmana i menadžmenta. U medijima je stari ideal žene kao supruge iz predgrađa sa 2,3 dece u proseku i prostranim porodičnim kolima zamenila slika uspešne žene sa karijerom, akten-tašnom i poslovnim kostimom. Televizijske voditeljke su postale poznata lica, predsedavajući je postao predsedavajući/a, tako da je izgledalo da je jedina stvar koja stoji na putu ženskog uspeha nedovoljna količina 'prodornosti'. Međutim, iza tih optimističnih prizora, žene kao klasa – mlade, stare, crne, bele – postepeno su gubile tle pod nogama, posebno one koje su bile dvostruko ugrožene, crkinje i žene hispano porekla, koje su podnele najveće gubitke.

Na nesreću, nije slučajno što su bele žene tek odnedavno počele da se bave ovim gubicima. Klasizam i rasizam su oblikovali ženske stavove tako da bele pripadnice buržoazije nisu osetile potrebu da se usredsrede na te gubitke jer je verovatnoća da se nađu među ugroženima bila vrlo mala. Shodno tome, veći deo sadašnjeg bavljenja problemima žena i siromaštva (među feministkinjama, a potičući sa desnog krila) implikuje da su oni na neki način tragičniji, zavređuju više pažnje, iziskuju skoriju promenu jer sve veći broj belih pripadnica srednje klase dolazi u opasnost da uđe u redove siromašnih. Takav pristup problemima ženskog siromaštva daje prednost borbi jedne grupe u odnosu na borbu druge. On navodi žene da uticaj nezaposlenosti, razvoda itd. procenjuju u odnosu na bele pripadnice buržoazije, umesto da nas podstakne da ispitamo sveukupni ekonomski položaj žena. Da su feminističke aktivistkinje sve vreme sagledavale celovitu sliku, ne bi nas toliko iznenadila činjenica da su žene kao grupa zapravo na ekonomskom gubitku, a ne dobitku, i da se tim problemima trebalo posvetiti ranije.

Borba protiv siromaštva je, uz pravi pristup, mogla da postane jedno od pitanja koje ujedinjuje žene različitih etničkih grupa i različitog porekla. Ehrenrajhova i Stalardova potvrđuju:

Feminizacija siromaštva – ili da se izrazimo na drugi način, osiromašenje žena – verovatno je ključni problem sa kojim se feminizam danas suočava.

---

* Barbara Ehrenreich, Karin Stallard: *The Nouveau Poor* časopis *Ms*, avgust 1982, str. 217-224.

Okončanje ekonomske eksploatacije žena moglo bi da postane feministička agenda koja dotiče probleme velikog broja žena i samim tim ruši barijere koje razdvajaju one male grupe žena koje su aktivne u feminističkim organizacijama od veće grupacije žena u društvu koje nisu učestvovala u organizovanoj feminističkoj borbi. To bi moglo da transformiše feministički pokret da više ne služi klasnim interesima jedne specifične grupe. Kolektivni pokušaj da se suočimo sa problemom ekonomske eksploatacije žena bi podrazumevao usredsređivanje na veći broj pitanja. Neka od njih bi mogla da budu osmišljavanje strategija da se poboljšaju uslovi rada u postojećem sistemu, iako to ne bi vodilo radikalnoj promeni kapitalističkog patrijarhata. Ovo potonje je ključno. Erenrajhova i Stalardova izbegavaju upravo takav zaključak. Iako daju nacrt problema u brojnim pasusima, samo je jedan posvećen mogućem rešenju:

Potreban nam je feministički ekonomski program i to nije mala stvar. Ekonomski program koji ima u vidu potrebe žena, moraće da se bavi duboko ukorenjenim nepravdama ekonomije kojom dominira biznis i društva kojim dominiraju muškarci. Njegovo formulisanje će nas odvesti van nama bliskog konsenzusa definisanog zahtevom za ravnopravnost – do novih problema, novih programa i možda novih perspektiva. Bile pred nama debate ili kolektivni pomoci, dolaze sa velikim zakašnjenjem; feminizacija siromaštva zahteva feminističku viziju pravednog i demokratskog društva.

Erenrajhova i Stalardova smatraju da bi žene trebalo da rade na osmišljavanju novih ekonomskih programa, ali izbegavaju da eksplicitno kritikuju kapitalizam u svom eseju. Mi nužno treba da uvidimo da je to sistem koji mora da eksploatiše podređene grupe ljudi da bi opstao. Mi moramo da prihvatimo da unutar tog sistema veliki broj žena jeste, i ostaće žrtve klasne opresije.

Većina žena aktivnih u feminističkom pokretu nema radikalne političke stavove i nisu spremne da se suoče sa ovim okolnostima, posebno onda kada im je kao individuu omogućena ekonomska nezavisnost u postojećoj strukturi. One sa oklevanjem, čak nerado priznaju da podrška kapitalističkom patrijarhatu ili čak ne-seksističkom kapitalističkom sistemu neće okončati ekonomsku eksploataciju podređenih grupa. Ove žene se plaše gubitka sopstvenih materijalnih privilegija. Kako sve više belih pripadnica srednje klase gubi status i ulazi u redove siromašnih, kritika kapitalizma će im verovatno izgledati nužna. Jedna od žena koje opisuju Erenrajhova i Stalardova svedoči da "teška vremena imaju izuzetno svojstvo da nam otvore oči".

S obzirom na to da se sve više žena suočava sa bankrotstvom sadašnjeg ekonomskog sistema, potrebno je da se okrenemo vizijama novih ekonomskih programa uporedo sa podsticanjem ženske ekonomske borbe putem suvislih reformi. Potrebno je podržati napore da se stvore novi poslovi skraćivanjem radne nedelje. Žene bi trebalo da podrže napore parova da dele jedno visoko plaćeno radno mesto. Žene bi trebalo da se bore za okončanje prakse "porodičnih plata"* koje dobijaju muškarci. Žene bi trebalo da podrže socijalna davanja i zahtevaju reformu socijalne pomoći. Žene bi trebalo da nauče osnovnu stvar, da efikasnije raspolazu sredstvima

---

* *Family wages* ili *living wages* – plate koje su dovoljne za izdržavanje četvoročlane porodice. *Prim. prev.*

koja imaju, ma kolika ona bila. Ženama je potrebna pomoć da prekinu svoju zavisnost od kompulzivne potrošnje. Grupe žena u određenim strukama treba da se kolektivno organizuju i zahtevaju bolje uslove rada. Nisko plaćeni poslovi koje žene imaju, najčešće su nezdravi, nepotrebno dehumanizujući, stresni i depresivni usled loših uslova za rad. Žene koje rade u uslužnim delatnostima a ne znaju kome i kako da se obrate zbog problema vezanih za posao, treba da dobiju mesto gde mogu da se obrate za pomoć i savet. Spisak mogućih reformi i progresivnih programa je beskonačan. Iako se već bavimo nekima od navedenih pitanja, dodatna podrška bi doprinela bržem rešavanju. Kada žene uvide da su njihove ekonomske brige centralno pitanje feminističkog pokreta, biće spremnije da podrobnije sagledaju feminističku ideologiju.

Žene su ekonomski, ali i psihički eksploatisane u radu. Seksistička ideologija ih uči da omalovaže vlastiti doprinos radnoj snazi. Konzumerizam ih uverava da rade zbog materijalnih potreba i nedostatnih prihoda, a ne zato što doprinose društvu, izražavaju kreativnost ili osećaju zadovoljstvo zbog toga što rade poslove koji donose dobrobit i njima i drugima. Usredsređivanje feministkinja na ponovno promišljanje prirode rada pomoglo bi ženama koje rade da se odupru psihičkoj eksploataciji, iako takvi naponi ne bi promenili ekonomsku situaciju. Vrednujući svaku vrstu rada koji žene obavljaju, bio on plaćeni ili neplaćeni, feminističke aktivistkinje bi ženama omogućile alternativne koncepte o sebi i samo-definicije. Veoma često je stavljanje naglasaka na profesije i karijere navodilo žene unutar feminističkog pokreta da se ponašaju kao da svi ostali poslovi, posebno oni koji su lošije plaćeni, nemaju vrednost. Na taj način, feministički stavovi o poslu koji obavlja većina žena, odražavali su stavove muškaraca.

Mnoge žene na tržištu rada obavljaju uslužne delatnosti, koje su ili nedovoljno plaćene ili neplaćene (tj. rad u kući). Rad u kući i druge vrste uslužnog rada, posebno su obezvređeni u kapitalističkom društvu. Feminističke aktivistkinje koje su zagovarale plate za domaćice videle su to kao način da se ženama pruži određena ekonomska moć i da se vrednuje rad koji one obavljaju. Malo je verovatno da bi plate za domaćice podstakle društvo da vrednuje ove poslove, imajući u vidu da se čak i plaćeni uslužni rad smatra bezvrednim. U plaćenim uslužnim delatnostima, radnicama/cima se pruža ekonomska kompenzacija, ali ona ne umanjuje razmeru psihičke eksploatacije. Njihov rad ima istu onu degradirajuću stigmatu koja obeležava i rad u kući. Anonimni/e autori/ke dela "Žene i novi svet" ističu da su plate za rad u kući "rešenje koje nas gura korak dalje na putu kapitalizma jer nas smešta na pijacu i stavlja cenu na aktivnosti koje bi trebalo da zadovoljavaju ljudske potrebe a ne samo da pružaju ekonomsku nezavisnost za žene". Kada bi žene primale platu za rad u kući, malo je verovatno da bi to ikada prestao da bude isključivo "ženski rad"; a podjednako mala je i verovatnoća da bi bio posmatran kao rad od vrednosti.

Napisano je premalo radova o vrednosti uslužnog posla, a posebno o radu u kući. (Takve knjige su "Sociologija rada u kući" En Oukli, "Domaćice: zaboravljene radnice" Re Andre i antologija "Politika kućnog rada" koju je priredila Elen Molos**.) Ipak, postoji mali broj feminističkih studija koje razmatraju koliko dobro obavljen kućni posao doprinosi blagostanju pojedinke, razvoju osećanja za estetsko ili smanjuje nivo

---

* *Women and the New World*, str. 35.

** Ann Oakley: *The Sociology of Housework*; Rae Andre: *Homemakers: The Forgotten Workers*; Ellen Molos ed. *The Politics of Housework*.

stresa. Učeći da obavljaju kućne poslove, deca i odrasli prihvataju odgovornost za stvaranje reda u svom materijalnom svetu. Oni uče da cene i da se brinu za svoje okruženje. S obzirom na to da mnoga muška deca ne uče da rade u kući, odrastaju i dospevaju u zrelo doba bez poštovanja za okolinu, a često i bez sposobnosti da se brinu o sebi i svom domu. Dopušteno im je da kultivišu nepotrebnu zavisnost od žena u svakodnevici vezanoj za kuću, i kao proizvod te zavisnosti ponekad nisu u stanju da razviju zdrav osećaj autonomije. Devojčice, iako prisiljene da obavljaju poslove po kući, često nauče da ovaj posao doživljavaju kao manje vredan i degradirajući. Takvi stavovi ih vode ka tome da zamrže obavljanje kućnih poslova i lišavaju ih osećanja ličnog zadovoljstva koji bi mogle da imaju dok obavljaju ove neophodne poslove. One dolaze u zrelo doba sa stavom da je većina poslova, ne samo kućni, obično rintanje i provode vreme maštajući o životu u kome ne rade, posebno ne uslužne poslove. Da su podsticane da cene kućni rad, verovatno bi imale drugačiji odnos prema svakoj vrsti rada. Možda bi rad videle kao afirmaciju identiteta, umesto kao njegovu negaciju. Mnogi mladi zapadnjaci, žene i muškarci, danas slede učenja različitih istočnjačkih religija i filozofskih pravaca kako bi postigli samorealizaciju. Tokom ovog procesa uče da preispitaju sopstvene stavove o radu, posebno uslužnom. Oni uče da disciplina počinje pažljivim izvođenjem svih vrsta zadataka, posebno onih koji se u našoj kulturi smatraju "služinačkim".

Preispitivanje prirode rada je neophodno za feministički pokret u Americi. Kao deo tog preispitivanja žene treba da nauče da vrednuju rad. Mnoge feminističke aktivistkinje nisu zauzele stav da bi vrednovanje rada koji obavljaju, bilo plaćenog ili neplaćenog, za žene bio značajan izraz moći i otpora. Ponašale su se kao da bi jedino priznanje radu koji obavljaju žene moglo da dođe od vladajućih grupacija muškaraca (a u slučaju kućnog posla bi to značilo pretvoriti ga u plaćeni posao). Potpuno je nebitno da li muškarci cene rad koji obavljaju žene, ukoliko one same to ne čine.

Žene, kao i ostale grupe eksploatisanih i potlačenih u našem društvu, obično imaju negativan stav prema radu uopšte, a posebno prema onom koje same obavljaju. One gaje sklonost da svoj posao obezvreduju jer su naučene da mu pridaju određen značaj samo u odnosu na to koliko se za njega može dobiti. Primati malu ili nikakvu platu se poistovećuje sa ličnim neuspehom, promašajem, inferiornošću. Kao i druge grupe eksploatisanih, i žene internalizuju definiciju sebe koju su izrekli moćni, kao i procenu posla koji obavljaju, koju su dali moćni. One ne razvijaju prema poslu stav koji ga vrednuje kao izraz dostojanstva, discipline, kreativnosti itd. U delu "Revolucija i evolucija u dvadesetom veku" koje su napisali Grejs Li Bogs i Džejms Bogs, kaže se da većina zaposlenih u našem društvu, žena i muškaraca, rad vidi kao oblik ropstva i potrebna im je spoznaja da učešćem u radu izgrađuju ljudsko u sebi:

Nezamislivo je da bi ljudsko društvo moglo da postoji bez rada. Nova etika rada počinje pre svega idejom da je rad neophodan za ljudsku ličnost. Međutim, muškarac/žena se toliko dugo bori protiv prinudnog rada da smo zaboravili na to da bez rada ne bismo opstali kao ljudska bića. Mi živimo na istorijskom raskršću najvišeg stepena masovne borbe protiv rada i tehnološke revolucije koja ukida pređašnje razloge za rad. Prema tome, treba da potvrdimo da ljudi moraju da rade, ali ne treba da rade na nekadašnji način i iz

---

* Boggs, str 242.

nekadašnjih razloga. Mi ne možemo da tražimo nove načine i nove razloge, ukoliko ne verujemo da postoje ljudski razlozi za rad...

Potrebno je da razgraničimo, suprotstavimo dva stava prema radu. Nije bitno da li ih neko imenuje kao "buržoaske" i "socijalističke" stavove ili ne, sve dok imamo svest o tome da na sadašnjoj istorijskoj tački, u ovoj tranziciji, postoje dva stava: jedan koji je mržnja i odbacivanje rada, i poguban po ljudsku ličnost, i drugi koji potvrđuje da je rad od suštinske vrednosti za razvoj ljudskog bića.

Tradicionalno, rad nije bio sfera ljudske aktivnosti u kojoj žene učestvuju kako bi razvijale svoju ličnost, koncept o sebi itd. To je jedan od razloga što čak ni one koje su postigle ekonomsku samostalnost nisu mogle da se oslobode opresivnih interakcija sa seksistički nastrojenim osobama, isto kao i žene koje ne dobijaju platu i čiji ekonomski opstanak zavisi od drugih. Žene koje rade često misle da su međuljudski odnosi područje u kojem će razvijati ličnost, definiciju sebe itd. Mogu se držati pretpostavke da će se jednog dana osloboditi potrebe da rade, kada upoznaju "pravog" muškarca. Takvo razmišljanje ih vodi u pravcu podržavanja i održavanja seksističke ideologije. Kao pripadnice radničke klase, one bi mogle da imaju koristi od feminističkih napora da se preispita priroda rada. Vlastodršci navode žene koje ne mogu da nađu posao, koje su nezaposlene i prinudno zavise od socijalne pomoći, da sebe vide kao parazite koji žive od tuđeg rada. Sistem socijalne pomoći je ustrojen tako da se pobrine da primaoci prođu kroz demoralizujući proces pre nego što dobiju pomoć. Taj proces često uzrokuje depresiju koja parališe žene i sprečava da se oslobode položaja zavisnosti. Te žene bi takođe mogle da imaju koristi od feminističkih napora da se preispita priroda rada. One bi mogle da učestvuju u aktivnostima koje feminizam promovise, a koje bi vodile restrukturiranju sadašnjeg sistema socijalne pomoći kako bi se vezao za pozitivan koncept rada i osigurao nalaženje posla.

Budući feministički pokret će biti održiv samo ako se bude bavio potrebama velikog broja žena. Radeći na tome da se preispita priroda rada, feminističke aktivistkinje će dati pravac pokretu, kako bi imao značaj za sve žene i podstakao njihovo uključivanje.

8. OBRAZOVANJE ŽENA: FEMINISTIČKA AGENDA

Mnoge pripadnice savremenog feminističkog pokreta su univerzitetski obrazovane. Iako se pretpostavlja da su naš obrazovni status i privilegije uobičajeni među ženama, i shodno tome izostaje naglašavanje potrebe da obrazovanje, posebno osnovna pismenost, bude deo feminističke agende. Iako su se feminističke aktivistkinje usredsredile na borbu protiv seksizma u obrazovnim institucijama i u toku socijalizacije dece, nisu dublje ispitale vezu između seksističke eksploatacije žena u ovom društvu i stepena ženskog obrazovanja, uključujući i nedostatak osnovnog vladanja čitanjem i pisanjem. Šarlot Banč, feministička aktivistkinja i naučnica, naglašava politički značaj pismenosti u eseju "Feminizam i obrazovanje":

...Revolucionarni pokreti su gotovo uvek širenje pismenosti smatrali jednim od najznačajnijih zadataka. Ipak, u ovoj zemlji u kojoj se pretpostavlja da većina nas čita i piše, on se često previđa...

Čitanje i pisanje su značajni sami po sebi i žene treba da imaju pristup zadovoljstvu koje u njima leži. Osim toga, značajni su za promenu iz nekoliko razloga. Prvo, predstavljaju sredstvo za prenošenje ideja i informacija koje možda nisu lako dostupne putem javnih medija. Na primer, ideja o ženskom oslobođenju je počela da se širi iz šapirografisanih tekstova... Drugo, čitanje i pisanje podstiču razvoj imaginacije i nečije sposobnosti da misli...Treće, mogućnost neke osobe da pristupi raznolikim interpretacijama stvarnosti povećava njenu sposobnost da razmišlja samostalno, da se odupre normama kulture i da osmisli alternative za društvo – što sve čini osnov političkog delovanja. Četvrto, čitanje i pisanje su od pomoći za individualni ženski opstanak i uspeh u svetu jer povećavaju njenu sposobnost da se nosi sa poduhvatima koje bira. Naposljetku, pisana reč je i dalje najjeftiniji i najpristupačniji oblik masovne komunikacije... Kada se prisetimo zašto je pismenost bila značajna za pokrete, postaje jasno da ne treba da pretpostavimo da su žene već pismene, niti da potcenimo značaj podučavanja žena da čitaju, pišu i misle, kao dela feminističkog obrazovanja.

Začetnice feminističkog pokreta su kao plod klasnih predrasuda jednostavno pretpostavile da će se feministička teorija i praksa najbolje preneti velikom broju žena putem pisanih materijala. Naglasak na pisanim materijalima zapravo predstavlja prepreku za mnoge žene da uopšte čuju za feminizam. U Americi postoje mesta gde feministička literatura nije dostupna, gde žene i muškarci nikada nisu čuli reč 'feminizam', ili su je čuli a ne znaju šta zapravo znači. Da su feminističke aktivistkinje

koje su zacrtale pravac pokreta imale u vidu pitanje pismenosti, znale bi da usredsređenost na pisane materijale daje pristup feminističkim idejama samo određenim klasama i grupama žena. Znale bi da pokret čija poruka i njeno prenošenje počiva samo na pisanoj reči, mora da istakne važnost programa koji opismenjavaju žene. Politički značaj pismenosti je još uvek nedovoljno naglašen unutar feminističkog pokreta, iako je štampani materijal praktično postao jedini medij putem koga se teorija izražava. Mnoge teoretičarke/i čak i ne pokazuju nameru da svojim idejama dopru do šire javnosti, i shodno tome moramo da preuzmemo deo odgovornosti za površne i izvitoperene verzije feminističkih ideja koje potom završavaju u svesti ljudi kao takve, putem televizije, na primer. Nije kasno da feminističke aktivistkinje istaknu značaj pismenosti i organizuju obrazovne programe za opismenjavanje žena. Kroz takve programe koje bi vodile feministkinje, nepismene žene svih klasa, posebno siromašne i radnice, bile bi u prilici da uče da čitaju i pišu uporedo sa razvojem kritičke i analitičke svesti.

Imajući u vidu klasnu pristrasnost mnogih feminističkih aktivistkinja, pažnja je usmerena na žene u višem obrazovanju, studentkinje i predavačice, sa malo ili nimalo pažnje usmerene na potrebu da se edukuju žene koje nemaju osnovne veštine. Vreme i novac su utrošeni na stvaranje mogućnosti da naučnice i akademkinje rade i promovišu svoj rad. Iako je taj napor značajan, ne bi trebalo da ima veći prioritet od borbe da se omogući svim ženama da čitaju i pišu. S obzirom na brojna smanjivanja budžeta na svim nivoima u Americi, verovatnoća da će se pomoću javnih fondova pokrenuti programi opismenjavanja vrlo je mala. Međutim, te programe bi mogli novčano da podrže žene i muškarci u akademskim institucijama koji su naklonjeni radikalnoj političkoj promeni. Čak i ako finansiranje ne bi bilo moguće iz drugih izvora, mali programi opismenjavanja bi mogli da krenu iz komšiluka i zajednica u kojima postoje politički posvećene i obučene osobe koje bi mogle da nauče žene da čitaju i pišu. Sve dok najveći broj žena u našem društvu ne bude mogao da čita i piše, feminističke ideje treba prenositi od usta do usta. Mnoge žene neće, ili ne mogu da prisustvuju feminističkim konferencijama i javnim diskusijama; kontakt od vrata do vrata bi mogao da posluži kao jedan od načina na koji mogu da se šire feminističke ideje. To bi mogle da rade žene koje su već aktivne u feminističkim organizacijama. Mnoge studentkinje ženskih studija na univerzitetima širom Amerike bore se sa dilemom da li je njihov intelektualni i akademski rad relevantan za žene kao grupu, za žene u "stvarnom" svetu. Kada bi ove studentkinje ušle u zajednicu i razgovarale o feminističkim pitanjima od vrata do vrata, premostile bi jaz između sopstvenog obrazovnog iskustva i onog koje ima najveći broj žena.

Mnoge žene zaziru od kontakta sa nepoznatim ženama. U toku jednog semestra predavala sam u okviru programa "Žene Trećeg sveta u Americi", i iako je etnička pripadnost studentkinja varirala od semestra do semestra, tokom ovog semestra su gotovo sve bile bele. Sve su izrazile žaljenje zbog malog broja pripadnica drugih rasa. Dala sam im u zadatak da razgovaraju sa pripadnicama drugih rasa u studentskom kampusu o tome zašto ne učestvuju na predavanjima ženskih studija. Podstakla sam ih da pozovu studentkinje na časove. U početku su sa nelagodom pristupile ovom projektu. Imale su teškoća da stupe u kontakt sa osobama koje ne poznaju. Većina je uvidela da žene sa kojima su razgovarale kao primarni razlog nepohađanja ženskih studija navode nedostatak informacija o samom kursu i osobama koje predaju. Nakon što su studentkinje iznele svoje nalaze (neke su i dovele na čas grupe studentkinja koje nisu bele), razgovarale smo o načinima na

koje više studentkinja može da sazna za program ženskih studija. Iako smo se sve složile da je štampani publicitet (oglas u školskim novinama i poster) dobra strategija, odlučile smo da je ipak najuspešnija metoda razgovor sa ženama o kursevima. U toku razgovora, žene su mogle da postavljaju pitanja i time otklone stereotipe ili strahove koje su možda imale o feminizmu i programu ženskih studija. Za širenje feminističkih ideja neprikosnovena je usmena komunikacija. U kampanji od vrata do vrata tokom koje se šira javnost upoznaje sa feminističkom politikom, žene imaju mogućnost da postavljaju pitanja, razjasne probleme i daju povratnu informaciju. Ukoliko bi u toku jedne godine žene prestale da troše hiljade dolara na organizovanje konferencija na koje dolazi samo odabrana grupa pojedinki, cilj koji bismo mogle da postavimo za tu godinu bio bi prodor ka velikom broju ljudi u svim državama, sa namerom da se feminizam premesti sa univerziteta na ulice i u domove u našem društvu.

Feminističko obrazovanje se institucionalizovalo na univerzitetima pomoću programa ženskih studija. Iako su takvi programi potrebni i neosporno uspešni u podučavanju studentkinja feminizmu, imaju vrlo malo, ili nimalo uticaja na šire krugove žena i muškaraca. Postoji vrlo mali broj programa nalik ženskim studijama koji istu vrstu znanja i informacija prenose ljudima koji ne pohađaju univerzitet. Mnogi studenti i studentkinje uviđaju da upravo na predavanjima ženskih studija preispituju seksističku socijalizaciju. Informacije koje dobiju obično iz korena menjaju njihovo viđenje stvarnosti i menjaju njihov stav o prirodi polnih uloga. Takva vrsta informacija treba da dopre do većeg broja ljudi. Pozitivna praksa za bilo koju naučnicu ili naučnika, kao deo vlastite političke posvećenosti feminizmu, trebalo bi da bude ponuda programa ženskih studija lokalnim zajednicama, udruženjima mladih hrišćana i hrišćanki*, crkvi itd. Čak i kada ne bi držale/i onoliko časova koliko drže na univerzitetu, svako vreme provedeno u tome da se javnosti dâ pristup ženskim studijama je značajno.

Prošle godine sam se vratila u mali grad u Kentakiju gde sam odrasla, da bih govorila na temu "Crne spisateljice: vizija zajednice" tokom Nedelje istorije crnaca. Moje izlaganje je trebalo da osvetli na koji način su crne spisateljice inspirisane svakodnevnim životnim iskustvima u crnačkim domovima i zajednicama. Naviknuta da držim univerzitetska predavanja studentima upućenim u literaturu, smatrala sam izazovom razvijanje predavačke strategije koja bi isto znanje prenela ženama i muškarcima svih životnih doba (uglavnom Afro-Amerikancima), pismenim i nepismenim, od kojih mnogi nisu bili upoznati sa autorima/kama na koje se pozivam. Izrazito sam se oslonila na čitanje celih pasaža iz različitih štiva – poezije, proze, drame, koristeći one koji su sadržali neobične, uzbudljive opise svakodnevnih situacija. Dok sam pripremala izlaganje, svesno sam nastojala da se ni na koji način ne obraćam publici "s visine". Želela sam da održim isti intelektualni nivo koji bih

---

* YMCA (*Young Men's Christian Association*), Udruženje mladih hrišćana koje pruža podršku mladim ljudima i usmereno je ka izgradnji "pravedne ljudske zajednice koja počiva na ljubavi, miru i pomirenju"; YWCA (*Young Women's Christian Association*), Udruženje mladih hrišćanki, organizacija sa sličnim ciljem, kao ime koristi samo skraćenicu jer element hrišćanstva više ne igra tako značajnu ulogu u aktivnostima ove organizacije. *Prim. prev.*

** *Black History Week*, proslavljanje istorije crnaca je počelo 1926. kada je Karter G. Vudson, istoričar koji je doktorirao na Harvardu ustanovio drugu nedelju februara kao *Nedelju istorije crnaca* i "vreme da se oda počast Afro-Amerikancima koji su menjali svet". Ta nedelja je odabrana zbog rođendana Frederika Dagleasa (abolicioniste, velikog govornika, čoveka koji se borio protiv ropstva, za ženska prava i prvog crnca koji je ušao u sam vrh vlade) i Abrahama Linkolna. Pedeset godina kasnije proslava je produžena na ceo februar. *Prim. prev.*

imala tokom predavanja u univerzitetskoj učionici. Svesna toga, počela sam da razmišljam na nivou interpretacija – dajući istu poruku, koristeći drugačiji stil, jednostavnije rečenične strukture itd.

Sposobnost da "prevedemo" ideje publici koja je šarolika u smislu godina, pola, etničke pripadnosti, nivoa pismenosti, jeste veština koju mi, feminističke predavačice, treba da razvijemo. Veća koncentracija feminističkih predavačica na univerzitetima podstiče rutinsku upotrebu akademskog stila koja onemogućava nastavnicama/cima da uspešno komuniciraju sa osobama neupućenim u akademski stil ili žargon. Predavači/ce, posebno univerzitetski kadar, često su u strahu da naučni krugovi neće ceniti njihov rad ukoliko on bude takve prirode da je pristupačan široj publici. Problem pristupačnosti obeležava veći deo feminističke teorije. Feministički esej koji sadrži revolucionarne ideje, a napisan je na komplikovan, apstraktan način i služi se žargonom specifične discipline, neće imati uticaj kakav bi trebalo da ima na svest žena i muškaraca, jer će ga najverovatnije pročitati samo mala grupa ljudi. Iako feminističke naučnice treba slobodno da koriste kompleksne stilove, ukoliko iskreno nameravaju da se obrate što većem broju ljudi, treba da pišu na pristupačniji način, ili da pišu onako kako žele, ali da se nakon toga pobrinu da taj rad u nekom lako razumljivom stilu bude dostupan drugima.

Vrednost feminističkog dela ne treba da bude određena time da li se ono povinuje akademskim standardima. Vrednost feminističkog dela ne treba da bude određena time da li je ono teško za čitanje. Shodno tome, dela ne treba ni odbacivati zato što su teška. Ukoliko feministički tekstovi i stipendije imaju za cilj da promovišu feministički pokret i doprinesu njegovom napretku, pitanje stila treba razmatrati uporedo sa političkom namerom. Masovno zasnovan feministički pokret neće postojati sve dok feminističke ideje budu razumljive samo nekolicini obrazovanih. Feminističke aktivistkinje treba da posvete pažnju edukativnim potrebama nedovoljno obrazovanih žena, ukoliko pisana reč ostane primarni medij za širenje feminističkih ideja.

Dodatni razlog zbog kog obrazovanje nije bilo primarno pitanje za feminističke aktivistkinje, bila je stalna situacija "povuci-potegni" između feministkinja intelektualki i akademkinja, i pripadnica pokreta koje su obrazovanje smatrale buržoaskom privilegijom i bile izrazito antiintelektualno nastrojene. Takva netrpeljivost je stvorila lažnu dihotomiju između teorije (razvijanja ideja) i prakse (akcija koje pokret preuzima), gde je jedna grupa davala prednost "praksi". Kao posledica, javlja se nedostatak komplementarnosti feminističke teorije i feminističke prakse. To pojačava osećanja nekih žena koje se bave aktivizmom (poput organizovanja odbora za odbranu žena koje su u zatvoru zbog ubistva nasilnog partnera) da su one superiornije ili "politički korektnije" od žena koje svoju energiju usmeravaju na razvijanje ideja. Od samog početka, pripadnice ženskog pokreta za oslobođenje borile su se da ujedine teoriju i praksu, da stvore oslobodilačku feminističku praksu (koju Paulo Freire definiše kao "akciju i promišljanje sveta kako bismo ga transformisali"). Tu borbu je podrivao antiintelektualizam, kao i akademska elita koja je verovala da njihove "ideje" ne moraju da imaju potporu u stvarnom životu.

Mnoge feminističke teoretičarke su usled klasnih predrasuda razvile ideje koje imaju malo, ili nimalo veze sa iskustvima većine žena i teorije koje nisu od koristi za feminističku revoluciju. Usled nezadovoljstva i srdžbe zbog takvih ideja, mnoge žene

sveukupnu teoriju odbacuju kao nepotrebnu. Ipak, žene treba da znaju da su ideje i teorije značajne i suštinski neophodne za osmišljavanje i sprovođenje u delo uspešnog feminističkog pokreta, koji će okupiti veliki broj ljudi i uključiti ih u transformisanje ovog društva. Ironično, premalo saznanja o revolucionarnoj politici nagoni žene da ideje i teorije vide kao nepotrebne. U poglavlju "Dijalektika i revolucija" Grejs Li Bogs i Džejms Bogs razmatraju važnost ideja za revolucionarne aktivistkinje/e:

Revolucionari/ke žele da promene stvarnost, da je poboljšaju. Prema tome, njima nije potrebna samo revolucionarna filozofija dijalektike. Potrebna im je revolucionarna ideologija tj. korpus ideja zasnovanih na analizi osnovnih protivrečnosti društva koje nastoje da promene, projektujući viziju višeg oblika stvarnosti unutar koje bi ove protivrečnosti bile razrešene, i dovodeći u vezu to razrešenje sa društvenom snagom ili snagama koje nose odgovornost i imaju potencijal da ga ostvare. Tek nakon što se dosegne prava ideologija ima smisla razvijati revolucionarnu politiku tj. programe neophodne za mobilisanje i organizovanje revolucionarnih društvenih snaga. Ukoliko je vaša ideologija pogrešna, to znači da ide u pogrešnom pravcu ili je ograničena, tako da i svim najbriljantnijim programima za borbenu aktivnost mora da bude jasan taj sled – od revolucionarne filozofije, preko revolucionarne ideologije, do revolucionarne politike.

Podrška anti-intelektualizmu u feminističkom pokretu, pravi je primer ideologije koja podriva i usporava napredak. Ženama je, kao grupi, uskraćeno pravo i privilegija da se intelektualno razvijaju (zbog pola, rase kao i klasne eksploatacije i opresije). Mnogim ženama je uskraćen pristup školama mišljenja koje promovišu onu vrstu kritičkog i analitičkog poimanja koje je neophodno za oslobodilačku borbu. Takva deprivacija je uzrok toga da se žene osećaju nesigurno u pogledu intelektualnog rada i da se plaše da se uhvate u koštac sa novim idejama i informacijama. Ona nas navodi da ono što jeste relevantno, odbacimo kao irelevantno, jer predstavlja izazov za nas.

Žene drugih rasa aktivne u feminističkom pokretu, nastrojene su antiintelektualno. Mnoge od nas nisu imale pristup univerzitetima i nemamo najviše obrazovanje. Mogle bismo da izjednačimo belu žensku hegemoniju unutar feminističke teorije i prakse sa obrazovnim statusom. Moguće je da ne osporimo tu hegemoniju (koja ima koren u klasnoj i rasnoj hijerarhiji), već da omalovažimo intelektualni rad. Odbacujući teoriju i stavljajući u prvi plan organizacioni rad, neke žene drugih rasa mogu da u tom slučaju sebe vide kao politički angažovanije tamo gde je zaista važno. Ipak, podlegnemo li verovanju u tu dihotomiju teorije i prakse, sebe ćemo uvek staviti na stranu iskustvenog, a čineći to podržavamo stav (koji belkinje često ohrabruju), da je njihov posao da obavljaju "misaoni" rad, razvijaju ideje, teorije itd. dok je naša uloga da ili obavimo "prljavi" posao, ili iskustvom doprinesemo potvrdi i dokumentovanju njihovih analiza. Žene drugih rasa treba da se intelektualno razviju. Iako ne treba da se stidimo toga što ne posedujemo određene obrazovne veštine, treba da preuzmemo odgovornost za podsticanje i pomoć jednih drugima, kako bismo kombinovale organizacione, praktične veštine sa intelektualnom ekspertizom. Treba da preispitamo razloge zbog kojih su figure intelektualki drugih rasa tako malobrojne. One obrazovane među nama, koje imaju titule, treba da proniknu u to zašto obezvređujemo intelektualnu aktivnost. Žene drugih rasa i sve druge ne-

privilegovane žene koje su dobro obrazovane, koje razumeju značaj intelektualnog razvitka i meru u kojoj on osnažuje potlačenu osobu koja je u potrazi za samooporavkom i korenitom političkom promenom, treba da tu svest podele sa ostalim ženama. Moramo se aktivno boriti da feministički pokret oslobodimo antiintelektualnih predrasuda. Treba da nastavimo sa kritikom nesuvislog intelektualnog rada i promovišemo onu vrstu studiranja i stipendiranja koje je samo po sebi feministička praksa.

Šarlot Banč u svojim delima ohrabruje žene da prihvate izazov obrazovanja, bilo ono osnovna borba za opismenjavanje ili borba da se razvije kritička i analitička svest. Pišući o negativnim stavovima žena prema teoriji, Bančova komentariše:

Kada se podučava feministička teorija, susrećemo se sa takvim stavovima i potrebno je da ohrabrimo žene da sistematično promišljaju svet. Naše društvo (kao i sva druga danas) dopušta samo nekolicini ljudi da razmišljaju na takav način, i to uglavnom pripadnicima onih klasa za koje se očekuje da će kontrolisati društveni poredak. Za žene se svakako ne smatra da će imati kontrolu, i kao rezultat toga, obeshrabrene su da razmišljaju analitički. Kritičko razmišljanje je, zapravo, antiteza tradicionalne ženske uloge. Ženama je data uloga da brinu o svakodnevnim problemima preživljavanja, da žale nad svojom sudbinom i da maštaju na ličnom nivou. Na nama nije da razmišljamo analitički o društvu, dovodimo u pitanje poredak stvari ili razmatramo kako da ga promenimo. Takvo razmišljanje podrazumeva aktivan, ne pasivan, odnos prema svetu. Ono zahteva veru da je vredno boriti se za svoje ideje i da je moguće doneti promenu... Moja namera pri podučavanju feminističke teorije sastoji se u tome da podstaknem žene da razmišljaju o sopstvenom životu i društvu na taj način.

Podsticanje žena da streme ka obrazovanju i da razvijaju intelekt, trebalo bi da bude primarni cilj feminističkog pokreta. Obrazovanje kao "praktikovanje slobode" (da se poslužim još jednom Freirevom frazom), biće stvarnost kada, i samo ako razvijemo obrazovnu metodologiju koja obuhvata potrebe svih žena. To je značajna feministička agenda.

9. FEMINISTIČKI POKRET ZA OKONČANJE NASILJA

Savremeni feministički pokret je uspešno skrenuo pažnju na potrebu da se okonča muško nasilje nad ženama. Aktivistkinje posvećene tome da pomognu ženama koje su žrtve nasilja da se oporave i počnu novi život, osnovale su skloništa za pretučene i zlostavljane žene širom Amerike. Uprkos godinama predanog i teškog rada, problem muškog nasilja nad ženama stalno raste. Feminističke aktivistkinje najčešće izražavaju stav da je ova vrsta nasilja različita u odnosu na druge oblike nasilja prisutne u našem društvu, jer je specifično povezana sa politikom seksizma i muške supremacije: pravom muškaraca da budu nadređeni. U opsežnoj studiji "Žene i muško nasilje"^{*} autorka Suzan Šehter iznova naglašava "da nasilje nad ženama ima koren u muškoj dominaciji". Poglavlje "Ka analizi porodičnog nasilja nad ženama", bavi se opsegom u kojem ideologija muške supremacije podstiče i podržava nasilje nad ženama:

Teoretska objašnjenja za zlostavljanje nisu samo puke pretpostavke, definišući uslove koji proizvode nasilje nad ženama, ona određuju i pravac u kome bi pokret trebalo da ide kako bi ga zaustavio. Ovde nasilje nad ženama posmatramo kao izraz muške dominacije koja se tokom istorije manifestovala unutar porodice, a koja se trenutno odvija pod okriljem institucija, ekonomskih odnosa i seksističke podele rada u okvirima kapitalističkog društva. Žene i muškarci će moći da uspostave dugoročan plan za eliminisanje zlostavljanja samo putem sveobuhvatne analize konteksta u kome se ono odvija.

Iako sam saglasna sa Šehterovom u pogledu muškog nasilja nad ženama unutar porodice kao izraza muške dominacije, verujem da je nasilje neraskidivo povezano sa svim činovima nasilja u ovom društvu, koji se odvijaju između moćnih i nemoćnih, nadređenih i podređenih. Dok muška supremacija ohrabruje upotrebu nasilja kako bi održala mušku dominaciju nad ženama, upravo je koncept zapadne filozofske misli o hijerarhijskoj vladavini i prinudnom autoritetu izvor nasilja nad ženama, nasilja odraslih nad decom, sveukupnog nasilja između onih koji dominiraju i onih koji su potčinjeni. Takav sistem uverenja je temelj na kome počiva seksistička ideologija i druge ideologije grupne opresije; one će biti ukinute tek kada sam temelj bude srušen.

Za kontinuiranu feminističku borbu zaustavljanja nasilja nad ženama, od neprikosnovenog je značaja da bude viđena kao deo opšteg pokreta za okončanje nasilja. Do sada se feministički pokret usredsređivao prvenstveno na muško nasilje i tako dao legitimitet seksističkim stereotipima koji stvaraju sliku o muškarcima kao

---

^{*} Susan Schechter: *Women and Male Violence*, str. 209.

nasilnima i ženama koje to nisu; muškarcima koji su zlostavljači i ženama koje su žrtve. Takvo razmišljanje nas vodi ka tome da prenebregnemo činjenicu do koje mere žene u ovom društvu (zajedno sa muškarcima), prihvataju i održavaju mišljenje da je za nadređenu stranu ili grupu prihvatljivo da čuva svoju moć nad podređenima upotrebom sile. Dozvoljava nam da previdimo ili ignorišemo razmere do kojih žene upotrebljavaju silu nad drugima i nasilno se ponašaju. Činjenica da žene nisu počinioi nasilnih dela toliko često kao muškarci ne poništava stvarnost ženskog nasilja. Mi moramo da i muškarce i žene u ovom društvu posmatramo kao grupe koje podržavaju upotrebu nasilja, ukoliko želimo da to nasilje eliminišemo.

Društvena hijerarhija u belački nadmoćnom, kapitalističkom patrijarhatu spada u red onih u kojima su teoretski muškarci moćni, žene nemoćne; odrasli moćni, deca nemoćna; belci moćni; crnci i ostali koji nisu beli, nemoćni. U datoj situaciji, koja god strana bila u poziciji moći, verovatno će koristiti prinudni autoritet kako bi održala tu moć, ukoliko je izazvana ili ugrožena. Iako većina žena ne koristi zloupotrebu i nasilje da kontroliše i vlada muškarcima (mali broj žena *zlostavlja* muškarce), one mogu da koriste nasilne mere kako bi održale autoritet u interakcijama sa grupama nad kojima izražavaju moć. Mnoge od nas koje su odrasle u patrijarhalnim domovima gde je otac održavao dominaciju i kontrolu zlostavljanjem žene i dece, znaju da je problem često bio pogoršan time što su i same žene smatrale da osoba sa autoritetom u porodici ima pravo da koristi silu kako bi taj autoritet zadržala. Neke žene u takvim porodicama koristile su prinudni autoritet nad svojom decom, (kao što to čine i žene u porodicama gde muškarac nije nasilan) ponekad putem redovnih nasilnih ispada bez jasnog razloga, ili putem sistematskog verbalnog zlostavljanja. To nasilje se ne razlikuje u odnosu na muško nasilje nad decom i ženama, iako se čini da nije toliko prisutno (što je u neku ruku malo verovatno, s obzirom na to da 90% roditelja koristi neki oblik fizičke sile protiv dece). Iako isticanje činjenice da su i žene sklone upotrebi prinudnog autoriteta kada su u poziciji moći ni na koji način ne umanjuje ozbiljnost problema muškog nasilja nad ženama, prepoznavanje toga nas podseća da žene, kao i muškarci, treba da rade na odbacivanju socijalizacije koja nas uči da je prihvatljivo uspostavljati moć putem prinude ili sile. Usredsređujući se isključivo na okončanje muškog nasilja nad ženama, feminističke aktivistkinje su u opasnosti da previde ozbiljnost problema. Može im se dogoditi da podstaknu žene da se odupru prinudnoj muškoj dominaciji, a da ih ne podrže u tome da se suprotstave svim vidovima prinudne dominacije.

U delu teoretskog poglavlja koje se bavi analizom nasilja nad ženama u porodici, "Pitanja koja se nameću u građenju teorije" Šehterova priznaje da postoji potreba za dubljom analizom faktora koji doprinose razvoju zlostavljanja. Ona ukazuje na činjenicu da zlostavljanje postoji i u lezbejskim odnosima, kako bi postavila pitanje o tome kako se ova informacija "uklapa" u teoriju o zlostavljanju, koja kao uzrok vidi mušku dominaciju. Sama odgovara: 'Moglo bi se teoretisati o tome da su modeli intimnih odnosa koji su bazirani na moći i dominaciji preovlađujući u ovom društvu i da kao takvi, zapravo, utiču i na prirodu odnosa između osoba istog pola'. Ipak, autorka sa oklevanjem prihvata takvu teoriju jer ona ne potvrđuje da je muška dominacija uzrok zlostavljanja. Šehterova potom zaključuje da treba sprovesti šira istraživanja pre nego što se odlučimo da povežemo ta dva vida zlostavljanja. Međutim, ukoliko pretpostavimo, kao što to ja činim, da je zlostavljanje prouzrokovano uverenjem koje prožima našu kulturu, a to je da su hijerarhijska vladavina i prinudni autoritet prirodni, tada vidimo da sve naše odnose uglavnom

zasnivamo na moći i dominaciji, a da su shodno tome svi vidovi zlostavljanja povezani. U delu "Kulturološke osnove rasizma i grupne opresije"^{*}, filozof Džon Hodž podseća da smo, u kontekstu tradicionalne zapadne porodice unutar koje postoje autoritarna muška pravila i autoritarna vladavina odraslih, svi socijalizovani da prihvatimo grupnu opresiju i upotrebu sile zarad uspostavljanja autoriteta. Takvi obrasci ponašanja osnov su svih naših odnosa:

Najveći broj ličnih odnosa u Dualističkoj kulturi odvija se unutar uspostavljenih institucija. Shodno tome, najveći broj odnosa sadrži jak hijerarhijski element. Najveći deo ličnih interakcija događa se u hijerarhijskim strukturama i njima su oblikovane. Upravo smo razmatrali odnose koji preovladavaju u porodici gde je vladavina odraslih nad ne-odraslima i vladavina muškaraca nad ženama prihvaćena norma. Pored ovih ličnih odnosa, druge vrste ličnih interakcija obično uključuju hijerarhijski okvir poslodavac naspram zaposlenog, šef ili rukovodilac naspram radnog tima, proizvođač ili vlasnik naspram korisnika, stanodavac naspram stanara, onaj koji pozajmljuje naspram pozajmljivača, profesor naspram studenta, suveren naspram onog kojim se vlada – ukratko, kontrolor naspram kontrolisanog...

U svim ovim odnosima, moć kojom se služi vladajuća strana održava se putem pretnje (koja se sprovodi ili ne sprovodi u delo) da može doći do nasilnog fizičkog ili psihološkog kažnjavanja, ukoliko se ugrozi hijerarhijska struktura.

Muško nasilje nad ženama koje se odvija u ličnim odnosima, jedan je od najočiglednijih izraza sile zlostavljanja kako bi se zadržala dominacija i kontrola. Ono oličava suštinu hijerarhijske vladavine i prinudnog autoriteta sprovedenog u delo. Nasuprot nasilju nad decom, ili belaćkom rasnom nasilju uperenom protiv drugih etničkih grupacija, to je vrsta nasilja koja se vrlo otvoreno opravdava i prihvata, pa čak i veliča u našoj kulturi. Kada društvo prihvata i obnavlja takvo nasilje, održava ga u životu i otežava njegovu kontrolu i eliminaciju. Takvo prihvatanje se samo delimično može objasniti patrijarhalnom vladavinom, koja podržava dominaciju muškaraca nad ženama upotrebom sile. Patrijarhalna muška vladavina poprimila je potpuno novo obličje u kontekstu uznapređovalog kapitalističkog društva. U pretkapitalističkom svetu, patrijarhat je svim muškarcima dozvolio da u potpunosti vladaju ženama u svojim porodicama, da odlučuju o njihovoj budućnosti i oblikuju njihovu sudbinu. Muškarci su mogli da slobodno zlostavljaju žene, bez straha od kazne. Mogli su da odlučuju o tome za koga će se njihove kćerke udati, da li će naučiti da čitaju i pišu itd. Muškarci su izgubili veći deo ove moći sa razvitkom kapitalističke nacionalne države u Americi. Taj gubitak moći nije korespondirao sa slabijim naglaskom na ideologiji muške prevlasti. Međutim, ideja o vladaocu kao radniku koji izdržava i štiti svoju porodicu promenjena je, jer je sada njegov rad ostvarivao dobit prvensteno za kapitalističku državu.

Ne samo da muškarci više nisu imali potpuni autoritet i kontrolu nad ženama; više nisu imali kontrolu ni nad sopstvenim životom. Njih su kontrolisale ekonomske potrebe kapitalizma. Nad većinom muškaraca u našoj kulturi, kada su u svojstvu radnika (ovo se odnosi i na žene koje rade), vrši se kontrola i dominacija. Za razliku od žena koje rade, muškarcima se svakodnevno servira fantastična slika o muškoj

---

^{*} Hodge, str. 233.

prevlasti i moći. A oni u stvarnosti imaju vrlo malo moći i toga su svesni. Pa ipak, niti se protive ekonomskom poretku, niti podižu revoluciju. Oni koji imaju moć uče ih da prihvate svoju dehumanizaciju i eksploataciju u javnoj sferi rada, a nameću im očekivanje da će u privatnom svetu, svetu doma i intimnih odnosa, povratiti osećaj moći koji poistovećuju sa maskulinitetom. Njima je rečeno da će moći da vladaju kod kuće, da kontrolišu i dominiraju, da je to ona velika nadoknada za prihvatanje eksploatatorskog društvenog poretka. Opravdavanjem i održavanjem muške dominacije nad ženama kako bi se sprečila pobuna, muški kapitalisti na vlasti su se pobrinuli da muško nasilje bude ispoljeno kod kuće, a ne na radnom mestu.

Dolazak žena na tržište rada, koji je takođe u interesu kapitalizma, muškarcima je uskratio veću kontrolu nad ženama. Shodno tome, muškarci su pribegli većoj upotrebi nasilja, kako bi osigurali i održali hijerarhiju polnih uloga u kojoj imaju dominantnu poziciju. U jednom trenutku je njihova dominacija bila garantovana činjenicom da su jedini donosioci plate. Njihova potreba da dominiraju ženama (društveno konstruisana ideologijom muške nadmoći), udružena sa potisnutom agresijom prema poslodavcima koji njima "vladaju", od porodične sredine je stvorila centar eksplozivnih tenzija koje vode nasilju. Žene su meta, jer nema bojazni da će muškarci biti ugroženi ili ozbiljno kažnjeni ukoliko ih povrede, posebno ako su u pitanju supruge i ljubavnice. Bili bi kažnjeni ukoliko bi agresivno napali poslodavce ili policajce.

Crnkinje i crnci su oduvek ukazivali na "krug nasilja" koji počinje psihičkim zlostavljanjem u javnoj sferi, gde je muški radnik kontrolisan od strane šefa ili druge figure koja predstavlja autoritet, na način koji je ponižavajući i degradirajući. Imajući u vidu da muškarac zavisi od posla u pogledu materijalnog opstanka, on ne izražava nezadovoljstvo niti se protivi poslodavcu koji bi ga kaznio oduzimanjem posla ili slanjem u zatvor. On potiskuje ovo nasilje i ispoljava ga u onome što ja nazivam situacija "kontrole", u kojoj nema bojazni od odmazde, gde zapravo neće trpeti posledice nasilnog ponašanja. Situacija kontrole je obično dom, a meta zloupotrebe obično žena. Iako njegov sopstveni izraz nasilja ima delom koren u emotivnom bolu koji oseća, on se oslobađa bola tako što ga projektuje na ženu. Kada bol nestane, on oseća olakšanje, čak zadovoljstvo. Njegov bol je nestao iako se sa njim nije suočio niti ga razrešio na zdrav način. Kako psihologija maskuliniteta u seksističkim društvima uči muškarce da priznavanje i izražavanje bola negira muškost i predstavlja simboličnu kastraciju, izazivanje umesto izražavanje bola vraća muški osećaj celovitosti, ispunjenosti, maskuliniteta. Sudbina mnogih mladih crnaca u našem društvu, čiji životi sadrže krugove nasilja koji kulminiraju smrću drugih, ili njihovom sopstvenom, predstavlja vrhunac opasnosti koja nastaje otelotvorenjem fantazije maskuliniteta koja je društveno konstruisana od strane vladajućih grupa u kapitalističkom patrijarhatu.

Za razliku od mnogih feminističkih aktivistkinja koje pišu o muškom nasilju nad ženama, crnkinje i crnci naglašavaju da "krug nasilja" počinje na radnom mestu, jer smo svesni da sistematska zloupotreba nije vezana samo za sferu kuće, iako se nasilje češće ispoljava baš tamo. Da bi izašli iz kruga nasilja i oslobodili se, crnci i svi drugi muškarci treba da počnu sa kritikom seksističkog koncepta maskuliniteta; da preispitaju uticaj kapitalizma na sopstvene živote; razmere koje poprima njihov osećaj degradacije, otuđenosti i eksploatiranosti na tržištu rada. Muškarci moraju da dovedu u pitanje pojmove maskuliniteta koji poistovećuju muškost sa sposobnošću

da se iskazuje moć nad drugima, posebno putem upotrebe prinudne sile. Veliki deo ovog posla treba da obave muškarci koji nisu nasilni, koji su odbacili vrednosti kapitalističkog patrijarhata. Većina muškaraca koji su nasilni prema ženama ne traže pomoć, niti žele da se promene. Oni ne smatraju da je prihvatanje i održavanje nasilja nad ženama nešto loše. Kako može da bude loše, kada ih društvo nagrađuje zbog toga? Televizijski ekrani su svakodnevno doslovce preplavljeni pričama o muškom nasilju, posebno muškom nasilju nad ženama. Ono se veliča, stavlja u zabavni kontekst, erotizuje tako da golica maštu. Što je muški lik nasilniji, bilo da je heroj ili negativac, daje mu se više pažnje. Često heroj treba da ispoljava teže nasilje, kako bi potčinio negativca. Takvo nasilje se afirmiše i nagrađuje. Što je heroj veći nasilnik (obično u poduhvatu spasavanja ili zaštite žene/žrtve), zadobija veću ljubav i naklonost među ženama. Njegovo nasilje u cilju zaštite tumači se se kao gest pažnje i 'ljubavi' za žene, kao i brige za čovečanstvo.

Ovo izjednačavanje nasilja i ljubavi, kome žene i muškarci pribegavaju, predstavlja još jedan razlog zbog koga je teško motivisati većinu ljudi da rade na okončanju nasilja. U stvarnom životu, poistovećivanje ljubavi sa nasiljem, deo je socijalizacije tokom ranog detinjstva. Članak u oktobarskom izdanju časopisa *Mademoiselle*: "Specijalni izveštaj o ljubavi, nasilju i neudatoj ženi"^{*} autorke Džejn Patrik, skreće pažnju na činjenicu da mnoge žene koje nisu ni ekonomski zavisne od muškaraca, niti su za njih vezane pravnim ugovorima, ne odbacuju muškarca koji se ponaša nasilno, jer to poistovećuju sa ljubavlju. Patrikova citira Rodnija Kejta, profesora porodičnih studija, koji povezuje nasilje između roditelja i dece i prihvatanje nasilja u intimnim odnosima, kada se dospe u zrele godine:

Kada se prouči kontekst u kome roditelji nanose patnju deci, lako je razumljivo na koji način žrtva – i zlostavljač – poistovećuju nasilje i ljubav. Nije teško uočiti da vremenom počinjemo da pridružujemo ljubavi neku vrstu fizičke kazne i da verujemo da nas neko povređuje zato što nas voli.

Mnogi roditelji uče decu da je nasilje najlakši način (ako ne i najprihvatljiviji) da se okonča konflikt i potvrdi moć. Izgovarajući rečenice poput ovih: "Ovo radim samo zato što te volim" dok fizički povređuju dete radi kontrole, ne samo da poistovećuju nasilje i ljubav, već nude koncept ljubavi koji je sinonim za pasivno prihvatanje, odsustvo objašnjenja i razgovora. Mala deca i tinejdžeri se u mnogim domovima nalaze u situaciji da se njihova želja da diskutuju sa roditeljima o nekim pitanjima, tumači kao izazov roditeljskom autoritetu ili moći, kao čin "ne-ljubavi". Roditelj tada koristi silu kako bi se suprotstavio pretpostavljenom izazovu ili pretnji. Potrebno je još jednom naglasiti da stav o ispravnosti nasilja u cilju zadržavanja autoriteta dolazi od crkve, škole i drugih institucija.

Ljubav i nasilje se u ovom društvu prožimaju do te mere, da se mnogi ljudi, posebno žene, plaše da eliminisanje nasilja vodi gubitku ljubavi. Popularni ljubavni romani, poput Harlekin^{**} izdanja, koji pre deset godina nisu sadržali opise muškog nasilja nad

---

^{*} Jane Patrick: *A Special Report on Love, Violence, and the Single Woman*, *Mademoiselle*, oktobar 1982.

^{**} *Harlequin Enterprise*, najveći svetski izdavač jeftinih ljubavnih romana, sa sedištem u Kanadi. Zanimljivo je znati da godišnji tiraž ove kuće iznosi oko 180 miliona primeraka i štampa se na 23 jezika (dakle, otprilike svakih šest sekundi proda se po jedan ljubavni roman ovog izdavača). Kompanija angažuje veliki marketinški tim koji pomno prati promene u stavovima kod čitateljki i na osnovu toga daje smernice za rad autorima/kama koje zapošljava, njih oko hiljadu. *Prim. prev.*

ženama, sada opisuju scene batinanja, silovanja i druge slične tome, a sve u kontekstu romantične ljubavi. Interesantno je pomenuti da ženski likovi u savremenim romanima ove vrste imaju profesionalne karijere, kao i seksualno iskustvo. Ti romani nam sugeriraju da muško nasilje treba da bude upotrebljeno kako bi se potčinile ove "umišljene" žene koje, iako ravnopravne sa muškarcima u sferi rada, treba da imaju podređeno mesto u kući. Nema sugestija da bi žene trebalo da prestanu sa radom. Njen posao se prikazuje kao akt pobune koji samo doliva strast seksualnom konfliktu kod kuće i povećava seksualno zadovoljstvo kada muškarac upotrebi silu da "umišljenu" ženu pretvori u pasivno, podređeno biće. Podrazumeva se da je muškarac beo, bogat i pripadnik vladajuće klase.

Takve romane čitaju milioni žena, koje troše milione teško zaradjenih dolara da čitaju štivo koje promovise seksističke uloge i nasilje nad ženama stavlja u romantični kontekst. Treba primetiti i to da podržavaju belu prevlast i zapadnjački imperijalizam. Romani ohrabruju čitateljke da prihvate ideju da nasilje povećava seksualno zadovoljstvo i doprinosi njegovom intenzitetu. Takođe ih ohrabruju u uverenju da je nasilje znak muškosti i izraz muške brige, da stepen muškog besa odgovara intenzitetu njegove privrženosti i pažnje. Čitateljke tako saznaju da je pasivno prihvatanje nasilja neminovno ukoliko žele da ubiraju plodove ljubavi i zaštite. Ovo je čest slučaj u životima žena. One mogu da prihvataju nasilje u intimnim odnosima, bilo heteroseksualnim ili lezbejskim, jer ne žele da se odreknu te zaštite. Za njih je trpljenje zlostavljanja cena koja mora da se plati. Znaju da mogu da žive bez zloupotrebe; ali misle da ne mogu da žive bez zaštite.

Razmatrajući zašto siromašne žene ne mogu da napuste nasilne odnose, Šehterova kaže: "Siromašni ljudi iskuse toliko različitih vrsta zloupotrebe, da nasilje može da se protumači kao jedna u nizu mnogih." Mnoge crkinje zasigurno osećaju da se u ovom društvu suočavaju sa određenim stepenom okrutnosti kuda god se okrenu. Crkinje, kao i mnoge druge marginalizovane grupe na fakultetima, predmet su psihičkog maltretiranja svojih profesora, koji ih godinama sistematski degradiraju i ponižavaju, sve dok ne dobiju diplomu ili budu toliko "sluđene" da napuste fakultet. Crkinje na profesionalnim položajima, za koje se misli da su "uspele", česta su meta zloupotrebe kada su u pitanju njihovi poslodavci i kolege koje sa ogorčenošću gledaju na njihovo prisustvo. Crkinje koje rade u uslužnoj delatnosti svakodnevno su izložene omalovažavajućim, uvredljivim komentarima i postupcima od strane ljudi koji nad njima imaju moć. Najveći broj siromašnih crkinja u ovom društvu je u položaju da stalno trpi zlostavljanje u javnim preduzećima, radnjama itd. Te žene imaju osećaj da je zlostavljanje stalno prisutni element u najvećem delu njihovih odnosa sa ljudima. U tom smislu će biti sklonije da nasilje trpe u situacijama u kojima postoji neka vrsta nagrade ili koristi, gde okrutnost nije jedina karakteristika odnosa. Kako se to obično odnosi na situacije u kojima se događa muško nasilje, one sa oklevanjem, pa čak i nevoljno napuštaju takve odnose. Kao i druge grupe žena, i one se plaše gubitka zaštite.

Sve dok žene i muškarci ne prestanu da izjednačavaju nasilje i ljubav, steknu razumevanje o tome da se neslaganje i konflikti u kontekstu intimnih odnosa mogu rešiti bez nasilja, i sve dok ne odbace pretpostavku da muškarci treba da dominiraju nad ženama, muško nasilje nad ženama, kao i drugi oblici agresije u intimnim odnosima, nastaviće da postoje. Kako bi okončale nasilje nad ženama, feminističke aktivistkinje su preuzele vodeću ulogu u kritici ideologije muške supremacije i

razotkrivanju načina na koje ona podržava i opravdava takvo nasilje. Pa ipak, naponi da se okonča muško nasilje nad ženama će uroditi plodom tek kada postanu deo sveobuhvatne borbe za okončanje nasilja. Feminističke aktivistkinje koje se danas bore za nuklearno razoružanje povezuju militarizam i patrijarhat, ukazujući na njihovu povezanost. Kao i analize nasilja nad ženama, i ta diskusija pokazuje tendenciju da se fokusira isključivo na mušku podršku nasilju – a to ograničava razumevanje problema. Mnoge žene koje zagovaraju feminizam, militarizam vide kao primer patrijarhalnog koncepta maskuliniteta i muškog prava da se dominira nad drugima. Za njih borba protiv militarizma *predstavlja* borbu protiv patrijarhata i muškog nasilja nad ženama. U nedavno objavljenoj zbirki eseja: "Nema se kuda pobeći: priručnik o nuklearnom mentalitetu namenjen ženama" autorka Suzan Koen piše:

Naše je uverenje da je tiranija uzrokovana nuklearnim aktivnostima samo jedna od poslednjih, najozbiljnijih manifestacija kulture koju karakterišu dominacija i eksploatacija u svakoj sferi. Upravo iz tog razloga, prisustvo nuklearnog mentaliteta u svetu može se posmatrati samo kao deo celine, a ne kao pojedinačan problem. Pozivamo na prepoznavanje toga da odvajanje problema nuklearnih postrojenja i naoružanja od pitanja dominantnih kulturnih, društvenih i političkih vrednosti u našem društvu rezultira suženim razumevanjem problema, a time i ograničenim spektrom mogućih rešenja. Mi smatramo da su konstrukti te vrste, koji kontrolišu društvene strukture i naše odnose, a koje su definisali muškarci, uzrok sve veće proizvodnje nuklearnog naoružanja i izgradnje nuklearnih postrojenja. Patrijarhat predstavlja izvor problema, i opasnosti koje leže u korenu nuklearnog mentaliteta treba da dovedu do uvida da je osnovni problem upravo patrijarhat.

Poistovećujući militarizam i patrijarhat, žene koje zagovaraju feminizam često svoju argumentaciju zasnivaju na pretpostavci da je biti muško isto što i biti snažan, agresivan i spreman na dominaciju i sprovođenje nasilja nad drugima; dok je biti žensko izjednačeno sa slabošću, pasivnošću i željom da se neguje, i brine o blagostanju drugih. Takva vrsta dualističkog razmišljanja, osnov je svakog oblika društvene dominacije u zapadnom društvu. Čak i kada je invertovana i stavljena u službu značajnog cilja kao što je nuklearno razoružanje, ostaje opasna jer podupire samu kulturološku osnovu seksizma i drugih vidova grupne opresije. Ona promovira stereotipni koncept inherentnih razlika između muškaraca i žena, implikujući da žene, zbog prirode svog pola, nisu mogle da imaju bitniju ulogu u podržavanju i izgradnji imperijalizma (i militarizma koji služi da održi imperijalističku vladavinu) ili drugih sistema dominacije. Čak i ako se ustvrdi da su muškarci naučeni da muškost poistovećuju sa sposobnošću da se ispoljava nasilje, a žene da poistovećuju žensku prirodu sa negovateljstvom, ipak je činjenica da se mnoge žene i muškarci ne povinuju ovim stereotipima. Umesto da ženama razjasni moć koju imaju u održavanju sistema dominacije i nasuprot tome, uspostavljanju strategija za otpor i promenu, trenutna debata o feminizmu i militarizmu dodatno mistifikuje žensku ulogu.

U diskusijama koje se i dalje odvijaju u okvirima seksističke ideologije, o ženama se govori kao o objektima, pre nego subjektima. Mi nismo prikazane kao radnice i aktivistkinje koje, kao i muškarci, prave političke izbore, već kao pasivne posmatračice koje nisu preuzele odgovornost za održavanje vrednosnog sistema u

---

* Susan Koen: *ain't nowhere we can run: a handbook for women on the nuclear mentality*, str. 2.

društvu koje nasilje i dominaciju svrstava u najuspješnija sredstva komunikacije u ljudskim odnosima, vrednosnog sistema koji zagovara i vodi ratove. Diskusije o feminizmu i militarizmu koje ženama razjašnjavaju uloge koje smo imale, koje i dalje imamo, u svojoj raznolikosti i složenosti, stvaraju iluziju da se sve žene protive ratu, upotrebi nasilja, stavu da su muškarci problem i neprijatelj. To predstavlja iskrivljavanje istine o iskustvu žena, a ne objašnjenje ili redefinisanje tog iskustva. Potcenjivanje uloge koju su žene imale nužno vodi iskrivljenoj predstavi ženske realnosti. Koristim reč "potcenjivanje" jer se čini da tvrdnja da su muškarci vodili rat i kreirali ratnu politiku dok su žene pasivno posmatrale, predstavlja odbijanje da se žene vide kao aktivna politička bića, iako su podređene muškarcima. Pretpostavka da nečija pozicija inferiornosti ili potčinjenosti definiše i samu osobu ili način na koji će se ona ponašati, zapravo je produžetak seksističkih obrazaca koji osporavaju i onu relativnu moć koju su žene imale. Čak i žene koje glasaju onako kao njihovi muževi prave politički izbor. Mi moramo da posmatramo žene kao politička bića.

Popularni stav koji izriču neke od aktivistkinja u okviru debate o ženama i militarizmu, da su "žene prirodni protivnici rata" predstavlja primer iskrivljene slike o ženskoj realnosti. Mnoge antiratne aktivistkinje smatraju da žene, kao one koje rađaju decu ili mogu da ih rađaju, nužno osećaju veću potrebu za okončanjem ratova – implikujući da žene više cene život. Lesli Kejgan je nedavno dala intervju časopisu *South End Press News*, u kom potvrđuje da žene koje učestvuju u pokretu za razoružanje često ističu da činjenica da rađaju decu predstavlja "poseban odnos i odgovornost prema opstanku planete". Kejganova smatra da je ovo "opasno viđenje" jer stavlja naglasak na žensku biologiju i "osnažuje seksistički koncept da je biti žena isto što i biti majka". Ona objašnjava:

Može se desiti da su neke, čak mnoge žene, motivisane za aktivizam zbog brige za svoju decu. To može da bude odlučujuće i za neke očeve koji ne žele da dožive da im deca poginu u nuklearnom ratu! Međutim, to zaista ne opravdava suženo i ograničeno viđenje problema. Ono je ograničeno jer sadrži stav da u korenu ženskog odnosa prema tako značajnom pitanju kao što je budućnost naše planete, leži jedna jedina biološka činjenica.

Mi, za koje su feminizam i militarizam značajna pitanja, moramo da insistiramo na tome da žene (čak i one koje rađaju decu) nisu inherentno nenasilne i okrenute životu. Mnoge žene koje su majke (bilo da decu odgajaju samostalno ili u zajednici sa mužem) uče svoju mušku decu da se upuštaju u tuču i druge oblike agresije kao prihvatljive vidove komunikacije, koji se cene više od interakcije ispunjene ljubavlju i pažnjom. Iako žene često preuzimaju negovateljske i brižne uloge u odnosima sa drugima, one ih nužno ne cene u onoj meri u kojoj se dive potiskivanju emocija ili izražavanju moći kroz upotrebu sile. Mi treba da insistiramo na tome da žene koje odluče (čak i kada su na to podstaknute materinstvom) da odbace nasilje i dominaciju, a potom i rat kao njihov krajnji izraz, razmišljaju politički i prave političke odluke i izbore. Ukoliko žene koje se bore protiv militarizma nastave da zastupaju, ma koliko direktno ili indirektno, gledište da žene imaju inherentnu sklonost da se protive ratu, u opasnosti su da osnaže istu onu vrstu biološkog determinizma koja je u osnovi koncepta muške supremacije. Pored toga, mogu da prikriju i činjenicu da mnoge žene u Americi nisu nastrojene ni antiimperijalistički, ni protiv militarizma, niti se protive upotrebi nasilja kao obliku društvene kontrole. Sve dok ove žene ne promene vlastiti vrednosni sistem, treba imati na umu da se one, kao i njihovi muški

saveznici, drže viđenja ljudskih odnosa koje podrazumeva društvenu dominaciju u svim njenim oblicima, i da ih stoga treba smatrati odgovornim za njihove postupke.

Temelj modernog militarizma nije patrijarhat, već imperijalizam (iako je povezivanje koncepta maskuliniteta i borbe da se porobljavaju države i narodi zapravo u interesu imperijalizma). Na svetu postoje mnoga društva kojima vladaju muškarci, a nisu imperijalistička; sa druge strane, mnoge žene u Americi su svojim političkim odlukama podržavale imperijalizam i militarizam. Istorijski gledano, bele Amerikanke koje su se borila za prava žena, nisu osećale protivrečnost između svoje borbe i podrške zapadnim imperijalističkim pokušajima da se porobi planeta. Jedan od čestih argumenata je bio i taj da će jednaka prava omogućiti belkinjama da doprinesu napretku ovog "veličanstvenog naroda" tj. daljoj izgradnji imperijalizma. Mnoge belkinje koje su bile snažne zagovornice feminizma početkom dvadesetog veka, imale su proimperijalističke stavove.

Delo objavljeno 1910. godine: "Žene Zapada u Istočnim zemljama"* autorke Helen Montgomeri, koje opisuje pedeset godina rada belkinja u stranim misijama, kao i njemu slična, dokumentuju vezu između borbe za emancipaciju belkinja u Americi i imperijalističkog, hegemonističkog širenja zapadnjačkih vrednosti i dominacije na celu planetu. Belkinje su, kao misionarke, putovale u Istočne zemlje naoružane psihološkim oružjem koje je podrivalo vrednosne sisteme istočnih žena i zamenilo ih zapadnjačkim. U završnoj reči svoga dela, Helen Montgomeri piše:

Toliko nas glasova doziva, toliko pravednih dela zahteva da im ostanemo verni, da smo u opasnosti da zaboravimo najbolja među njima. Pre svega treba nastojati da se širi carstvo Hristovo na zemlji, da se utaji najpreča potreba, da se ode u pustinju po onu voljenu i zabludelu ovčicu, koja je pastiru izmakla iz stada, da podelimo svoje slobode sa onima koji ih nemaju, da podelimo svoju sreću sa onima koji je nemaju, da težimo spasenju ovoga sveta, kao nepodeljenog, neostrašćenog, koji ne bludi već počiva u svetlosti veličanstvenog Jevanđelja Gospoda našeg blagoslovenog, to je misija ženskog pokreta misionarki.

Uprkos činjenici da savremeni feministički pokret protiv imperijalizma i militarizma vode belkinje, one ipak predstavljaju manjinu i ne odražavaju vrednosti većine drugih belih žena u ovom društvu, niti svih žena kao grupacije. Mnoge bele žene u Americi i dalje svesrdno podržavaju militarizam. Feminističke aktivistkinje treba da te žene smatraju odgovornim za političke odluke koje donose, kao i da rade na menjanju njihovih stavova. Mi izbegavamo suočavanje sa ovim izazovom kada se ponašamo kao da su muškarci i patrijarhat jedino zlo.

Činjenica da su muškarci počinili najvećeg dela imperijalističkih poduhvata izvedenih globalno, da su izvršili najviše nasilnih dela u ratu, prilično je očigledna. Međutim, moramo imati na umu da i žene učestvuju u borbi, i da nisu nužno protiv rata, kada su na takav čin pozvane u vreme nacionalnih kriza. Moramo imati u vidu i da rat nije samo borba, tako da je aktivnost žena koja se odvija dok rat traje, kao i iza borbenih linija, u službi rata. Na kraju svog eseja o ženskom učešću u ratu: "Kultura koja nam je u krvi"*, Peti Volton piše:

---

* Helen Montgomery: *Western Women in Eastern Land*, str. 277.

* Patty Walton: *The Culture In Our Blood*, str. 45.

Da zaključimo, žene se nisu borile u ratovima zbog naših materijalnih okolnosti i zato što smo po prirodi moralnije od muškaraca ili zato što patimo od nekih bioloških ograničenja. Ženski rad je u službi i ratnih, i mirovnih aktivnosti jednog društva. Naša podrška je oduvek proisticala iz načina na koji smo vaspitavane kao žene. Socijalizacija muškaraca i žena zapravo odgovara potrebama kulture u kojoj živimo. Ovakvu situaciju je neophodno prepoznati, jer nužno treba da promenimo materijalne odnose, a ne samo pol onih koji prave svetske probleme. Muškarci nisu ništa agresivniji po svojoj prirodi, kao što ni žene nisu pasivne. Postoji kultura rata, dakle, moguća je i kultura mira.

Podela rada prema polnim ulogama značila je da žene kao roditelji podržavaju rat tako što kod svoje dece neguju prihvatanje dominacije i poštovanje nasilja kao sredstva društvene kontrole. Usađivanje takve ideologije u ljudsku svest, podjednako je značajno za stvaranje militantne države, kao i opšta kontrola muškaraca koju praktikuju vlastodršci. Oni i insistiraju da je rat muški posao i za njega ih nagrađuju. Kao i muškarci, i žene u Americi imaju visok prag tolerancije za nasilje, stečen prekomernim gledanjem televizije. Da bismo se borili protiv militarizma moramo se odupreti pranju mozga i socijalizaciji koja nam nameće pasivno prihvatanje nasilja u svakodnevnom životu, socijalizaciji koja nam poručuje da nasilje može da se suzbije nasiljem. Žene koje su protiv militarizma treba da uskrate podršku ratu time što će transformisati pasivno prihvatanje nasilja kao sredstvo društvene kontrole u svakodnevnom životu.

To znači da više ne možemo da se ponašamo kao da su muškarci jedine osobe koje se nasilno ponašaju, koje prihvataju i opravdavaju nasilje, stvaraju kulturu nasilja. Kao žene, treba da preuzmemo odgovornost za ulogu koju i same imamo u opravdavanju nasilja. Time što se bavimo samo muškim nasiljem nad ženama, ili militarizam proglašavamo za još jedan izraz muškog nasilja, ne uspevamo da na adekvatan način sagledamo problem nasilja i otežavamo razvijanje uspešnih strategija i rešenja. Iako ne treba da umanjimo ozbiljnost problema muškog nasilja nad ženama, ili muškog nasilja nad narodima ove planete, treba da uvažimo činjenicu da su muškarci i žene, zajedno, od Amerike stvorili kulturu nasilja, kao i da moramo zajedno da radimo na transformisanju i ponovnoj izgradnji te kulture. Žene i muškarci treba da se usprotive upotrebi nasilja kao sredstva društvene kontrole u svim njegovim manifestacijama: ratu, muškom nasilju nad ženama, nasilju odraslih nad decom, nasilju tinejdžera, rasnom nasilju itd. Feministička borba da se okonča muško nasilje nad ženama treba da se proširi u pokret za zaustavljanje svih oblika nasilja. Sa široko postavljenom osnovom, takav pokret bi mogao da radikalizuje svest i intenzivira osveščivanje potrebe da se okonča muška dominacija nad ženama, u kontekstu u kome radimo da bismo suzbile koncept hijerarhijske strukture, kao temelja ljudske interakcije.

10. REVOLUCIONARNO RODITELJSTVO

U ranoj fazi savremenog ženskog pokreta za oslobođenje, feminističke analize materinstva reflektovale su rasne i klasne predrasude njegovih pripadnica. Neke bele pripadnice srednje klase, fakultetski obrazovane, smatrale su da je materinstvo ozbiljna prepreka za žensko oslobođenje, da predstavlja okove koji ženu drže vezanu za kuću i poslove čišćenja, kuvanja i brige o deci. Druge su jednostavno proglasile materinstvo i podizanje dece za *locus* ženske opresije. Da su crnkinje izrazile svoje stavove o materinstvu, ono ne bi bilo identifikovano kao ozbiljna prepreka da postignemo slobodu kao žene. Rasizam, mogućnost dobijanja poslova, nedostatak kvalifikacija ili obrazovanja, kao i veliki broj drugih problema našli bi se na vrhu liste – ali ne i materinstvo. Crnkinje ne bi rekle da nas materinstvo sprečava u tome da uđemo u svet plaćenih poslova, jer smo mi oduvek radile. Od robovlasničkog perioda do dan danas, crnkinje u Americi radile su van svoje kuće, u poljima, fabrikama, perionicama i domovima drugih. Taj rad je pružao nedovoljnu finansijsku nadoknadu i često ometao ili onemogućavao adekvatno roditeljstvo. Istorijski gledano, crnkinje su posao u kontekstu porodice smatrale humanizujućim radom koji potvrđuje ženski identitet, identitet ljudskih bića koja pokazuju ljubav i brigu, upravo one gestove humanosti za koje je ideologija belaičke nadmoći tvrdila da nisu svojstveni crncima. Za razliku od brižnog rada obavljanog unutar sopstvenog doma, posao van njega je doživljavao kao stresan, ponižavajući i dehumanizujući.

Ti stavovi o materinstvu i radu van svog doma bili su u oštrm kontrastu u odnosu na stavove koje su izražavale bele pripadnice pokreta. Mnoge crnkinje su govorile: "Želimo da imamo više vremena za svoju porodicu, želimo da napustimo svet otuđenog rada." Mnoge bele pripadnice pokreta su govorile: "Umorne smo od izolacije koju nam nameće kuća, umorne od toga da gradimo odnose samo sa decom i mužem, od emotivne i ekonomske zavisnosti, želimo da se oslobodimo i uđemo u svet rada." (Ti glasovi nisu pripadali belim pripadnicama radničke klase koje su, kao i crne radnice, bile umorne od otuđenog rada.) Pripadnice pokreta koje su želele da postanu deo radne snage, ovaj svet nisu videle kao svet otuđenog rada. Sada ga tako vide. U poslednjih dvadeset godina delovanja feminističkog pokreta, mnoge belkinje srednje klase ušle su na tržište rada i shvatile da rad u društvenom kontekstu, gde je seksizam još uvek pravilo, gde postoji nepotrebno takmičenje koje podstiče zavist, nepoverenje, antagonizam i zlobu u ljudskim odnosima, rad čini stresnim, frustrirajućim i često potpuno neispunjavajućim. Shodno tome, mnoge žene koje nalaze zadovoljstvo u poslu kojim se bave smatraju da im on oduzima previše vremena, a ostavlja malo prostora za druge stvari koje ih ispunjavaju. Iako rad može da doprinese tome da žene dostignu određen nivo finansijske nezavisnosti pa i finansijsku samostalnost, on ne ispunjava adekvatno ljudske potrebe najvećeg broja žena. Kao posledica toga, ženska potraga za radom koji ispunjava i odvija se u

okruženju kojem je svojstvena briga, vodila je preneglašavanju važnosti porodice i pozitivnih aspekata materinstva. Pored toga, činjenica da su mnoge aktivne feministkinje u svojim srednjim ili kasnim tridesetim, i da se suočavaju sa svojim biološkim časovnikom, usmerila je kolektivnu pažnju na roditeljstvo. Ova obnovljena pažnja je ohrabрила mnoge aktivistkinje feminističkog pokreta koje su bile zainteresovane za podizanje dece, da se odluče na roditeljstvo.

Iako su pripadnice ranog pokreta zahtevale poštovanje i priznanje rada u kući i brige o deci, nisu pridale dovoljno značaja i vrednosti materinstvu. To je trebalo uraditi u samom začetku feminističkog pokreta. Napadi na materinstvo koji su se događali u ranoj fazi pokreta, otuđili su od njega mnoge žene, posebno siromašne i/ili pripadnice drugih rasa, za koje roditeljstvo spada u mali broj interpersonalnih odnosa gde se osećaju ispunjeno i cenjeno. Na nesreću, pozitivan feministički fokus koji se odnedavno stavlja na materinstvo, veoma se oslanja na seksističke stereotipe. Neke feministkinje prikazuju materinstvo u ružičastom svetlu, u istoj meri u kojoj su muškarci i žene u dvadesetom veku veličali "kult domaćinstva". Jedina važna razlika u njihovom pristupu jeste činjenica da se materinstvo više ne smešta primarno u okvire heteroseksualnog braka, čak ni heteroseksualnih odnosa. Sada više nego ikad, žene koje nisu vezane za muškarce, heteroseksualne ili lezbejke, odlučuju se na rađanje dece. Uprkos teškoćama (posebno ekonomskim) koje nosi samostalno roditeljstvo u ovom društvu, naglasak se stavlja na 'radosti materinstva', posebnu vrstu intimnosti, bliskost i emotivno vezivanje koje su svojstvene odnosu majka/dete. Dela poput: "Sa detetom: dnevnik materinstva" Filis Česler, predstavljaju odu radostima i sreći rađanja, kao i brige o deci. Izdavanje akademskih i ozbiljnijih dela kao što su: "Budućnost materinstva" Džesi Bernard, "Majčinska ljubav" Elizabet Badiner, "Moja majka / Ja" Nensi Frajdej i "Reprodukcija materinske uloge" odražavaju sve veću obuzetost idejom materinstva.

Takvo oživljavanje zanimanja za materinstvo ima i pozitivne i negativne implikacije po feministički pokret. Pozitivna strana podrazumeva stalnu potrebu da se prouči i ispita žensko roditeljstvo, koje to zanimanje promoviše i ohrabruje. U predgovoru dela "Od žene rođena" Adrijen Rič iznosi da je osećala potrebu da napiše knjigu o roditeljstvu jer je to "za feminističku teoriju suštinsko, još relativno neispitano područje". Takođe je pozitivno to što žene koje se odluče na rađanje dece više nemaju strah da će ih taj izbor udaljiti od feminističkog pokreta, iako će ih verovatno isključiti iz aktivnog učešća u njemu. Ono što predstavlja negativnu stranu, jeste da idealizovanjem materinstva, uz rabljenje iste terminologije kakvu koriste seksisti kako bi predočili da su žene po prirodi brižna bića okrenuta životu, feminističke aktivistkinje podržavaju središnje dogme muške ideologije nadmoći. One implikuju da je materinstvo istinski ženski poziv; da žene koje nisu majke, čiji su životi možda prevashodno koncentrisani na karijeru, kreativni rad ili politički angažman, mnogo propuštaju i da su osuđene na život koji ne ispunjava na emotivnom planu. Iako ne omalovažavaju niti otvoreno napadaju žene koje ne rađaju decu, one (kao i društvo u celini) smatraju da je podizanje dece *važnije* od drugih vrsta rada koje žene obavljaju, kao i da donosi više zadovoljstva. Mogle bi jednostavno da kažu da podizanje dece *jeste* važno i ispunjavajuće. Značajno je primetiti da takvo mišljenje često izražavaju mnoge bele pripadnice buržoazije iza kojih su uspešne karijere, a koje se sada odlučuju na rađanje

---

* Adrienne Rich: *Of Woman Born*

dece. Čini se da one poručuju ženama da karijera i rad nikada ne mogu da budu toliko važni, toliko ispunjavajući, kao podizanje dece.

Takvo razmišljanje je vrlo opasno u vreme kada se brojne tinejžerke koje nisu realizovale mnoge svoje planove u velikom broju odlučuju na rađanje dece umesto na odlaganje roditeljstva; kada vlada govori ženama da uništavaju instituciju porodičnog života time što se ne uklapaju u uloge koje definiše seksizam. Žene su danas, putem medija i drugih sistema komunikacije, preplavljene podsticajima da rađaju decu. Novine objavljuju na naslovnim stranama priče poput: "Materinstvo se vraća u velikom stilu"; ženski časopisi su prepuni članaka o "novom materinstvu"; modni časopisi imaju posebne odeljke sa modnim kreacijama za trudnice, poznate emisije na televiziji imaju specijalna izdanja o uspešnim ženama koje se odlučuju na rađanje dece. U vreme kada je povećana verovatnoća da će žene sa decom živeti u siromaštvu, kada se broj dece beskućnika, bez roditeljskog staranja, svakodnevno povećava za više hiljada, kada samo žene i dalje preuzimaju odgovornost za roditeljstvo, takva propaganda podriva feministički pokret i pretili mu.

Bele pripadnice buržoazije koje idealizuju materinstvo u izvesnoj meri čine pokušaj da isprave nepravdu koju su nanele nekadašnje feminističke kritike, kao i da odaju zasluženno poštovanje ženama koje su majke. Treba ipak napomenuti da čak ni najstrašnije kritike ove vrste ne mogu da se uporede sa seksizmom kao izvorom eksploatacije i poniženja za majke. Materinstvo je značajan i vredan rad koji, kao takav, treba da prepoznaju svi u našem društvu, uključujući i feminističke aktivistkinje. Ono treba da dobije zasluženu pažnju, pohvalu i poštovanje u feminističkom kontekstu u kojem postoji obnovljeni napor da se iznova promisli o prirodi materinstva, kako ono ne bi postalo ni prinudno iskustvo za žene, niti eksploatatorsko i opresivno, već dobro i uspešno roditeljstvo bez obzira na to da li ga obavljaju žene samostalno, ili u zajednici sa muškarcima.

U nedavno objavljenom članku "Odgajanje bebe"* Meri Elen Šunmejer ističe opšte prisutan stav o tome da muškarci ne učestvuju podjednako u roditeljstvu:

Još od prvih trenutaka kada je ispoljena ambivalencija prema materinstvu, cilj ženskog pokreta je bio pohod za jednakošću – iskoreniti opresiju iz materinstva, sjediniti "materinstvo" i "roditeljstvo", a za one koje odluče da imaju decu, podeliti roditeljstvo sa muškarcima i društvom uopšte. Osvrnuvši se na proteklih dvadeset godina, čini se da je feminističkom pokretu ove ciljeve najteže da dostigne.

Kada bi muškarci podjednako učestvovali u roditeljstvu, to bi značilo da moraju da tokom nekog vremena zamene mesto sa ženama. Za mnoge muškarce je lakše da moć sa ženama podele na radnom mestu, nego kod kuće. Iako milioni majki sa bebama i malom decom danas rade van svog doma, mnogo žena i dalje obavlja većinu kućnih poslova...

Muškarci neće podjednako učestvovati u roditeljstvu sve dok ne budu naučeni, najbolje od ranog detinjstva, da očinstvo ima istu vrednost i značaj kao materinstvo. Sve dok žene i društvo u celini, odnos majka/dete vide kao jedinstven i izuzetan zato

---

* Mary Ellen Shoonmaker: *Bringing Up Baby*, str. 13.

što žena nosi dete u svom telu i rađa ga, ili to bilološko iskustvo poistovećuju sa bliskijom, značajnijom vezom sa detetom nego što je ima muški roditelj, odgovornost za brigu o detetu i njegovo podizanje će ostati primarno ženski rad. Čak se i žena koja nema dete smatra sposobnijom da odgaja decu od muškog roditelja, jer se smatra brižnom hraniteljicom po svojoj prirodi. Biološko iskustvo trudnoće i porođaja, bilo bolno ili radosno, ne treba da bude izjednačeno sa idejom da je žensko roditeljstvo nužno superiornije od muškog.

Rečničke definicije povezuju reč "otac" sa prihvatanjem odgovornosti, bez pomena reči poput "nežnost" i "brižnost", dok se potonje koriste da definišu značenje reči "majka". Prebacujući na žene potpunu odgovornost za odgajanje, to jest za zadovoljavanje emocionalnih i materijalnih potreba deteta, društvo osnažuje predstavu da je biti majka važnije od očinstva. U definicije i samu upotrebu termina "otac" i "majka", upisan je osećaj da se te dve reči odnose na dva temeljno različita iskustva. Žene i muškarci treba da na isti način definišu rad koji majčinstvo i očinstvo podrazumevaju, ukoliko žele da imaju podjednaku odgovornost u roditeljstvu. Čak i feminističke teoretičarke koje su naglašavale potrebu da i muškarci na ravnopravnim osnovama učestvuju u odgajanju dece, uz oklevanje prestaju da pripisuju posebnu vrednost materinstvu. To ilustruje feminističku spremnost da se glorifikuje psihološko iskustvo materinstva, kao i nespemnost da se prizna da je materinstvo područje društvenog života u kome žene mogu da ispoljavaju moć i kontrolu.

Žene i društvo u celini često smatraju da je otac koji ravnopravno učestvuje u roditeljstvu jedinstven i poseban, umesto da ga smatraju pokazateljem onoga što bi trebalo da bude pravilo. Za njega se čak kaže i da preuzima "materinsku" ulogu. Opisujući muškarce koji su roditelji u svom delu "Majčinska ljubav"*, Elizabet Badinter komentariše:

Pod pritiskom koji prave žene, "novi otac" se ravnopravno majčinski brine o detetu na tradicionalno majčinski način. On se prikrada, kao još jedna majka, između majke i deteta, koje tog časa ostvaruje gotovo istovetno prislan kontakt sa ocem, kao što ga je ostvarilo sa majkom. Dovoljno je samo primetiti sve veći broj fotografija u časopisima koje prikazuju očeve kako privijaju bebe na svoja naga prsa. Njihova lica odaju potpuno materinsku nežnost koja nikoga ne šokira. Nakon vekova očinskog autoriteta ili odsustva, čini se da se rađa novi pojam – očinska ljubav, potpuni ekvivalent majčinske ljubavi. Iako je očigledno da žene koje su roditelji predstavljaju uzor kome bi muškarci trebalo da teže (jer su se žene uspešno bavile roditeljstvom mnogo duže), činjenica je da muškarci postaju roditelji, uspešni očevi. Oni ne postaju majke.

Još jedan primer takve tendencije uočljiv je u eseju Sare Radik "Misliti kao majka*". Ona zamišlja vreme u kome će muškarci podjednako učestvovati u podizanju dece i piše:

Toga dana neće biti više "očeva", neće biti ljudi bilo kog pola koji imaju moć nad životima svoje dece i moralni autoritet u svetu svoje dece, iako obavljaju posao vezan za brigu i ljubav. Postojeće majke oba pola koje sprovode u život transformisanu materinsku misao, u zajednicama koje dele roditeljsku brigu –

---

* Elisabeth Badinter: *Mother Love*, str. 324.

* Sara Ruddick: *Maternal Thinking*

praktično, emotivno, ekonomski i društveno. Takve zajednice će naučiti od svojih majki kako se ceni dečji život.

U ovom odeljku, kao i u celom eseju, Radikova veliča ideju "materinskog" i naglasak stavlja na potrebu da se muškarci ponašaju "materinski", što predstavlja kratkovidu viziju. Upravo zato što se reč "materinski" povezuje sa ponašanjem žena, muškarci se sa njom neće identifikovati, iako se možda ponašaju na način koji se tradicionalno smatra "ženskim". Maštanje i priželjkivanje neće promeniti koncept majčinstva u našem društvu. Umesto da ga menjamo, treba da reči "očinski" pripišemo isto značenje. Kada dečaku koji glumi ulogu brižnog roditelja sa svojim lutkama kažemo da se ponaša "majčinski", nećemo promeniti, već ojačati stav da su žene bolji roditelji. Ukoliko kažemo dečaku da se ponaša kao pravi otac (isto onako kao što devojčicama kažemo da su prave majke, kada pokazuju pažnju i brigu za lutke), on će usvojiti sliku uspešnog roditeljstva, očinstva, koje je isto što i majčinstvo.

Razmišljati o muškarcima koji se bave uspešnim roditeljstvom, kao o "materinskom tipu", znači potvrđivati stereotipnu seksističku predstavu o tome da su žene inherentno bolji roditelji; ponašanje muškaraca koji podižu svoju decu na isti način na koji to čine žene, vidi se kao imitacija "onog pravog", a ne kao poželjno ponašanje roditelja. Trebalo bi uspostaviti koncept uspešnog roditeljstva koji ne poznaje razliku između majčinske i očinske brige. Model uspešnog roditeljstva kakav opisuje Radikova, bio je primenjen samo na žene, uskraćujući očevima mogućnost da nauče kako da budu roditelji. Njima je dopušteno da grade ulogu oca samo u okvirima izražavanja autoriteta i staranja o materijalnim potrebama. Naučeni su da o svojoj ulozi misle kao o sekundarnoj, u odnosu na majčinsku. Sve dok ne počnemo da učimo muškarce da budu roditelji po istom modelu uspešnog roditeljstva koji su naučile žene, oni neće ravnopravno učestvovati u odgoju dece. Čak će smatrati da ne treba da učestvuju, jer im je usađena svest da su u tome neadekvatni i neuspešni.

Muškarci su odgajani tako da izbegavaju odgovornost za podizanje dece, a to izbegavanje je podstaknuto verovanjem nekih žena da je materinstvo sfera moći koju će izgubiti, ukoliko muškarci budu podjednako učestvovali u roditeljstvu. Mnoge od tih žena ne žele da ravnopravno dele roditeljstvo sa muškarcima. U feminističkim krugovima se često zaboravlja da veliki broj žena u Americi još uvek veruje da muškarci ne mogu da budu uspešni roditelji i da čak ne bi trebalo ni da pokušavaju. Sve dok te žene ne shvate da muškarci mogu, i treba da se bave primarnim roditeljstvom, neće očekivati da muškarci u njihovim životima preuzmu jednak udeo u podizanju dece. Čak i kada to budu očekivale, mala je verovatnoća da muškarci odgovore entuzijastično. Ljudi treba da znaju kakve negativne posledice po porodične odnose i razvoj deteta uzrokuje nedostatak muškog učešća u odgajanju dece.

Feministički pokušaji da se muškarcima skrene pažnja na to šta gube kada ne učestvuju u roditeljstvu, uglavnom su usmereni na buržoasku klasu. Veoma malo je urađeno na tome da se o neseksističkom i muškom roditeljstvu razgovara sa ženama i muškarcima koji pripadaju siromašnoj i radničkoj klasi. Ona vrsta materinske brige koju u svom eseju zagovara Radikova, sa izrazitim naglaskom na pažnju koju deci poklanjaju roditelji, posebno majke, zapravo je vid roditeljske brige koji mnogi roditelji, pripadnici radničke klase, teško mogu da obezbede deci kada se iscrpljeni vrate sa posla kući. Za žene i muškarce u porodicama koje se bore da ekonomski prežive,

postaje sve teže da posvete temeljnu pažnju roditeljstvu. Njihova borba je u potpunoj suprotnosti buržoaskoj porodičnoj strukturi i mogućnostima belih žena i muškaraca, koji su često bolje informisani o pozitivnom uticaju muškog učešća u roditeljstvu, posvećuju mu više pažnje i nisu u stalnom strahu za svoje materijalno stanje. Za žene koje odgajaju decu same, teško je da pomire zahteve posla i podizanja dece.

Feminističke teoretičarke ukazuju na probleme koji nastaju kada se roditeljstvom bavi samo jedna osoba ili isključivo žena: žensko roditeljstvo pruža deci vrlo malo modela za muško roditeljstvo; ono održava predstavu da je roditeljstvo ženski posao i pojačava mušku dominaciju i strah od žena. Društvo se, međutim, ne brine. Takva saznanja imaju vrlo malo odjeka u vremenu kada muškarci, više nego ikad ranije, izbegavaju odgovornost za podizanje dece, a žene se manje bave roditeljstvom kako bi mogle da rade više, i češće se roditeljstvom bave same. Te činjenice pokreću dva pitanja koja treba da budu stožer budućeg feminističkog pokreta: prava dece na odgovarajuću brigu od strane roditelja ili drugih staratelja, restrukturiranje društva tako da tu brigu ne pružaju isključivo žene.

Iskorenjivanje seksizma predstavlja rešenje problema neravnopravnog učešća, ili potpunog odsustva muškaraca u odgajanju dece. Shodno tome, potrebno je da više žena i muškaraca uvidi potrebu da feministički pokret podrži i da mu se priključi. Veliki broj žena i dalje veruje da su prvenstveno one odgovorne za brigu o deci – potrebno je to reći po ko zna koji put. Feministička borba da se žene odupru takvoj socijalizaciji treba da vodi većem izražavanju zahteva da i muškarci ravnopravno učestvuju u roditeljstvu. Jedan od načina da se proširi svest o takvoj potrebi jeste štampanje brošura o važnosti ravnopravne podele roditeljstva između muškaraca i žena, i njihova distribucija u ženskim dispanzerima i na drugim javnim mestima. Seminari o odgoju dece, koji naglašavaju ne-seksistički pristup i zajedničko učešće muškaraca i žena u roditeljstvu, organizovani u lokalnim zajednicama, predstavljaju još jedan način da ljudi saznaju više o ovoj temi. Pre nego što žene zatrudne, treba da shvate značaj ravnopravnog učešća muškaraca u roditeljstvu. Neke žene koje se nalaze u vezi sa muškarcem i razmišljaju o rađanju dece, ne odlučuju se na taj korak jer im partneri stavljaju do znanja da ne žele da preuzmu odgovornost za roditeljstvo. Te žene smatraju da je njihova odluka da nemaju decu sa muškarcima koji odbijaju da učestvuju u roditeljstvu politički stav, koji naglašava važnost ravnopravnog učešća u roditeljstvu i neophodnost da se okonča muška dominacija nad ženama. Takve žene treba da nam kažu još mnogo toga o izboru koji prave. Postoje i žene koje se odlučuju na rađanje uprkos tome što znaju da muškarac neće podjednako učestvovati u roditeljstvu. Za buduća istraživanja ženskog roditeljstva od velikog je značaja da razumemo njihov izbor.

Žene treba da znaju da je razgovor o odgajanju dece sa muškarcima neophodan pre nego se deca začnu i rode. Postoje žene i muškarci koji su sačinili pravne ugovore, ili prosto pisane dogovore, koji precizno navode pojedinačnu odgovornost svake osobe. Neke žene su otkrile da muškarci samo na rečima podržavaju ideju ravnopravnog roditeljstva, pre nego što se dete začne ili rodi, a posle se ne drže dogovora. Pisani dogovori mogu da razjasne situaciju time što zahtevaju da se prodiskutuje kako se ko oseća po pitanju roditeljske brige, odgovornosti itd. Većina žena i muškaraca ne razgovara o tome šta podizanje dece podrazumeva pre nego što se dete rodi, jer se podrazumeva da će žena biti ta koja neguje.

Uprkos značaju ravnopravnog muškog udela u roditeljstvu, veliki broj žena nema odnos sa muškarcem sa kojim su začele dete. U nekim slučajevima je to odraz nezainteresovanosti muškarca za roditeljstvo, u drugim ženin izbor. Neke žene ne smatraju da je prisustvo brižnog muškog roditelja značajno u životu njihove dece. U crnačkim zajednicama je uobičajeno da se samohrana majka oslanja na muške rođake i prijatelje, da joj pomoglu u podizanju dece. Sa sve većim brojem heteroseksualnih žena i lezbejki koje se odlučuju na odgajanje dece bez čvršćih veza sa muškim roditeljem, rašće i potreba za odgajanjem dece u zajednici koja bi im omogućila kontakt sa muškim starateljskim figurama, tako da ne odrastu misleći da su samo žene te koje se bave, ili bi trebalo da se bave podizanjem dece. Staratelji ne moraju da budu roditelji. U našoj kulturi, staratelji su oni koji decu podučavaju, oni rade u bibliotekama itd., pa iako su u ovim profesijama nekada bile prisutnije žene, ta situacija se menja. U takvom kontekstu, deca će imati prilike da iskuse muško starateljstvo. Neke majke koje decu podižu bez podrške oca, smatraju da se njihova uloga podriiva kada se povremeno vide sa njim. On možda unosi zabavu, ali se uopšte ne uključuje u svakodnevnu roditeljsku brigu. Ponekad moraju da se nose sa činjenicom da deca više cene oca samo zato što je muškarac (a seksistička ideologija im sugeriše da je njegova pažnja vrednija od brige koju im pruža žena). Te žene treba da znaju da usađivanje vrednosti koje nisu seksističke podstiče decu da cene žensko roditeljstvo i vodi iskorenjivanju favorizovanja koje se zasniva isključivo na seksističkim standardima.

Upravo zbog toga što roditeljstvo i dalje počiva uglavnom na ženama, potreba za javnim ustanovama za brigu o deci, u kojima je zaposlen jednak broj muškaraca i žena koji nisu seksistički orijentisani, ostaje goruće feminističko pitanje. Takve ustanove bi oslobodile žene isključive odgovornosti za podizanje dece i doprinele većoj svesti o potrebi da se muškarci uključe u odgoj. Ipak, to ostaje pitanje za koje treba da se izbori veći broj ljudi. Feminističko organizovanje koje će se odvijati u budućnosti (posebno ono kojem je cilj izgradnja masovno baziranog feminističkog pokreta) moglo bi da na ovom pitanju izgradi platformu. Feminističke aktivistkinje su oduvek videle javne ustanove za brigu o deci kao jedno od mogućih rešenja za problem žena kao primarnih nosilaca brige o deci. Komentarišući neophodnost postojanja institucija za brigu o deci u članku 'Odgajanje bebe', Meri Elen Šunmejer piše:

Kada imamo na umu brigu o deci koja se odvija van kuće, naizgled jednostavan koncept za koji se zalaže ženski pokret, a koji predstavlja pristupačnu, pouzdanu i kvalitetnu brigu o deci, pokazao se kao krajnje maglovit. Sa jedne strane, privatni i najčešće preskupi izvori staranja sada zadovoljavaju potrebe srednje klase, dok je sa druge strane neadekvatnost javnih institucija za brigu o deci zapanjujuća. Fond za odbranu dece, grupa za zastupanje prava deteta smeštena u Vašingtonu, izveštava da između šest i sedam miliona dece, uključujući i onu predškolskog uzrasta, ostaje samo kod kuće dok roditelji rade, jer ne mogu da priušte obdanište...

Većina obdaništa, bilo da su namenjena radničkoj klasi ili buržoaziji, nema politiku koja se može okarakterisati kao neseksistička. Ipak, sve dok deca ne počnu da od ranih dana uče da nije važno da se na osnovu pola razlikuju uloge, nastaviće da dospevaju u zrelo doba sa mišljenjem da žene treba da budu primarni nosioci brige o deci.

Mnogi ljudi se protive konceptu javnih ustanova za brigu o deci koje bi bile finansirane iz državnog budžeta, jer to smatraju pokušajem žena da izbegnu roditeljstvo. Oni treba da znaju da izolovano roditeljstvo koje je veoma prisutno u našem društvu nije najbolji način da se podižu deca, niti predstavlja dobar odnos prema ženama koje su majke. Elizabet Džejnvej ističe tu činjenicu u svom nedavno objavljenom delu "Ukrštanja", posebno naglašavajući da je koncept u kome samo jedno od roditelja nosi odgovornost za podizanje deteta predstavlja jedan od najmanje zastupljenih modela roditeljstva u svetu, koji se pokazao kao neuspešan zbog toga što decu i roditelje izoluje od društva:

Problemi navedeni u istraživanju koje je naručio Savetodavni odbor za obrazovanje u Masačusetsu pokazuju koliko porodična izolacija može da bude ozbiljna u današnje vreme. Ova grupa je zaključila da su prisutne:

1. Izolacija roditelja koji zarađuje od supružnika i dece, koja je prouzrokovana velikom apsorbovanošću u svet rada.
2. Prapatna izolacija male dece od profesionalnog sveta svojih roditelja i drugih odraslih.
3. Opšta izolacija male dece od osoba drugih dobi tj. odraslih i druge dece.
4. Stambena izolacija porodica od osoba različitog društvenog, etničkog, verskog i rasnog porekla.
5. Izolacija članova porodice od rođaka i suseda.

Takva izolacija znači da uloga porodice kao posrednika u socijalizaciji dece trenutno nije adekvatno ispunjena bez obzira na to da li majka radi van kuće ili ne. Deca danas odrastaju ne poznajući prednosti prisustva različitih uzora u životu, nemajući u vidu odrasle osobe oba pola, i u potpunom nepoznavanju sveta plaćenog rada. Vraćanje žena u život usmeren na dom i porodicu ne bi rešilo suštinsko raskidanje veza između porodice i zajednice. Napor ženskog pokreta da se postara za to da društvo bude odgovorno za centre za brigu o deci nije pokušaj da se drugima prepuste materinske dužnosti, već da se pomoć zajednice usmeri tako da dopuni osnovne odgovornosti roditelja, kao što se to činilo u prošlosti.

Mali javni centri za brigu o deci koji su organizovani unutar zajednice, predstavljaju idealan način da se prevaziđe ova izolacija. Kada roditelji moraju da odvoze decu u udaljene centre, zavisnost od roditelja se ne smanjuje, već povećava. Centri za brigu o deci unutar zajednice dozvolili bi malo decu veću kontrolu nad svojim životima.

Briga o deci predstavlja odgovornost koju je moguće podeliti sa drugim starateljima, sa ljudima koji ne žive sa decom. U našem društvu je takav vid roditeljstva revolucionaran jer nastaje u suprotnosti sa idejom da roditelji, posebno majke, treba da budu jedine osobe koji odgajaju decu. Mnoge osobe koje su odrasle u crnačkim zajednicama imaju iskustva sa takvim načinom društveno zasnovanog podizanja dece. Crnkinje koje su morale da napuste dom i rade kako bi izdržavale porodicu nisu mogle da priušte obdanište za svoju decu, a sem toga, ona nisu uvek bila u blizini. Žene su zavisile od pomoći ljudi u zajednici. Čak i u porodicama u kojima je majka ostajala kod kuće, mogla je da se osloni na pomoć ljudi iz zajednice. Nije morala svaki put da odlazi sa decom u park da ih čuva, jer su na njih pazili ljudi koji žive blizu parka. Ljudi koji nemaju decu često su preuzimali odgovornost za

učestvovanje u podizanju dece. U mojoj vlastitoj porodici je bilo sedmoro dece i dok smo odrastali naši roditelji nisu mogli neprekidno da paze na nas, pa čak ni da nam posvete onu vrstu individualne pažnje koja je deci ponekad potrebna. Te potrebe su često zadovoljavale komšije i ljudi iz zajednice.

Takva vrsta zajedničke odgovornosti za podizanje dece moguća je u zajednicama gde se ljudi poznaju i veruju jedni drugima. Nije moguća onda kada roditelji decu smatraju svojim "vlasništvom", svojim "posedom". Mnogi roditelji ne žele da njihova deca grade bliske odnose sa drugima, čak ni sa rođacima. Kada bi postojala obdaništa u malim zajednicama, deca bi verovatnije razvijala trajna prijateljstva i bliske odnose sa odraslim osobama pre nego roditeljima. Takva vrsta odnosa ne nastaje u dnevnim boravcima gde se jedan/na vaspitač/ica brine o većem broju đaka i gde vaspitna lica postoje samo u kontekstu škole. Svaka osoba koja je odgajana u sredini gde je briga zajednice o deci prisutna, zna da je to moguće samo kada roditelji prihvate da i druge odrasle osobe mogu da preuzmu jednu vrstu roditeljske brige za njihovu decu. Iako tada nastaje situacija u kojoj deca moraju da poštuju više osoba koje o njima brinu, ona takođe pruža oslonac za emotivne, intelektualne i materijalne potrebe dece, ukoliko se za njih ne postaraju roditelji. U crnačkim zajednicama gde postoji zajednička briga o deci, često su u nju uključene i starije žene i muškarci. Danas mnoga deca nemaju nikakvog kontakta sa starijima. Dodatni rizik koji se može izbeći u odgajanju dece zasnovanom u zajednici, a koji postoji u samohranom roditeljstvu, pa čak i porodici sa dva roditelja, jeste tendencija roditelja da u emotivnom smislu preterano investiraju u decu. Sa tim problemom se suočavaju mnogi ljudi koji su se rešili na rađanje nakon godina provedenih u ubeđenju da neće imati decu. Oni mogu da decu pretvore u "objekte ljubavi", ne želeći da ih nauče da uspostavljaју odnose sa širim krugom ljudi. Ovo je za feministkinje i feministe koji odgajaju decu problem u istoj meri u kojoj je to i za druge roditelje.

U početku su žene u ženskom pokretu verovalе da je politički razlog za nemanje dece potreba za kontrolom rasta stanovništva uz svest o tome da naše društvo troši većinu svetskih resursa. Ti razlozi se nisu promenili, iako ih sada ignorišemo ili odbacujemo. Pa ipak, ukoliko bi se manje govorilo o imanju "svoje dece", a više naglaska stavljalo na potrebu da se podižu već rođena deca kojima je potrebna roditeljska briga, postojao bi veliki broj odgovornih žena i muškaraca koji učestvuju u procesu podizanja dece. Lucija Valeska je podržala ovakav stav u eseju "Ukoliko sve drugo propadne, ipak ostajem majka"* koji je objavljen u izdanju časopisa *Quest* 1975:

Imati sopstvenu decu u biološkom smislu je danas lično i politički neodgovorno. Ukoliko posedujete dovoljno zdravlja, snage, energije i finansijskih sredstava za podizanje dece, onda to i uradite. Ko će, u tom slučaju, imati decu? Ukoliko ljudi koji nemaju decu počnu da odgajaju već rođenu decu, više ljudi nego ikada će "imati" decu. Granica između biološke i nebiološke majke će početi da nestaje. Kažete da smo u opasnosti da smanjimo naciju? Mora da se šalite...

Trenutno u vašoj zajednici postoje stotine hiljada dece i majki kojima je očajnički potrebna podrška pojedinaca i zajednice...

---

* Lucia Valeska: *If All Else Fails, I'm still a Mother*, Quest, 1975

Neki ljudi koji se odlučuju na to da ne rađaju, ulažu napor da učestvuju u podizanju dece. Ipak, kao i mnogi roditelji, većina osoba bez dece pretpostavlja da ne treba da učestvuje u staranju o deci sve dok ne steknu "svoju". Ljudi koji nemaju decu, a pokušavaju da učestvuju u staranju, suočeni su sa podozriivošću i negodovanjem osoba koje ne razumeju njihovo zalaganje i koji pretpostavljaju da oni koji nemaju decu, *ne vole decu*. Ljudi su posebno sumnjičavi u odnosu na osobe koje žele da pomognu u staranju o deci, a za to ne traže finansijsku nadoknadu. U vreme kada smo moj partner i ja ulagali veliki napor da učestvujemo u podizanju dece, doveli smo u našu kuću decu prijatelja, obično samohranih majki, kako bismo njima malo olakšali a istovremeno imali decu u svojim životima. Kada bismo objasnili koji princip leži u korenu naših postupaka, ljudi bi obično reagovali tako što su bili iznenađeni, sa odobravanjem, ali i oprezom. Mislim da je oprez proizašao iz činjenice da su naši postupci bili neuobičajeni. Teškoće sa kojima smo se suočavali su nas prisilile da prihvatimo život u kome ima manje interakcije sa decom nego što bismo mi to želeli, što je slučaj mnogih osoba koje nemaju decu. Ta vrsta izolacije od dece je navela mnoge feministkinje da rađaju.

Buđenje revolucionarne svesti kod žena i muškaraca predstavlja preduslov za zajedničku odgovornost pri podizanju dece, onu koja će ženu osloboditi odgovornosti za primarno staranje o deci. Ljudi moraju da shvate da roditeljstvo u izolaciji (bez obzira na pol roditelja) nije najefikasniji način da se podižu deca, niti da se bude srećan/na u ulozi roditelja. S obzirom na to da žene ispunjavaju najveći deo roditeljskih obaveza u našem društvu, kao i na to da se situacija po svoj prilici neće promeniti narednih godina, potrebno je da se obnovi feminističko organizovanje po pitanju brige o deci. Svrha toga nije da se stigmatizuju samohrani roditelji, već da se naglasi potreba za kolektivnim staranjem o deci. Žene širom Amerike treba da se okupe i zahtevaju da se novac poreskih obveznika koji se trenutno troši na trku u naoružanju i u druge militarističke svrhe upotrebi za poboljšanje kvaliteta roditeljstva i brige o deci u našem društvu. Feminističke teoretičarke koje upozoravaju na rizike samohranog roditeljstva i upućuju na potrebu da se muškarci ravnopravno uključe u roditeljstvo, najčešće žive u porodici gde je otac prisutan. To ih navodi da zanemare činjenicu da je takav vid roditeljstva nedostupan velikom broju žena (iako možda predstavlja najbolji društveni okvir za podizanje dece). Takav društveni okvir bi mogao da se omogući kroz uspostavljanje javnih obdaništa unutar zajednica, gde bi muškarci i žene delili odgovornost za brigu o deci. Sada više nego ikad postoji velika potreba da se žene i muškarci organizuju povodom problema brige o deci, kao bi se postarali da sva deca odrastaju u najboljem mogućem društvenom okruženju i da žene ne budu jedini ili primarni nosioci brige o deci.

11. OKONČANJE SEKSUALNE POTLAČENOSTI ŽENA

Tokom ranih faza savremenog feminističkog pokreta oslobođenje žena je često bilo poistovećeno sa seksualnim oslobođenjem. Na koricama knjige "Ženski evnuh" Žermejn Grir* (jednog od najčitanijih feminističkih dela tokom sedamdesetih) stoji da ono predstavlja "konačnu reč o seksualnoj slobodi". Na poleđini knjige, Grirova je opisana kao "žena sa smislom za humor, koja se ponosi svojom seksualnošću". Feminističke teoretičarke kao Grirova, verovala su da će potvrda o značaju seksualnosti predstavljati gest oslobođenja. Podsticale su žene da preuzmaju inicijativu, da uživaju u seksu, eksperimentišu sa novim vezama, na seksualnu "slobodu". Ipak, većina žena nije imala slobodnog vremena, prostora, kontakata, niti želje da se upusti u takozvano "seksualno oslobođenje". Mlade heteroseksualne žene koje su same i bez dece, tinejdžerke i studentkinje, politički napredne, predstavljale su grupaciju koja je bila željna i sposobna da svoje seksualno ponašanje uskladi sa onim što je zapravo bila inverzija muškog poimanja seksualnog oslobođenja. Zagovaranje autentične seksualne slobode bilo je pozitivno, a žene su iz iskustva naučile da sloboda da se inicira seksualni odnos, da se ne bude monogamna, da se eksperimentiše sa grupnim seksom, seksualizovanim sadomazohizmom itd., može da bude uzbudljivo i prijatno iskustvo, ali ne dekonstruiše relacije moći između muškaraca i žena u sferi seksa. Mnoge žene su doživele razočaranje kada je seksualno oslobođenje u pitanju. Iako su neke pripadnice pokreta nastavile da naglašavaju važnost seksualne slobode, istovremeno odbacujući tezu da bi ona trebalo da bude građena po uzoru na muški model, veći broj drugih žena, heteroseksualnih i lezbejki, počeo je da odbacuje tezu o seksualnoj slobodi, pa čak i seksualni kontakt sa muškarcima, zbog uverenja da su žene još uvek eksploatisane pod bremenom starih seksualnih paradigmi. Ove feministkinje su mušku seksualnost sve više percipirale kao odbojnu i eksploatatorsku po svojoj prirodi.

Debata o tome da li bi seksualna sloboda trebalo da bude feminističko pitanje danas je veoma živa. Etel Pirson u svom eseju: "Seksualnost kao uporište identiteta: Psihoanalitičko viđenje"^{**} zaključuje sledeće:

Seksualno oslobođenje, dakle, iako značajno i čak presudno za neke osobe, kao društvena kritika i politički program u ishodu ima ozbiljna ograničenja. U svom najgorem izdanju, ono predstavlja deo kulta individualnosti koji želi da

---

* Germaine Greer: *Female Eunuch*. Najnovije delo Žermejn Grir *Sex and Destiny (Seks i sudbina)* predstavlja interesantno promišljanje o politici vezanoj za problem fertiliteta, a koje dovodi u pitanje mnoge teze o seksualnoj slobodi žena koje je autorka postavila u svom ranijem delu. *Prim. aut.*

** Ethel Pearson: *Sexuality as the Mainstay of Identity: Psychoanalytical Perspective*, str. 36

dobije legitimitet kao odraz potreba jedne individue, nečega što se naslućuje kao sirovi "impuls" života nasuprot zahtevima društva, bez nastojanja da se promeni samo društveno ustrojstvo. Omogućavanje uslova koji su potrebni za žensku autonomiju predstavlja preduslov za autentično seksualno oslobođenje.

Parsonova ne dodaje da rekonstrukcija seksualnosti, promena njenih normi, predstavlja preduslov za žensku seksualnu autonomiju; pa prema tome seksualnost, a samim tim i "seksualna sloboda" postaje značajno pitanje feminističke politike.

Za žene je bilo lako da opišu i ocene negativne aspekte seksualnosti, imajući u vidu način na koji je ona društveno konstruisana u seksističkom društvu, da razobličie mušku objektivizaciju i dehumanizaciju žena, da osude silovanje, pornografiju, seksualizovano nasilje, incest itd. Osmišljavanje novih seksualnih paradigmi i promena normi seksualnosti je bio daleko teži zadatak. Motivacija za takav zadatak može da se javi samo u okruženju u kome se vrednuje seksualno blagostanje. Ironično, neke feministkinje su pokazivale sklonost da odbace probleme seksualnog užitka, blagostanja i zadovoljstva kao nebitne. Sada prisutan naglasak na seksualnoj revoluciji i pristupu "sve može kada je seksualno izražavanje u pitanju" naveo je mnoge žene i muškarce da pomisle da seksualna sloboda već postoji, pa čak i da je precenjena u našem društvu. Međutim, ovo *nije* kultura koja afirmiše pravu seksualnu slobodu. Kritikujući pretpostavku da je naše društvo seksualno oslobođeno jer ukida mnoge zabrane, Elen Vilis piše u svom eseju "Ka feminističkoj seksualnoj revoluciji"*:

Sa radikalne tačke gledišta seksualno oslobođenje ne podrazumeva samo odbacivanje zabrana, već i pozitivno prisustvo društvenih i psiholoških uslova koji pospešuju zadovoljavajuće seksualne relacije. Sa ovog stanovišta, naša kultura je još uvek korenito represivna. Najočigledniji primer predstavlja seksualna nejednakost i iz toga proistekli antagonizam između muškaraca i žena, koji zajedno čine nepremostivu barijeru u postizanju seksualne sreće. U prilog tome tvrdim i da, ostavivši seksualni liberalizam po strani, način na koji se deca danas vaspitavaju za posledicu ima odrasle osobe sa izraženo negativnim stavovima prema seksu. Pod ovim uslovima, labavije seksualne zabrane vode ka tome da ljudi očajnički pokušaju da prevaziđu prepreke na putu ka zadovoljenju putem kompulzivne seksualne aktivnosti i preokupacije seksom. Naglašavanje seksa koje trenutno preplavljuje javni život – posebno izražena potražnja za seksualnim savetima i terapijom – ne govori u prilog ostvarenoj seksualnoj slobodi već o kontinuiranoj seksualnoj frustraciji.

Feminističke aktivistkinje koje mušku seksualnost vide kao prezira dostojnu po svojoj prirodi, bile su najspremnije da pomere naglasak sa problema seksualne slobode. Usredsređujući se prvenstveno na one aspekte muškog seksualnog izražavanja koji su u službi osnaživanja muške dominacije nad ženama, one sa oklevanjem i zapravo nevoljno priznaju da seksualnost, onako kako je konstruisana u seksističkom društvu, ne donosi više "oslobođenja" za muškarce nego za žene (iako je prema ženama očito opresivna na načine na koje to nije prema muškarcima). Vilis tvrdi da seksualna

---

* Ellen Willis: *Toward a Feminist Sexual Revolution*, str. 10. Od trenutka objavljivanja ovog poglavlja pojavio se veliki broj feminističkih eseja koji se bave seksualnošću (Cherrie Moraga, *Living in the War Years*; Ann Snitow, Christine Stansell, Sharon Thomson, editors, *Powers of Desire*; Rosalind Coward, *Female Desire*, Sue Cartledge, Joanna Ryan, editors, *Sex and Love*, da navedemo samo neke). *Prim. aut.*

destruktivnost može da se posmatra kao pervertiranje koje u isto vreme odražava i oblikuje represivni sistem, tako da je moguće zamisliti koherentnu feminističku politiku čiji je sastavni deo posvećenost ostvarenju seksualne slobode. Seksualna sloboda može da postoji samo onda kada pojedinci ne budu pod opresijom društveno konstruisane seksualnosti koja se bazira na biološki determinisanim definicijama seksualnosti: represiji, krivici, sramu, dominaciji, osvajanju i eksploataciji. Da bi stvorio uslove za razvitak seksualne slobode, feministički pokret mora da nastavi sa težnjom da okonča žensku seksualnu opresiju.

Usredsređivanje na "seksualno oslobođenje" je uvek u osnovi imalo pretpostavku da je cilj takvog poduhvata stvaranje uslova da se ljudi uključe više i/ili na bolji način u seksualnu aktivnost. Ipak, jedan aspekt seksualnih normi koji ljudi vide kao opresivan jeste pretpostavka da osoba "treba" da bude uključena u seksualnu aktivnost. Ovo 'treba' predstavlja jedan oblik seksualne prinude. Zagovornici/e seksualnog oslobođenja često nagoveštavaju da je svaka osoba koja ne vodi brigu o kvalitetu seksualnog iskustva ili ne praktikuje veću seksualnu slobodu mentalno poremećena ili seksualno potlačena. Kada se primarni naglasak stavi pre svega na okončanje seksualne opresije, umesto na seksualno oslobođenje, biće moguće zamisliti društvo u kome je odluka da osoba ne bude seksualno aktivna u istoj meri izraz seksualne slobode u kojoj je to i odluka da bude.

Seksualne norme, na način na koji su sada društveno konstruisane, seksualnom izražavanju daju primat nad seksualnom željom. Seksualno ponašanje se smatra prirodnim, normalnim, a njegovo odsustvo – neprirodnim, nenormalnim. Takvo razmišljanje korespondira sa seksističkim obrascima. Muškarci se socijalizuju tako da se seksualno ispoljavaju, a žene da to ne čine (ili da samo reaguju na mušku seksualnu inicijativu). Insistiranje pripadnica ženskog pokreta da žene, kako bi pokazale oslobođenost, treba da budu seksualno aktivne, pomoglo je da se ženska seksualnost oslobodi ograničenja koje su nametnuli represivni dvostruki standardi, ali nije otklonilo stigmatu sa seksualne neaktivnosti. Sve dok se ta stigma ne otkloni, žene i muškarci se neće osećati dovoljno slobodni da budu seksualno aktivni onda kada to same/i požele. Nastaviće da reaguju pod prinudom, bila ona seksistička - koja nagoni mlade muškarce da budu seksualno aktivni kako bi dokazali svoju "muškost" (tj. svoju heteroseksualnost), ili seksualna – koja prisiljava mlade žene da odgovore na takvu inicijativu kako bi dokazale svoju "ženstvenost" (tj. svoju spremnost da budu heteroseksualni objekti požude). Otklanjanje društvene stigme vezane za seksualnu neaktivnost bi uslovalo promenu u seksualnim normama. Ono bi imalo brojne pozitivne implikacije za žene i muškarce, posebno tinejdžere koji u ovom istorijskom trenutku predstavljaju najizvesnije žrtve seksističkih seksualnih normi. Veće bavljenje pitanjem seksa između tinejdžera upućuje na to da prinuda ostaje centralna motivacija za upuštanje u seksualnu aktivnost. Devojke "to čine za svoje momke" kako je to jedna sedamnaestogodišnjakinja rekla svojoj majci (citirano u eseju Elen Gudman "Previranja u tinejdžerskoj seksualnosti"), a dečaci to čine kako bi dokazali svojim drugovima da su heteroseksualni i da poseduju "mušku" moć nad devojčicama.

Feministički pokret za okončanje heteroseksizma – prisilne heteroseksualnosti – predstavlja stožer napora da se okonča seksualna opresija. U uvodu dela "Bez

osvrtnja: lezbejsko i gej oslobođenje za osamdesete"*, Gir Gudman, Džordž Lejki, Džudi Lejki i Erika Torn definišu heteroseksizam kao:

Potiskivanje i negiranje homoseksualnosti sa pretpostavkom da svi jesu, ili treba da budu, heteroseksualni, i pod dva, verovanje u inherentnu superiornost modela dominantan muškarac/pasivna žena. Heteroseksizam rezultira prisilnom heteroseksualnošću koja š kodu slobodnom izražavanju i odnosima međusobne podrške kako između heteroseksualaca, tako i između lezbejki i gej muškaraca.

Lezbejke su, unutar ženskog pokreta, ulagale najviše napora da se skrene pažnja na borbu za okončanje heteroseksističke opresije. Lezbejke su se nalazile na obe strane šireg okvira debate o seksualnom oslobođenju. Pokazale su mnogim heteroseksualnim ženama da njihove predrasude protiv lezbejki osnažuju i perpetuiraju prisilnu heteroseksualnost. Pored toga, pokazale su ženama da možemo da nađemo emotivno i seksualno ispunjenje u međusobnim odnosima. Neke lezbejke su ustvrdile da bi homoseksualnost mogla da bude najdirektnije ispoljavanje pro-seks politike, jer nije povezana sa reprodukcijom. Feministički pokret za okončanje seksualne opresije žena povezan je sa lezbejskim oslobođenjem. Borba da se iskorene predrasude, eksploatacija i opresija lezbejki i gej muškaraca predstavlja kritično feminističko pitanje. Ona je sastavni deo pokreta za okončanje seksualne opresije žena. Afirmišući lezbejstvo, žene različitih seksualnih preferenci opiru se produžavanju prisilne heteroseksualnosti.

Tokom istorije feminističkog pokreta postojala je stalna tendencija da se borba za okončanje seksualne opresije pretvori u takmičenje: heteroseksualnost protiv lezbejstva. U ranim danima pokreta su težnje da se lezbejke isključe i učitkaju pravdane avetima "ljubičaste napasti"**. Nešto kasnije, lezbejstvo je predstavljeno kao izbor koji eliminiše potrebu da se bavimo problemom heteroseksualnog konflikta ili kao politički najkorektniji izbor za jednu feministkinju. Iako mnoge feministkinje uviđaju da borba protiv seksualne opresije, posebno muške dominacije nad ženama, nije isto što i mržnja prema muškarcima, na feminističkim skupovima i u organizacijama često se čuju izrazito negativni stavovi prema muškarcima, kako lezbejki tako i heteroseksualnih žena, a žene koje nisu lezbejke, bile u vezama sa muškarcima ili ne, osećaju se kao da nisu "prave" feministkinje. To se posebno odnosi na žene koje možda podržavaju feminizam, ali javno ne podržavaju lezbejska prava. Često zaboravljamo da smo u procesu izgradnje radikalne političke svesti, da je to "proces" i da osuda žena i proglašavanje da su politički nekorektne ukoliko u prvi mah ne podrže sva pitanja koja mi smatramo važnim, može samo da porazi naše napore.

Pretpostavka da je prava feministkinja lezbejka (a koju imaju i heteroseksualne žene i lezbejke), postavlja novi seksualni standard koji osuđuje i kažnjava žene. Iako je za

---

* Geere Goodman, George Lakey, Judy Lakey, Erika Thorne: *No Turning Back: Lesbian and Gay Liberation for the 80's*

** *Lavender menace* (ljubičasta napast), kako je Beti Fridan (u to vreme predsednica Nacionalne organizacije žena) nazvala radikalne feministkinje i lezbejke, smatrajući da njihovo prisustvo šteti ugledu ženskog pokreta za oslobođenje. Kao odgovor na takav stav, nekolicina aktivistkinja je sprovela "sabotažu" na Kongresu ove organizacije, tražeći da pokret u svoju platformu uvrsti pitanja lezbejskog feminizma. Sebe su nazvale "ljubičaste napasti". *Prim. prev.*

žene u feminističkom pokretu neuobičajeno da izjave da žene treba da budu lezbejke, poruka se šalje kroz diskusije o heteroseksualnosti koje nameću tezu da je svaki genitalni kontakt između žene i muškaraca silovanje, kao i da žene koje su emotivno i seksualno posvećene nekom muškarcu samim tim nisu u stanju da iskažu političku lojalnost u odnosu na ženske ciljeve. Po principu po kome borba za okončanje seksualne opresije nastoji da eliminiše heteroseksizam, ne bi trebalo da promovise nijedan drugi seksualni izbor, celibat, biseksualnost, homoseksualnost ili heteroseksualnost. Feminističke aktivistkinje treba da zapamte da politički izbori koje pravimo nisu uslovljeni time sa kim odlučujemo da imamo genitalni seksualni kontakt. U uvodu dela "Ženska ekipa: crnačka feministička antologija"*, Barbara Smit kaže: "Crnački feminizam i crnačko lezbejstvo ne mogu da zamene mesta. Feminizam je politički pokret a mnoge lezbejke nisu feministkinje." To se odnosi i na mnoge heteroseksualne žene. Za žene, posebno heteroseksualne, važno je da znaju da je za njih moguć radikalni politički angažman u feminističkoj borbi, iako su u seksualnim vezama sa muškarcima (mnoge od nas znaju iz iskustva da će politički izbor neminovno menjati prirodu individualnih odnosa). Sve žene treba da znaju da je politička posvećenost feminizmu moguća bez obzira na seksualnu orijentaciju. One treba da znaju da cilj feminističkog pokreta nije uspostavljanje standarda za "politički korektnu" seksualnost. Politički posmatrano, feminističke aktivistkinje posvećene okončanju seksističke opresije treba da rade na eliminaciji opresije nad lezbejkama i gej muškarcima kao sastavnom delu šireg pokreta za slobodan izbor seksualnih partnera.

Feminističke aktivistkinje treba da se postaraju da naša opravdana kritika heteroseksizma ne preraste u napad na heteroseksualnu praksu. Kao feministkinje, treba da se suprotstavimo onim ženama koje veruju da su žene sa heteroseksualnim preferencama izdajnice, ili najverovatnije antilezbejski nastrojene. Osuda heteroseksualne prakse je uslovila da se žene koje žele da budu u seksualnim odnosima sa muškarcima osećaju kao da ne mogu da budu pripadnice feminističkog pokreta. One su shvatile da biti "prava" feministkinja znači ne biti heteroseksualna. Podržavanje ne-opresivne heteroseksualne prakse je lako pobrkati sa verovanjem u heteroseksizam. Na primer, odgovarajući na moj stav u knjizi "Zar ja nisam žena", o tome da "napadi na heteroseksualnost ne doprinose osnaživanju sopstva velikog broja žena koje žele da budu sa muškarcima", lezbejska feministkinja Šeril Klark piše u svom eseju "Nesposobnost za promenu: homofobija u crnačkoj zajednici"**:

Huksova zadaje jedan sarkastičan udarac lezbejskim feministkinjama, a značajan broj njih su crkinje. Bilo bi dobro da je napala samu instituciju heteroseksualnosti, jer ona predstavlja glavni uzrok opresije crkinja u Americi...

Klarkova očito pogrešno tumači i interpretira moje stanovište. Nisam pominjala heteroseksizam, a upravo izjednačavanje heteroseksualne prakse sa heteroseksizmom proizvodi predstavu da Klarkova napada i heteroseksualnu praksu, a ne samo heteroseksizam. Moj stav je da feminizam nikada neće biti privlačan masovnijoj grupi heteroseksualnih žena u našem društvu ukoliko budu mislile da ćemo na njih gledati sa nipodaštavanjem ili kao da čine nešto loše. Nisam imala nameru da se svojim komentarom u bilo kom pogledu pozivam na lezbejke, jer one

---

* Barbara Smith: *Home Girls: A Black Feminist Anthology*, str. 205

** Cheryl Clarke: *The Failure to Transform: Homophobia in the Black community*

nisu jedina grupa feministkinja koja kritikuje, a u nekim slučajevima i osuđuje heteroseksualnu praksu u celini.

Kao što bi feministički pokret za okončanje seksualne opresije trebalo da stvori društvenu klimu u kojoj ne postoji opresija nad lezbejkama i gej muškarcima, u kojoj se njihovi seksualni izbori afirmišu, tako bi trebalo i da stvori i klimu u kojoj je heteroseksualna praksa oslobođena ograničenja heteroseksizma i može da bude afirmisana. Jedan od praktičnih razloga za takav poduhvat jeste i uvažavanje činjenice da napredak feminizma kao političkog pokreta zavisi od uključivanja širih masa žena, čiji najveći deo čine heteroseksualne žene. Sve dok feministkinje (bile one u celibatu, lezbejke, heteroseksualne itd) budu osuđivale mušku seksualnost, a samim tim i žene koje su u seksualnim vezama sa muškarcima, podrija se feministički pokret. Stvaraju se beskorisne i nepotrebne podele. Shodno tome, sve dok se bilo koja izjava nastrojena proheteroseksualno bude iščitavala kao skriveni napad na homoseksualnost, održavamo ideju o tome da one jesu, i treba da budu, seksualnosti koje se nadmeću. Moguće je nabrojati pozitivne i negativne aspekte lezbejstva bez ikakvog pomena heteroseksualnosti i obratno. Iako Elen Willis* u svom eseju ne razmatra tezu da je lezbejstvo politički korektniji seksualni izbor za feministkinje, niti da ta teza predstavlja još jedan pokušaj da se ženama nametne seksualni standard, njeni komentari o neoviktorijanskoj logici mogu da se primene i na osudu seksualnog kontakta sa muškarcima:

Neoviktorijanske zagovornice takođe podrivaju feminističku opoziciju na desnom krilu, izjednačavajući feminizam sa vlastitim stavovima o seksu, proterujući tako iz pokreta svaku ženu koja se ne slaže sa njima. S obzirom na to da se njihova predstava o odgovarajućoj feminističkoj seksualnosti gradi po uzoru na konvencionalne moralne standarde i anti-seksualnu propagandu koja trenutno dolazi od desnice, njihovo sejanje krivice je bilo prilično uspešno. Mnoge feministkinje koje su svesne da njihova seksualna osećanja stoje u suprotnosti sa neoviktorijanskim idealom, povukle su se zbunjeno i pokajnički ćute. Nema sumnje da postoje hiljade žena koje su tiho zaključile da ukoliko je taj ideal feminizam, onda one nemaju ništa zajedničko sa feminizmom. Rezultat je raširena apatija, neiskrenost i korenito raslojavanje u pokretu koji se suočava sa odlučnim neprijateljem koji preti da ga uništi.

Feministički pokret koji nastoji da ukine seksističku opresiju, a u tom kontekstu i seksualnu opresiju, ne može da ignoriše niti da odbacuje odluku žena da budu heteroseksualne. Uprkos heteroseksizmu, mnoge žene su uvažile i prihvatile činjenicu da *ne moraju* da budu heteroseksualne (da postoje i druge opcije) i *odabrale* da budu isključivo ili primarno heteroseksualne. Njihov izbor treba poštovati. Birajući ostvaruju seksualnu slobodu. Na njihov izbor ne utiče nužno, kako tvrde one koje im se protive, heteroseksualna privilegija. Većina heteroseksualnih privilegija se gubi kada se uporede sa eksploatacijom i opresijom sa kojima će se žene verovatno susretati u većini heteroseksualnih veza. Postoje izuzeci. Mnoge žene odabiraju da budu heteroseksualne jer nalaze užitak u genitalnom kontaktu sa pojedinim muškarcima. Feministički pokret je obogatio i uneo nove dimenzije u lezbejsku seksualnost i nema razloga da to ne učini i za heteroseksualnost. Žene sa heteroseksualnim preferencama treba da znaju da je feminizam politički pokret koji

---

* Willis, str. 9

ne negira njihove izbore, čak i onda kada nudi okvir za izazov i otpor muškoj seksualnoj eksploataciji žena.

Postoje feministkinje (a ja sam jedna od njih) koje veruju da feministički pokret za okončanje seksualne opresije neće promeniti destruktivne seksualne norme ukoliko pojedinke i dalje budu podučavane da moraju da odaberu između suprotstavljenih seksualnosti (gde su najočiglednije heteroseksualnost i homoseksualnost) i da se povinuju očekivanjima normi koje su odabrale. Seksualna želja se razlikuje, ima više dimenzija i retko je toliko "isključiva" koliko to norma po prirodi zahteva. Ideja oslobođene seksualnosti ne bi navodila žene da svoje telo vide kao nešto dostupno svim muškarcima, niti svim ženama, kad smo već kod toga. Ona bi zavisno od prirode individualne interakcije davala prednost seksualnosti koja je otvorena ili zatvorena. Ono što je svojstveno ideji seksualne preference jeste pretpostavka da svako ko pripada preferiranom polu može da traži pristup nečijem telu. Ovakav koncept promovise objektivizaciju. U heteroseksualnom kontekstu on pretvara sve, a posebno žene, u seksualne objekte. Imajući u vidu diskrepanciju moći koju proizvodi seksistička politika, verovatnije je da će muškarci prilaziti ženama, jer su naučeni da misle kako treba da imaju pristup telima svih žena. Seksualnost bi bila transformisana ukoliko bismo napustili kodove i okvire koji lišavaju seksualnu želju njene specifičnosti i partikularnosti. Kako Stiven Hit sumira u delu "Seksualni fiks":

Kraj opresije dolazi sa preraspodelom društvenih odnosa koja oslobađa muškarce i žene, ostavlja ih van granica pretvaranja seksualnosti u robu, udaljene od svake vrste nasilja i otuđenosti izazvane prometom i trampom kao seksualnim identitetom, odmiče ih od identiteta pola, fiksacije na ovu ili onu predstavu o sebi, ovu ili onu normu, na tu stvar koju zovemo 'seksualnost'.

Iako etiketirane kao "heteroseksualne", mnoge žene u našem društvu ne osećaju značajniju seksualnu potrebu za muškarcima zbog politike seksualne opresije; muška dominacija razara i pervertira tu potrebu. Upravo je enormno prisustvo muške seksualne opresije otežalo ženama da govore o pozitivnim seksualnim interakcijama sa muškarcima. Feministkinje koje su heteroseksualne sve više ističu da se odlučuju da imaju vezu sa nekim muškarcem, nasuprot heteroseksističkoj tvrdnji da prihvataju i da su raspoložene za seksualnu inicijativu bilo kog muškarca. Takav postupak osporava prisilnu heteroseksualnost, koja uskraćuje ženama pravo da biraju muške seksualne partnere tako što procenjuju da li se u takvoj interakciji ostvaruju i afirmišu. Potvrđujući svoje pravo da biraju, žene osporavaju pretpostavku da ženska seksualnost postoji samo da bi služila seksualnim potrebama muškaraca. Njihovi naponi unapređuju borbu za okončanje seksualne opresije. Pravo na izbor treba da bude karakteristika svih ljudskih interakcija. Što više žena i muškaraca bude potvrdilo partikularnost i specifičnost seksualne želje, na nju će se manje gledati kao na robu.

Promena koja će bez sumnje uslediti u daljem toku borbe za okončanje seksualne opresije jeste manja opsesija seksualnošću. Ovo ne znači da će se nužno smanjiti i sama seksualna aktivnost. To znači da seksualnost više neće imati značaj koji joj pripisuje društvo u kom se seksualnost koristi za održavanje rodne neravnopravnosti,

---

* Steven Heath. 'The Sexual Fix', str. 152

muške dominacije, konzumerstva, kao i seksualne frustriranosti i nezadovoljstva što skreće pažnju sa potrebe za društvenom revolucijom. Kako kaže Stiven Hit:

Istinski problem i zadatak uvek je društvena revolucija. Privilegovanje seksualnog zapravo ne nosi ništa oslobodilačko sa sobom, ono upravo sa sumnjivom lakoćom služi kao primer razvitka i referenca kojoj društvo garantuje svoj poredak bez bilo kakvog uspešnog procesa transformacije, proizvodeći pogodan prostor za svoj opstanak i ideologiju "revolucije" ili "oslobođenja".

Feministički naponi da se razvije politička teorija seksualnosti treba da se odvijaju i dalje, ukoliko želimo da iskorenimo seksističku opresiju. Ipak, moramo da imamo na umu da je borba za okončanje seksističke opresije samo jedna komponenta većeg poduhvata da se društvo transformiše i uspostavi novi društveni poredak.

12. FEMINISTIČKA REVOLUCIJA: RAZVITAK KROZ BORBU

Danas se gotovo i ne govori o feminističkoj revoluciji. Mислеći da će se revolucija dogoditi jednostavno i brzo, militantne feminističke aktivistkinje su smatrale da će talas aktivnosti poput protesta, organizovanja i osveščivanja – koji su karakteristični za ranu fazu savremenog feminističkog pokreta, biti dovoljan da se uspostavi novi društveni poredak. Iako su radikalne feministkinje oduvek imale svest o tome da društvo mora da se transformiše da bi se ukinula seksistička opresija, feministkinje su postizale uspeh uglavnom u domenu reformi (zahvaljujući radu i vizionarstvu grupa poput "*Hleb i ruže*", "*Kombahi River Kolektiv*"^{***} itd.). Takve reforme su omogućile mnogim ženama da naprave značajan korak napred po pitanju društvene jednakosti sa muškarcima, na mnogim područjima u okviru postojećeg belički nadmoćnog patrijarhalnog sistema, međutim, nije došlo do smanjivanja seksističke eksploatacije i/ili opresije. Preovlađujući seksistički sistem vrednosti i pretpostavki ostao je nepromenjen, tako da je za politički konzervativne protivnike/ce feminizma bilo lako da podrivaju feminističke reforme. Mnoge progresivne kritike feminističkog pokreta vide težnju ka reformama kao kontraproduktivnu. Braneći reforme kao fazu u revolucionarnom procesu, Sandra Harding u svom eseju "Feminizam: reforma ili revolucija"^{***} piše:

Zagovornici/e reformi verovatno imaju u vidu dugoročni cilj, koji je, otprilike, kao slika novog društva. Reforme popunjavaju tu sliku, deo po deo. Neki delići mogu da se slože uz relativno malo muke (npr. ista plata za rad iste vrednosti), dok drugi mogu da se slože samo uz velike napore (npr. ravnopravne mogućnosti za pristup svakom poslu). Bez obzira na to da li su teškoće veće ili manje, u ovom društvu će, na nekom nivou, uvek postojati model za svaku vrstu promene, a jedine promene koje se traže su one koje popunjavaju sliku željenog novog društva. Shodno tome, na kraju dugog niza malih kvantitativnih promena, sve će biti postepeno izmenjeno, tako da sistem u celini bude potpuno drugačiji... U takvom alternativnom modelu, niz reformi bi mogao da važi za revoluciju.

Reforme mogu da budu vitalni deo napredovanja ka revoluciji, ali je važno kakvu vrstu reformi pokrećemo. Feministički fokus na reformama koje poboljšavaju društveni status žena u postojećoj društvenoj strukturi doprineo je tome da žene i

---

* *Bread and Roses* – prva socijalističko-feministička grupa u Americi, osnovana početkom sedamdesetih godina dvadesetog veka u Bostonu, naziv je dobila po paroli (kasnije i pesmi) korišćenoj u čuvenom štrajku tekstilnih radnika i radnica u Masačusetsu, 1912. godine. *Prim. prev.*

** *Combahee River Collective* – radikalna organizacija crnih feministkinja, osnovana 1974. u Bostonu, počela je svoj rad kao ogranak NBFO (*National Black Feminist Organization*). Donela je potpuno novu platformu u feministički aktivizam, kritikujući rasizam prisutan u ženskom pokretu, otvoreno se deklarirajući kao socijalistička organizacija i pozivajući na sestrinstvo između crkinja različitih seksualnih orijentacija. *Prim. prev.*

*** Sandra Harding: *Feminism: Reform or Revolution*, u *Women and Philosophy*, str. 271-284.

muškarci izgube iz vida potrebu za celovitom transformacijom društva. Kampanja ERA* je, na primer, preusmerila veliki deo novca i ljudskih resursa na reformu koja je trebalo da bude velika politička kampanja za izgradnju saglasnosti u vezi sa feminističkom platformom. Ta saglasnost je trebalo da bude garancija za uspeh kampanje. Na nesreću, revolucionarna reforma je bila primarno usmerena na širenje saznanja o feminističkom pokretu među ženama i muškarcima, a ukazivanje na načine putem kojih bi on promenio njihove živote nabolje, nije bilo pokrenuto. Žene koje su se bavile feminističkim reformama manje su razmišljale o transformisanju društva, a više o borbi za ravnopravnost i jednaka prava sa muškarcima.

Mnoge radikalne pripadnice ženskog pokreta koje nisu bile okupirane dostizanjem društvene jednakosti sa muškarcima u postojećoj društvenoj strukturi, rešile su da ospore eksploatatorsko i opresivno seksističko ponašanje. Identifikujući muškarce kao negativce, kao "neprijatelja", usredsredile su se na razobličavanje muškog "zla". Primer toga je bila kritika i napad na pornografiju**. Očigledno je da pornografija promoviše degradaciju žena, seksizam i seksualizovano nasilje. Međutim, očigledno je i da beskonačne optužbe na račun pornografije ne vode nikuda, ukoliko se ne posveti veća pažnja transformisanju društva, a samim tim i seksualnosti. Feministički pokret se nije ozbiljno posvetio toj borbi koja ima veći značaj. Stavljajući naglasku na "muškarce" i "muško ponašanje" odnelo je prevagu nad fokusiranjem na politički razvoj žena koji bi stvorio prostor za transformaciju kulture, kao pretpostavku za uspostavljanje novog društvenog poretka. Veliki deo feminističkog rada na osveščivanju bio je usmeren na podržavanje žena u tome da shvate prirodu seksizma u privatnom životu, posebno njegovo ispoljavanje kroz mušku dominaciju. Iako je takva aktivnost neophodna, to nije jedini zadatak osveščivanja.

Feminističko osveščivanje nije značajnije usmerilo žene ka revolucionarnoj politici. Ono uglavnom nije doprinelo tome da žene razumeju kapitalizam: način na koji funkcioniše, kao sistem koji eksploatiše ženski rad, i njegovu spregu sa seksističkom opresijom. Nije podstaklo žene da istraže drugačije političke sisteme kao što je socijalizam, niti ih ohrabrilo da iznađu i osmisle nove. Nije dovelo u pitanje materijalizam i zavisnost našeg društva od preterane potrošnje. Nije ukazalo na to kakvu korist crpimo iz eksploatacije i opresije žena i muškaraca na globalnom nivou, niti na to kako da se odupremo imperijalizmu. Najvažnije, ono nije kontinuirano suočavalo žene sa činjenicom da će feministički pokret za okončanje seksističke opresije biti uspešan samo ukoliko budemo posvećene revoluciji, uspostavljanju novog društvenog poretka.

Novi društveni poredak se gradi postupno. Za ljude u Americi je teško da to prihvate. Mi smo odgajani tako da verujemo da revolucije uvek karakteriše ekstremno nasilje koje se odvija između potlačenih i njihovih tlačitelja, ili da se revolucije odigravaju brzo. Takođe smo naučeni da zahtevamo hitno ispunjenje svojih želja i brze reakcije na zahteve. Kao i svaki drugi oslobodilački pokret u našem društvu, feminizam je bio na gubitku jer takvi stavovi onemogućavaju onu vrstu predanosti trajnoj borbi, koja revoluciju čini mogućom. Zbog toga feministički pokret nije mogao da zadrži svoj

---

* ERA (Equal Rights Amendment) campaign – kampanja organizovana sa ciljem da se američkom Ustavu doda Amandman o jednakim pravima muškaraca i žena. Ova koalicija danas broji 174 grupe i preko deset miliona članica/članova. Amandman još uvek nije ratifikovalo petnaest država u Americi. *Prim. prev.*

** Opširnija diskusija o politici feminističkog anti-pornografskog zalaganja, može se naći u eseju Alis Ekol (Alice Echol): *Cultural Feminism: Feminist Capitalism and the Anti-Pornography Movement*. *Prim. aut.*

revolucionarni zamah. On je bio samo uspešna pobuna. Praveći razliku između pobune i revolucije, Grejs i Džejs Bogs naglašavaju:

Pobuna je faza u razvoju revolucije, ali nije revolucija. Ona je značajna faza jer predstavlja "ustajanje protiv", potvrdu o čovečnosti onih koji su potlačeni. Pobuna je znak i potlačenima i svima drugima, da je situacija postala nepodnošljiva. Potlačeni uspostavljaju formu komunikacije među sobom, a u isto vreme otvaraju oči ljudima koji su bili slepi za sudbinu svojih sugrađana. Pobune kidaju niti koje drže sistem i uvode pitanje legitimiteta i navodne trajnosti postojećih institucija. One uzdrstavaju stare vrednosti, tako da su odnosi između pojedinki i grupa u društvu zauvek promenjeni. Inercija ovog društva je prekinuta. Ograničenja pobune možemo da vidimo samo ukoliko sagledamo njena postignuća. Pobuna izaziva pometnju u društvu, ali ne donosi ono što je potrebno da bi se uspostavio novi društveni poredak.

Iako je feministička pobuna bila uspešna, ona ne vodi daljem revolucionarnom razvitku. Njen progres iznutra usporavaju feminističke aktivistkinje koje ne misle da pokret postoji zbog poboljšanja položaja svih žena i muškaraca, već im se čini da služi težnjama pojedinih pripadnica; njih ugrožavaju mišljenja i ideje koje se razlikuju od dominantne feminističke ideologije, one nastoje da uguše i učutkaju glasove koji odudaraju i ne uviđaju neophodnost trajnog napora da se stvori oslobodilačka ideologija. Te žene se odupiru pokušajima da se kritički preispita preovlađujuća feministička ideologija i odbijaju da prihvate njena ograničenja. Progres feminističkog pokreta spolja usporava organizovana anti-feministička aktivnost i politička indiferentnost velikog broja žena i muškaraca koji ni jednu stranu problema ne poznaju dovoljno dobro da bi zauzeli stav.

Žene treba da prepoznaju potrebu za reorganizacijom, kako bi prevazišle fazu feminističke pobune i pomerile se iz pat pozicije koja karakteriše savremeni feministički pokret. Mi moramo da, bez odbacivanja pozitivnih dimenzija koje je feministički pokret imao do sada, prihvatimo činjenicu da njegove začetnice i pripadnice nikada nisu oformile strategiju da se političkom edukacijom izgradi i raširi svest o potrebi postojanja feminističkog pokreta. Takva strategija je neophodna ukoliko želimo da feminizam postane politički pokret koji ima revolucionaran i transformatorski uticaj na celo društvo. Moramo da se suočimo i sa činjenicom da su mnoge dileme koje danas stoje pred feminističkim pokretom nametnule pripadnice buržoazije, koje su oblikovale pokret tako da služi njihovim oportunističkim klasnim interesima. Danas moramo da radimo na tome da promenimo njegov pravac, tako da žene svih klasa prepoznaju da feminizam zastupa njihove interese u okončanju seksističke opresije. Svest o tome da su buržoaske oportunistkinje uzurpirale feministički pokret ne treba da bude protumačena kao napad na sve pripadnice buržoazije. Postoje pojedine pripadnice buržoazije koje se odriču klasne privilegije, koje su politički progresivne, koje su davale i žele da daju sve od sebe na revolucionaran način, za napredak feminističkog pokreta. Preoblikovanje klasne politike unutar feminističkog pokreta predstavlja strategiju koja će u feminističkoj borbi okupiti žene svih klasa.

---

* Boggs, str.16.

Da bismo izgradile masovno baziran feministički pokret, potrebno je da imamo oslobodilačku ideologiju koja se može podeliti sa svima. Takva revolucionarna ideologija može da se stvori samo ako shvatimo, razmotrimo i inkorporiramo iskustva onih na margini, koje trpe seksističku i druge oblike grupne opresije. One moraju da učestvuju u feminističkom pokretu kao kreatorke teorije i predvodnice akcije. U dosadašnjoj feminističkoj praksi zadovoljavale smo se oslanjanjem na samoizabrane pojedinke, od kojih su neke bile više okupirane ispoljavanjem autoriteta i moći nego komunikacijom sa osobama drugačijeg porekla i političkih shvatanja. Takve pojedinke ne stižu saznanja o kolektivnim ženskim iskustvima već nameću vlastite ideje i vrednosti. Potrebne su predvodnice, a to bi trebalo da budu osobe koje imaju odnos prema grupi i odgovorne su joj. Trebalo bi da budu sposobne da pokažu ljubav i saosećanje, posebno kroz svoje postupke, i budu u stanju da vode uspešan dijalog. Takva ljubav, smatra Paulo Freire, može da transformiše dominaciju:

Dijalog ne može da postoji u odsustvu istinske ljubavi prema svetu, ženama i muškarcima. Imenovanje sveta, koje je čin stvaranja i preoblikovanja, nije moguće ukoliko nije prožeto ljubavlju. Ljubav je istovremeno i temelj dijaloga i dijalog sam. Ona je, prema tome, delo odgovornih subjekata i ne može postojati u odnosu dominacije. Dominacija otkriva patologiju ljubavi; sadizam u onome koji dominira i mazohizam u potčinjenome. Ljubav je čin hrabrosti, ne straha, pa stoga predstavlja posvećenost drugome. Gde god nalazimo potlačene, čin ljubavi je posvećenost njihovoj borbi – borbi za oslobođenje. Ova posvećenost čini ljubav, pa stoga čini i dijalog...*

Žene treba da počnu sa radom na feminističkom reorganizovanju sa svešću da smo se svi (bez obzira na rasu, pol ili klasu) ponašali u skladu sa postojećim opresivnim sistemom. Svi mi moramo da načinimo svestan raskid sa sistemom. Neki od nas ga naprave pre drugih. Saosećanje koje dopuštamo sebi, kao i prepoznavanje da je naša promena svesti i postupaka bila proces, treba da budu odlika odnosa prema onim pojedinkama koje nisu razvile političku svest. Mi ne možemo da ih motivišemo da se pridruže feminističkoj borbi, time što ćemo izražavati političku superiornost koja od pokreta pravi još jednu opresivnu hijerarhiju.

Pre nego što budemo mogle da se obraćamo masama, treba da ponovo zadobijemo pažnju, podršku i učešće mnogih žena koje su nekada bile aktivne u feminističkom pokretu i napustile ga sa razočaranjem. Preveliki broj žena je napustio feministički pokret jer nisu mogle da podrže ideje manjine žena koje su imale hegemonističku kontrolu nad feminističkim diskursom – razvojem teorije koja informiše praksu. Preveliki broj žena koje imaju emotivne veze sa muškarcima, polako je otišao iz pokreta zato što su osećale da je identifikacija "muškaraca kao neprijatelja" nekonstruktivna paradigma. Preveliki broj žena je uskratio podršku feminističkoj borbi jer je ideologija bila previše dogmatična, previše apsolutistička, previše zatvorena. Preveliki broj žena je raskinuo sa pokretom jer su bile etiketirane kao "neprijatelji". Feminističke aktivistkinje bi trebalo da poslušaju reči Suzan Griffin, koja nas u svom eseju "Priroda ideologije"** podseća:

Istinski političko saznanje o svetu ne vodi ka stvaranju neprijatelja. Stvarati čudovišta, a da se ne objasne okolnosti, zapravo znači zaboraviti političku

---

* Freire, str. 77.

** Griffin, str. 660.

viziju koja ponašanje tumači prevashodno kao proizvod okolnosti, zaboraviti viziju koja veruje u urođenu sposobnost svih ljudskih bića da stvaraju, da budu radosna i brižna, u ljudsku prirodu koja cveta pod pravim okolnostima.

Kada je pokret za oslobođenje inspirisan prevashodno mržnjom prema neprijatelju, umesto ovakvom vizijom o mogućnostima, on počinje da biva svoj sopstveni poraz. Njegove ideje više ne donose zaceljenje. Upkos tome što sebe proglašava oslobodilačkim, njegov jezik prestaje da to bude. Sada mu je potrebna unutrašnja cenzura. Njegovi koncepti istine bivaju sve suženiji. Pokret koji je počeo kao dirljivo buđenje istine, počinje spolja da nam izgleda kao obmana, počinje da reflektuje sve ono čemu kaže da se protivi, jer je sada i on tlačitelj određenih istina i onih koji o njima progovaraju, pa počinje, kao i stari tlačitelji, da se sakriva sam od sebe.

Da bi se feminističkom pokretu vratila revolucionarna pokretačka snaga, žene i muškarci treba da preispitaju i preusmere njegov pravac. Iako treba da prepoznamo, uvažimo i vrednujemo značaj feminističke pobune, kao i značaj žena (i muškaraca) koji su je omogućili, treba da budemo spremni da kritikujemo, istražimo i iznova počnemo sa feminističkim radom, što je izazovan posao imajući u vidu nedostatak istorijskih modela. Revolucija se može stvarati na različite načine. Revolucije mogu da budu, i obično jesu izazvane nasilnim svrgavanjem postojeće političke strukture. Žene i muškarci koji su uključeni u feminističku borbu u Americi, imaju svest o tome da su naši protivnici brojčano nadmoćni i da, ne samo što imaju svaku vrstu oružja poznatu čovečanstvu, već i stečenu naviku da ispoljavaju i prihvataju nasilje, a i veštinu da ga upotrebljavaju. Prema tome, to ne može biti osnov za feminističku revoluciju u ovom društvu. Mi moramo da stavimo naglasak na transformaciju kulture: razaranje dualizma, iskorenjivanje sistema dominacije. Naša borba će biti postupna i dugotrajna. Svaki napor da se ovde ostvari feministička revolucija može da bude potpomognut primerom oslobodilačkih borbi potlačenih ljudi koji se odupiru velikim moćnicima širom sveta.

Formiranje suprotstavljenog pogleda na svet neophodno je za feminističku borbu. To znači da svet koji nam je blizak, svet u kome se osećamo "sigurno" (čak i ako su takva osećanja plod iluzija) mora da bude radikalno promenjen. Možda je upravo svest o tome da svi moraju da se promene, a ne samo oni koje nazivamo neprijateljima ili tlačiteljima, do sada služila za proveru naših revolucionarnih težnji. Te revolucionarne težnje treba da budu slobodan formativni princip teorije i prakse, ukoliko želimo da feministički pokret za okončanje postojeće seksističke opresije napreduje, ako nastojimo da transformišemo sadašnjicu.